

39/
2/1896, 1

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO
HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA
U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 1.

„Starohrvatska Prosvjeta“ izlazi četiri puta na godinu najmanje na dva tiskana arka. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 8 kruna, a u inozemstvu 9 kruna ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu društva u Knin, a starinarske vjesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONICKA TISKARA U ZAGREBU.

Sadržaj.

	Strana
1. Našim čitaocima. (<i>Nostris lectoribus.</i>)	3
2. Srebrene ostruge i saponi iz starohrvatskog groba u biskupskoj bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina. (<i>Caltaria argentea et fibulae ex vetero-croatico saepulcro in episcopali basilica S. Mariae in Biskupia de Thinin.</i>) Sa slikama. Frano Radić.	5
3. Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika — svršetak. (<i>Capitella stilo byzantico-croatico in Museo Thiniensi — finis.</i>) Frano Radić. Sa tri slike	10
4. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji — nastavak. (<i>Notiones topograficae antiquarum jupaniarum Croatarum in Dalmatia — res incepta porro tractatur.</i>) Iz ostavštine ot. Stjepana Zlatovića	14
5. O stećcima — nastavak. (<i>Marmora — res incepta porro tractatur.</i>) Pop Petar Kaer.	18
6. Starohrvatsko groblje sa polusrušenom crkvom sv. Spasa u Cetini — svrha. (<i>Necropolis vetero-croatica cum semiruta ecclesiu S. Salvatoris in Cetina — finis.</i>) Fra Luigi Marun. Sa slikom	25
7. Spomenik velikog župana Držislava i župana Svetoslava. (<i>Monumentum Ducis Magni Drzislavi et Ducis Svetoslavi.</i>) Sa slikama	31
8. Podatci za hrvatsku kranologiju iz grobova pod stećcima. (<i>Documenta ad craniologiam croaticam ex saepuleris supter marmoribus.</i>) Sa slikama. Dr. B. Peričić	40
9. Crkvice S. Dujma u Škaljarima kod Kotora. (<i>Sacellum Scti. Domnii in Škaljari apud Catharum.</i>) S 1 tablicom. Antun Rossi.	43
10. Predstavlja li plohozreba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja? (<i>Numnam imago supra pluteo in baptisterio splatensi sit Salvatoris an regis?</i>) Frano Radić.	48
11. Opazke na Gjorgja Stratimirovića monografiju „O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske“. (<i>Adnotationes ad monographiam Georgii Stratimirović de historia et architectura sinus Rhizonici — finis.</i>) S.	51
12. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec. (<i>Curatores societatis Archeologicae Croaticae Thiniensis referunt, quae proximis elapsis tribus mensibus acta quaeque assecuta.</i>)	59
13. Razne vesti. (<i>Variae rerum notiones.</i>)	65
14. Bibliografija. (<i>Bibliographia.</i>)	67

Srebrne ostruge i saponi iz staro-hrvatskog groba u biskupskoj bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina.

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 1.

U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Našim čitaocima.

Dok ovim svezkom „*Starohrvatska Prosvjeta*“ stupa u svoju drugu godinu obstanka, dozvolit će nam prijazni čitaoci, da im na obavijest priobćimo misli i namjere, koje nas zaokupljaju pri početku izdavanja ovog drugog tečaja. Kazat ćemo u kratko, jer prostor časopisa smatramo zajedničkim krvavo stečenim narodnim blagom, koje ne ćemo i ne smijemo da razsijpljemo suvišnim riečima, a nadamo se, da će nas svaki ipak dobro razumjeti.

Hvala neumornom nastojanju čč. gg. društvenih povjerenika i blagodarnom odzivu hrvatskoga naroda, koji je vazda spravan svojim novcem da podupire svaki plemeniti podhvat, od kojega se pravom može očekivati, da će blagotvorno djelovati na procvat i napredak vlastite mu prosvjete. Ovaj je časopis, kao naše društveno glasilo, prokrčio već sebi put širom hrvatske domovine, a dobrostivo primljenom zamjenom glasila raznih navlaš slavenskih učenih društava, našao je pristupa i u mnoge naučne krugove u monarhiji i u inozemstvu.

Mnogostručne su i teške zadaće, što su ih podpisani dogovorno postavili „*Starohrvatskoj Prosvjeti*“, kao što se razabire po „*Programu*“ na čelu prvog svezka prvoga tečaja, gdje je rečeno, da se hoće osnovati *strukovni časopis, koji bi ne samo hrvatske spomenike razsvjetljivao, nego bi se još bavio u širokom smislu rieči ostalim prosvjetnim prilikama Hrvata u najdavnijim i najslavnijim danima, te da će se dakle „Starohrvatska Prosvjeta“ baviti izključivo svim prosvjetnim prilikama hrvatskoga naroda kroz razdoblje od VII. do XII. vieka i samo uzgredno da će se doticat i poznije njegove dobe.* — U koliko je pak uredništvo sa znanstvenim odborom i ostalim suradnicima bilo dosad vierno iztaknutom programu, kolikom je srećom, kolikim li uspjehom počelo riešavati postavljene zadaće, čednost nam ne dopušta da sami sudimo. Neprikrivenim zadovoljstvom, koje će nas bodriti u daljem radu, čast nam je samo zabilježiti, da su se javno mnijenje i bezpristrana strukovna, domaća i vanjska, kritika posve povoljno izrazili i o sadržaju i o vanjskoj opremi dosad izašlih svezaka ovog časopisa. Ipak nas tolika hvala ne uznosi, nego dapače razumijemo, da nas je javna kritika poštedila i da je bila prema nama i obzirna i blaga; te priznajemo, da bi se našem početku moglo i više toga prigovoriti.

Nego tolikim je poteškoćama svake vrsti spojeno izdanje ovog neob-
hodnog glasila našega društva, tolikim je zapriekama posuta staza, kojom
stupamo pri ovomu poslu, da nam se čini, bar dok se glavnije zaprieke ne
prebrde, kao da je naš skroman rad i zbilja dostojan spomenutih obzira.
Sve, što je bilo moguće složnom našom nastojanju, učinili smo kroz prvu
godinu, a unaprieda, da se i ne izlažemo zvučnim obećanjima, koja pak
ne bi mogli izpunjavati, nadamo se Božjom pomoći i podporom harnog nam
naroda, da nam sile ne će malaksati. — Narod će najbolje poduprieti pod-
hvat izdavanja „Starohrvatske Prosvjete“, koji je skopčan velikim troškom,
stupajuć mnogobrojan među članove našega društva; a „Starohrvatska Pro-
svjeta“ će se sve to više usavršivati oblikom i sadržajem, sve to bolje će
odgovarati plemenitom svojem nazivu i svrsi, kojoj je namijenjena, čim bolje
bude ekonomično obskrbljena za obstanak.

Na pitanja priobćena u lanjskom prvom svezku (str. 54—55) razmjerno
smo malo odgovorá primili, i zato ponavljamo najusrdniju molbu na sve
članove našega društva i u obće sve naše čitaoce, da se izvole obazrieti na
njih i pročitati ih još jednom odlukom, da će makar na kojegod od njih
odgovoriti. Takovi bi odgovori u velike promicali poznavanje starinskih na-
rodnih spomenika i olakoćivali bi razvitak rješavanja mnogobrojnih povjest-
ničkih i povjestno-umjetničkih zadaća našega društva.

Stalno se nadamo, da će nas i unapried kao i dosada, pa ako Bog
da još i više, u našem radu podpomagati svi hrvatski rodoljubi, koji pravo
shvaćaju cilj našega društva i njegovog glasila, pa u ime Božje eto nastav-
ljamo započeto djelo.

Knin-Korčula dne 2. siečnja 1896.

Upraviteljstvo Hrvatskoga starinarskoga društva.

Uredništvo „Starohrvatske
Prosvjete“.

Znanstveni odbor Hrvatskoga
starinarskoga društva.

Srebrne ostruge i saponi iz staro-hrvatskog groba u biskupskoj bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina.

(Sa slikama.)

izvješću, što ga je upraviteljstvo našega društva god. 1891. objavilo u br. 3. (God. XIII. str. 91.) „Viestnika hrv. ark. društva“, čita se doslovce:

„Opet dne 19. ožujka, roveć radnici dublje u podnevnom brodu bazilike na groblju u Biskupiji, namjeriše se na drugo važno otkriće. Među prostorom prvog i drugog pilova odkopaše nekakav zid, poput bazisa od pilova, dug 3·20, širok 1·90, visok 1·70. Odjeka radnikova mašklina već nam naprvo označila, da je to grob Neimajuć taj grob s nijednog kraja označena otvora, kroz koga su mrtca unutra položili, trebalo je s jednog kraja grobnicu prosjeći i zgodan ulaz otvoriti. To je bila prostrana, dobro zidana i posvodjena grobnica, unutra duga 2·50, široka 1·00, visoka 1·40. Konstrukcija grobnice jednaka je konstrukciji zidova bazilike, a i dubljina je ista sa dubinom temelja bazilike. Svojom površinom izravnjivala se tlu bazilike. Predsjednik je prvi unutra sašao i konstatirao, da se je mrtvac sasma u crnjelo-smedjasti humus preobratio, da mu nigdje traga kakvoj koštici ili zubu. Humus je zapremao jugozapadni, za jedan centimetar debeli prostor groba. Ipak moglo se nazrieti uljepljene tragove odjeće sitne tkanine i drvenog liesa, a oko pojasa i noguh malih fragmenata pozlate. Mrtvac je bio okrenut od zapada pogledom u iztok i dug je bio 1·50. Kod nogu našaste su dvie iz bronza, srebrenom korom ovijene a dobrim zlatom pozlačene ostruge, sa odnosnim saponim, srednjom petljom i dvie ma žujicama. Na sred pasa našasta su dva saponi također sa dvie ma žujicama. Radja u zvjezdicama ovih predmeta je izvrstna, a predmeti su dobro sačuvani. Mi smo odmah po mjeri mrtvaca i po objemu ostruga prosudili, da je tu bio pokopan neki mladić.“

Jednu od tih jednakih ostruga u naravnoj veličini prikazuje priložena slika 1., a do nje je slomljeni krak druge ostruge, za da nam slika točnije predstavi njihovu izradbu. Cijela je ostruga sa šiljkom duga 13·2 cm., a sam je šiljak dug 4 cm. Otvor ostruge, među krajevima krakova, iznosi tek 5·3 cm. po čemu se također razumije, da su ostruge pripadale nedoraslu momku odlična roda. Luk i kraci ostruga visoki su po 9 mm., široki 9 mm., presjek jim naliči istostraničnomu gotičkomu luku. Po sredini, gdje se spravlja temelj šiljku, luk je ostruge razširen na krug, kojemu premjer iznosi 17 mm. Kraci

ostrugá završuju u pločice duge 3 cm., široke 3·2 cm., debele 3·2 mm. Izvanjske strane tih pločica imaju po sriedi, smierom nastavka kraková, nadignut hrbat, u početku polukružna presjeka, prema kraju sve to više spljošten. Oko hrpta ide sprieda na luk, a s jedne i druge strane uzporedan 5 mm. širok rub. Izvan toga ruba, otanjena za 1·5 mm., pločica se s jedne i druge strane nastavlja za 6 mm. širine. Na tim otanjenim krajevima postavljene su posebne 1·5 mm. debele pločice. S nutarnje pak strane pločastih krajeva krakova je na 1·5 mm. daljine od ploče postavljena 0·5 mm. debela pačetrovna pločica 3·1 cm. duga, 2·15 cm. široka, kojom se pritrdjivahu krajevi remena na ostruzi. Svaka od tih nutarnjih pločica pripojena je ostruzi sa 8 klinaca, koji prolaze kroz spomenute uzke zdvornje pločice i otanjeni kraj ploče, i kojih okrugle glavice urešuju vanjsku stranu ostruge, dočim su jim krajevi završeni na površini nutarnjih pločica. Glavica svakog klinca počiva na kolobar sastavljen od naskočenih pupica oko rupe na pločici. Šiljak je ostruge napose napravljen i na njoj utvrđen dvostrukim načinom. Gvozden čavao, koji sačinjava dušicu šiljka i čuva ga da se nebi okruno, produžen je tako, da prolazi kroz petu ostruge, a dno šiljka prikovano je na svojoj osnovici, na stražnjoj strani ostruge. Na obima ostrugama slomio se čavao, te se odliepio šiljak. — Šiljak sastoji iz vana od dva diela: od temelja i čunjastog pravog šiljka. Temelj je u obliku kusočunja 2 cm. visoka, kojemu je premjer donje osnovice 16 mm., onaj gornje 14 mm. I šiljak je dug 2 cm., ali mu je od oštra vrha porabom okrunjeno oko 8 mm. duljine.

Od remenâ, kojima su se ostruge prikopčavale obući, nije ostalo traga (jer se je koža u grobu razpala kao i tielo pokojnikovo), ali su dobro ostali sačuvani njihovi kovinski krajevi: saponi sa dotičnim petljama i žujice. Po jedan par saponâ petljá i žujicâ sačuvan je i od pojasnih kajiša, o kojima su zar visili mač i nož, ili sam nož. Istoimeni komadi pojasa samo su mrvu manji od onih ostrugá. Saponi su oblikom slični, sprieda, polovici pakružnice, zada jim je osovina upravna. Gornja jim je površina lagano svedena, donja istim smjerom izkopana. Igla jim je upravna, pri kraju lako zakučena, da može točno priljubiti u žljebić izkopan na gornjoj kosoj površini saponâ. Osovinu saponâ obuhvaća $\frac{1}{2}$ mm. debela pločica sagnuta na dva laptâ odsječena na lik istokračnih inosmjernjaka, širih pri kraju. Medju laptima je 2 mm. prostora odredjena za primanje kraja kajiša, koji je bio stjesnut medju njima i utvrđen sa dva, s gornje strane plosnoglavata, s donje završena klinčića. Saponi pojasa dugi su po 3·6 cm., široki po 2·3 cm., oni ostrugá dugi su 3·8 cm., šir. 2·4 cm. Medju osovinom saponâ i klinčićima pločice na svakom saponu udjenuta je medju laptima pločice prstenu slična petlja, sa pačetrovno sagnutim provieslom, koje je 4 mm. široko, 1·5 mm. debelo. Gornja strana petlje sastoji od pakružne pločice, kojoj je smierom duljine po sriedi nadignut 3 mm. visok hrbat. Pločice na petljama saponâ

ostrugâ duge su 3·4 cm., široke 2·5 cm., debele od 2·5 do 3 mm., one na saponim pojasa duge su 3 cm., široke 2·2 cm. debele 2 mm. Kroz petlje uprav se točno moglo provlačiti žujicom urešen kraj prikopčana kajiša ili remena. Žujice su dugoljaste, sprieda tanje i polukružno završene, zada deblje i upravno ograničene pločice. Žujice pojasa duge su po 3·8 cm., široke 2·6 cm., debele zada 2·5 mm., sprieda 1·8 mm., a po sriedi, gdje imaju nadignut hrbat, kao što i pločice ostruga i petlja, 6 mm.; žujice ostrugâ duge su po 4·2 cm., šir. 2·75 cm., debele zada 3 mm., sprieda 2 mm. a u hrbtu 6·5 mm. U debelini zadnjega diela imaju zasiečen 8 mm. dubok prociep, u kojemu bijaše uvlačen zadnji kraj kajiša, dotično remena, koji se pak utvrđivaše sa četiri klinca posve jednako uređena i napravljena, kao što su oni na pločama ostrugâ, te su pod njima podložene i jednake male posebne pločice, kao što su i na pločama ostrugâ.

I ostruge i ostali spomenuti komadi, nadjeni u grobu, jesu od srebra, a izradjeni su peterostrukom tehnikom: lievanjem, kovanjem, cezelovanjem, tauširanjem i pozlaćenjem.

Izlivene su ostruge i njihovi šiljci, saponi, petlje, žujice, klinci i pločice pod glavicama klinaca na ostrugama i žujicama, a kovane su samo pločice s nutarnje strane pločastih krajeva ostrugâ i one, što obuhvaćaju osovine saponâ. Za ures svih opisanih komada upotrebljeno je cezelovanje, tauširanje i pozlata. Najglavniji su ures na kovinskoj opremi našeg pokojnog mladog hrvatskog junaka cezelovane (oštrim orudjem urezane) ružice. Na ostrugama su te ružice izdjelane u izkopanim krugovima, nemarno nacrtanim na prostu ruku na jednoj i drugoj izbočenoj strani krakova. Kutići medju susjednim krugovima izpunjeni su trokutnim jamicama. Svaki krak ostrugâ ima sa svake strane po $5\frac{1}{2}$ ponajviše dvanaesterolatičnih (karakteristika bizantinskih ružica predkarlovinškog doba) ružica i po jednu po sriedi s gornje i donje strane razširenog petnjaka za primanje šiljka. Na hrbovim pločastih krajeva su takodjer po dvie takove ružice, a okolo njih stojeći rubovi urešeni su šest takodjer cezelovanih, prikraćenih, trozubnih paomovih listića. Temelj svakog šiljka obrubljen je, pri jednoj i drugoj osnovici, pasom naskočena biserova zrnja ne cezelovana, nego postignuta od lievkom, kao što su i pupice okolo rupica malih pločica pod glavicama klinaca.

Ružice na saponima ostrugâ jesu četverolistne — samo su na jednomu dvie peterolistne — i ima jih po šest na svakomu, te su izrezane ne u krugovim, već u četverokutnim poljima. Na saponim, petljama i žujicama pojasa uobće je finija, i ako iste vrsti uresna rabota, nego li na istoimenim i sličnim komadima ostrugâ. Saponi pojasa imaju takodjer po šest, ali šestero- do osmerolatičnih ružica, koje niesu u izkopanim četverokutima, nego dopiru do rubova saponskoga luka.

Petlje imaju na hrbtu po dvie, a unaokolo po šest šestero- do osmerolatičnih ružica. Petlje na saponim pojasa imaju uobće oblik pakružnice, ali jim okrajak nije cio kao na onim ostrugâ, nego je odsječen na šest lukova, susredištnih sa krugovim ružicâ, i šest pupoljaka u kutičim lukovâ. I žujice imaju na hrbtu po dvie devetero- do dvanaesterolatične ružice, s jedne i druge strane hrbta po dvie, a sprieda po jednu šestero- do osmerolatičnu ružicu. Kako je rub petalja na saponim pojasa, tako su i sve žujice odsječene uporedo svojih pet krugova sa ružicama, sa pupoljcima medju lukovima.

Na svim su opisanim komadima ružice razstavljene prostim krivim crtama, koje sastoje od tvrdih srebrnih žica točno i čvrsto uloženih u oštrim, oko pol mm. duboko zaparanim, zarezima, tehnikom *niello* — radje ili takozvanog *tauširanja* (umetanja).

Svaka ostruga teži 245 gr., a sapon, petlja i žujica pojasa skupa 97 gr.

Vanjske strane svih opisanih komada pozlaćene su na vatri, a opala je pozlata samo sa gladih površina, koje su ostale medju cezelovanim uredsima, dočim su izkopani dielovi bolje sačuvali pozlatu.

Opisane ostruge, svojim oblikom uobće i oblikom šiljka napose, pripadaju svakako najstarijoj vrsti poznatih ostruga. Muzej u Sigmaringenu, koji je jedan od najbogatijih kovinskim predmetima iz prvog razdoblja srednjega vieka u Njemačkoj, posjeduje željeznu ostrugu iz merovinškog doba, koja naliči našima.¹ Najstarija u Francuzkoj poznata ostruga sa prostim šiljkom je ona nadjena u grobu franačke kraljice Brunehilde, preminule 613. god.² Prosti šiljak uzdržao se je na ostrugama sve do početkn trinaestoga vieka, kad ga je zamienila zvjezdica sa više šiljaka. Ostruge su početkom srednjega vieka imali pravo nositi svakako samo konjanici visoka roda, a kašnje, kad se je viteštvo uredilo, sami vitezovi, i to tako, da su vitezovi nosili zlatne, a štitonoše srebrne ostruge. Naše su ostruge srebrne, te se razumije i po tomu da pripadaju mladu štitonoši. Po grobnici, u kojoj su nadjene, i koja je bila zidana na isti način kao temelji crkve, u kojoj je izkopana bila, rek bi, da su suvremene gradjenju crkve, ili iz malo kašnjeg doba. Sad, pošto je crkva bila prvi put gradjena po svoj prilici početkom VIII. vieka, to i grobnica u njoj lako da bude iz VIII. ili IX. vieka.

Radnja je na opisanim predmetima tehnike i ukusa bizantinskoga. Najlašnje je dakle uzeti, da bude izvršena u jednomu od dalmatinskih primorskih gradova (Rabu, Zadru, Ninu, Biogradu, Trogiru ili Spljetu), koji no su bili kao most, preko kojega je kultura bizantinska uplivala na razvoj hrvatske. U njima je pak, kako je posvjedočeno po Tomi naddjakonu, za XI. viek³,

¹ Demmin, Kriegswaffen, str. 174, sl. 54.

² Paul Lacroix, Les arts au moyen-âge et a l'époque de la renaissance, str. 117.

³ Thom. archied. Spal. Hist. salon. c. XVI.

a domaćom izpravom za X.¹ bivalo u to doba vieštih domaćih zlatara, kojih hrvatsko ime posvjedočuje, da su bili roda hrvatskoga. — Slavni naš pokojni Dr. Rački² bio je takodjer tvrdo uvjeren, da su se stari Hrvati u doba prije XII. stoljeća bavili zlatarskim umjetnim obrtom, „pa da njegove tvorine nije trebalo istom u inostranstvu naručivati“. Dapače je on dokazao, da su domaći sinovi kad bi trebalo „pošiljani i u strane zemlje, da se uče ili usavrše u zlatarstvu“. Ob opisanim ovdje predmetima iz groba u bazilici S. Marije u Biskupiji se još manje može uzeti, da su dobavljeni sa inozemstva, i tim stalnije, da su izradjeni u vignju hrvatskoga majstora, u koliko smo već opazili, da ostruge nemogu nikako pristati odraslu junaku, pa treba zaključiti, da nemogu bit bile predmetom trgovine, nego da su bile naročito naređene prema veličini noge onog kneževskoga ili županova sina, kojega je pak malo zatim nemila smrt pokosila u cvietu mladosti.

Mnoštvo i raznolikost kovinskih uobće a ponajviše bronzanih i srebrnih uresnih predmeta umjetnog obrta nadjenih u starim hrvatskim grobovima, navlaš na grobljima Kapitula i Biskupije kod Knina (te su sad sahranjeni u našem muzeju), onda i po drugim hrvatskim krajevima, naročito u Bosni i Hercegovini i po ostalim slavenskim zemljama, pa i u onim, gdje su Slaveni od prije stanovali, utvrđuju nas u mnenju, da su svi stari Slaveni imali u velike razvijene obrte obradjivanja kovinā. Neposredni stoljetni doticaj starih Srba i Hrvata sa bizantinskom državom uplivao je bez sumnje u prvom redu na razvitak kovačke i zlatarske tehnike, koje su baš zato kod njih, na temelju predajā narodnog ukusa, možda i prije, nego kod drugih u Evropu doseljenih naroda, postignule onaj stupanj usavršivanja, što nam ga sve to jasnije predočuju najnovija otkrića našega društva.

Ovdje opisani predmeti našega muzeja jesu vrlo riedki tako dobro sačuvani i zato dragocjeni kovinski spomenici iz prve polovine srednjega vieka, pa nam se je s njima dičiti i ponositi pred naobraženim narodima, koji nam mogu samo zaviditi na te prekrasne arheologičke i povjestno-umjetničke cimelije, koji su nam u isto doba milim ostankom junačke nošnje i nepobitnim svjedočanstvom naobrazbe slavniham pradjedova u prvo doba nakon njihovog doseljenja na Jug.

U Korčuli na dan Sv. Matije apostola 1896.

F. Radić.

¹ Rački, Doc. VII. str. 18.

² „Rad“ knj. CXVI. str. 225—227.

Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika.

(Svršetak v. br. 4. g. I.)

ččajem daljnega razvijanja hrvatsko-bizantinskoga sloga iz IV. i V. skupine nastala je

VI. Šesta kao priprava za prelaz hrvatsko-bizantinskoga u hrvatsko-romanički slog Šestoj skupini pripadaju ulomci br. 8, 10, 11, 17, 29, 32 i 36.

Br. 8	vis. je 11 cm.	širok —	a nadjen je dne 16. ožujka 1891.
„ 10	„ „ 13 cm.	„ —	„ „ „ „ 17. ožujka 1891.
„ 11	„ „ 13 cm.	„ —	„ „ „ „ 17. ožujka 1891.
„ 17	„ „ 27 cm.	„ 24 cm.	„ „ „ „ 16. veljače 1888.
„ 29	„ „ 13 cm.	„ 24 cm.	„ „ „ „ 17. veljače 1888.
„ 32	„ „ 12 cm.	„ —	„ „ „ „ 13. ožujka 1895.
„ 36	„ „ 10 cm.	„ —	„ „ „ „ 28. veljače 1888.

Komadi br. 8, 10 i 11 su iz bazilike sv. Marije.

Komadi „ 17 i 36 „ „ „ na Stupovima.

Komad „ 32 je „ „ u Koljanima.

I nadstupine ove skupine pokazuju u razmjerju i glavnom poredanju ureda reminiscenciju korintске nadstupine. Njihov je gornji dio onako modelovan kao u nadstupinama IV. skupine, samo što nema kadgod uviti među zavojicama na uglovima. Dva reda lišća su im niža nego u IV. skupini, imaju takodjer po 8 listova ali su bez peteljke, te su oblušasti i tiču se po bočnim stranama, a u vrhu završuju polukružno, podpuno su ciela okrajka, savijaju se na dvor od prilike za četvrtinu kruga i nemaju drugih potankosti osjem prosta slabo naskočena obruba. Izpod donjega reda lišća dolazi još niz malih arkadica, trostruko obrubljenih, koje urešuju naskočen pojas nadstupine. Ovakve se arkadice sad niže sad više opažaju kao ures upotrebljene i na nutrnjem okviru hrvatsko-bizantinskih tegurija otara iz¹ IX. vieka, Izpod arkadica se još nahodi (broj 36) pojas osobito iztaknut urezanom dvostrukom troprutastom pletenicom. Ja bih ovu skupinu nadstupina pripisao X. ili XI. vieku, tim više, što im najbolje sačuvani ulomci potiču sa bazilike na Stupovima, koja bi i po svojim podpornjacima imala pripadati tomu zemanu i predstavljati jedan od najranijih spomenika hrvatsko-romaničkoga

¹ Prof. Fr. Bulić. Nav. dj. str. 42—43. Tab. XVI. — F. Radić. Viestnik hrv. ark. društva. God. XI. Br. 3, str. 65—69.

sloga. Cattaneo u svojem djelu¹ donša sliku jedine jedne nadstupine, i to za kriptu oglajske stolne crkve, dakle iz područja, do kojega je dopirao upliv slavenske prosvjete, iz god. 1019—1025, na kojoj se nahodi pri dnu zastupan motiv naših sklopljenih lukića.

VII. U *sedmu* skupinu nadstupinâ našega Muzeja mogu se ubrojiti ulomci br. 5 i 27, na kojima se vide tragovi urezanih životinja, kao na srodnim im nadstupinama u trobrodnoj bazilici u Dabravini u kotaru vi-sočkom u Bosni.² Nadjeni su u bazilici sv. Marije u Biskupiji.

Br. 5 je vis. 28 cm. širok 25 cm. i nadjen je dne 20. srpnja 1889., a br. 27 „ „ 10 cm. — — „ „ „ „ 21. prosinca 1889.

Teško da budu starije od XI. vieka.

* * *

Nadstupine od druge do V. skupine jesu one, o kojima sam u svojem govoru kod razvalinâ Sv. Bartula na Kapitolu, izrečenomu prigodom narodne svečanosti otvorenja našega Muzeja dne 24. kolovoza 1893.³ rekao, da su ih „klesali sami naši pradjedovi za svoje crkve, koje no su sa svim žarom bogoljubnog srca svoga nastojali, da uresuju što god su ljepše i bolje mogli i znali“, a znali su kao i najprosvjetljeniji im suvremenici, te da nam davaju pravo, da „slog pradjedovskih graditeljskih spomenika od VIII. do XI. vieka“ nazivljemo *hrvatsko-bizantinskim*.⁴ O slogu bizantinskom u obće ovako se je pak bio izrazio pok Ivan Kukuljević, jedini od starijih naših učenjaka, koji je dobar dio života svojega potrošio u iztraživanju povjesti hrvatske, i u obće jugoslavenske, umjetnosti⁵ i . . . sloga bizantinskoga, kojega postanak i razvitak može se pripisati većom stranom duhu slavenskomu“. Isti je Kukuljević to svoje stanovište razjasnio u životopisu cara Upravde (Justinijana)⁶, rodom Slavena, ovim riečima: „Justinianu imade se pripisati početak i razvitak tako nazvanoga bizantinskoga sloga u graditeljstvu, premda neki tvrde, da se već pod carem Konstantinom Velikim isti slog razvijati počeo. Može se dapače reći, da Justinian prvi učitelj ovoga novoga rimsko i grčko-slaven-skoga sloga bijaše. Po svjedočanstvu Prokopa, njegova suvremenika, koji čitavo djelo o onim sgradama napisa, što ih je Justinian graditi dao, bijaše isti car toliko vješt graditeljstvu, da je kod gradjenja crkve Sv. Sofije, naj-slavnije sgrade bizantinske, glasovitim graditeljem Anthemiu s Trallesa i Izidoru od Mileta savjete davati mogao, kako da ovo ili ono grade. Kao

¹ Nav. dj. str. 292.

² Glasnik zem. Muz. za Bosnu i Hercegovinu. God. IV., knj. 4., str. 372—387.

³ Spomen-knjiga otvora „Prvoga Muzeja hrvatskih spomenika“ str 87—95.

⁴ Obzirom na to moje tvrdo uvjerenje evo što mi je iz Zagreba dne 9/XI. 1891. bio pisao Nestor hrvatskih arheologa slavni naš prof. Don Simeon Ljubić: „Što Vi kažete o bizantinsko-hrvatskomu slogu u naših spomenicah, to je bezdvojbno, i držite se uvijek tog načela. A drugo i ne može biti. Solin bijaše naš centum, predgradje carigradsko, sasvim pocarigradjeno. Lombardi bijahu van ruke i bez doticanja. Pustite, da drugi lutaju po volji, a Vi držite se hrabro na braniku“.

⁵ „Slovník umjetnikah jugoslavenskih“ sv. III. str. 204.

⁶ Nav. dj. sv. II. str. 28.

silni car svieta nije se stidio Justinijan, odjeven u priprostoj odjeći, načinjenoj od biela platna, svaki dan nadzirati gradjenje crkve sv. Sofije, te je običavao nekim višim nadahnućem graditelje pomagati u razriešavanju mnogih težkih problema, koje oni sami riešiti znali nisu, umno ih savjetujući onda, kad su graditelji u najvećoj smetnji bili, bojeći se, da im se djelo ne poruši“. Ako su pri postanku bizantinskoga sloga najmoćnije sudjelovali Jugoslaveni, to su oni još više imali uplivati na njegov razvitak i razširivanje, jer su od VI do VII. vieka već poplavili bili svu zemlju od Crnoga i Egejskoga do Jadranskoga mora, i postali su bili u to doba najpretežnijim elementom u srcu iztočnoga carstva. Kasnije, kad su se valovi podignuti seobom naroda stali utišavati, i svaki narod razvijati posebnim životom utemeljenim na kršćanskim načelima, onda je svaki od njih na osnovi onda vladajućeg bizantinskog sloga počeo dodavati svoje inačice tako, da n. pr. za X. viek Kugler¹ piše: „Obilnost novih oblika prikazuje se iztražiteljevu oku, ali oni sliede temeljne motive, koji se više ili manje slažu. Ovi se osnivaju s jedne strane na plemensku srodnost, koja se proteže kroz zapletaj naroda, s druge strane u istovrstnoj podložnosti najvišem duhovnomu zakonu. Vjera i crkovno izpoviedanje su tim mladim narodima zajednički. Narodnoj raznovrstnosti protustavlja se jedinstvena crkvena moć; stalnom voljom kroči ona stazom, koja vodi k vrhovnomu gospodstvu“. Hrvati pak, koji su u podredjenosti svojoj bizantinskom carstvu, u VIII. vieku bili već dodali svojih motiva graditeljskoj umjetnosti, kakvi su n. pr. oblici nadstupinâ 2. i 3. skupine, posegoše i dalje u dođuća tri vieka, te ostavši i tada posrednicima razširivanja bizantinskoga sloga sa iztoka put zapada Evrope, stvoriše samostalne i izvorne inačice oblikâ, kakve se eto n. pr. opažaju u nadstupinama 4., 5. i 6. skupine. Takovih nadstupina nije naći drugdje, nego kod nas, te nam slobodno davaju pravo nazivati slog naših spomenika od VIII. do XI. vieka *hrvatsko-bizantinskim*. — Našim suvremene nadstupine u Italiji ili su sliepo oponašanje korintske², ili su okalupljene slučajnim i nikako dosljednim, posve drugčijim uresom od naših³, ili paomovim liščem⁴, kakvih ima i u hrvatskim krajevima⁵ (u Korčuli i na otoku kod Korčule). U Njemačkoj jedino na nadstupinama male kapelice Sv. Bartula u Paderbornu⁶ u Vestfalskoj nahode se zavojice, koje su modelovane na isti način kao one na našim nadstupinama 4., 5. i 6. skupine, dočim je na njima ostali ures drugačiji, ali ni one niesu

¹ Geschichte der Baukunst. II. Bd., str. 6.

² Cattaneo. Nav. dj. slike 32, 59, 62, 91, 107 i 109.

³ Catt. Nav. dj. sl. 76, 77.

⁴ Catt. Nav. dj. sl. 126, 137.

⁵ Vidi moje članke u „Viestniku hrv. ark. dr.“ God. XII. br. 3, str. 81—82. God. XIII. br. 2, str. 43—45.

⁶ W. Lübke. Die mittelalterliche Kunst in Westphalen str. 58.

djelo njemačkih ruku, jer piše F. Kugler¹, da su izvršene bile od *grčkih* radnika oko 1020. god.

Da pak na razvitak i ustanovljivanje graditeljskih slogova ne upliva nimalo nutarnje rasporedjenje gradjevine u florisu, kao što mnogi misle, a s njima i prag. Bulić², koji piše o bazilikalnom tipu (kao slogu), okruglom tipu i baptisterijalnom tipu, te o posredniku „medju strogim staro-kršćanskim i podpuno razvijenim romanskim tipom dvanaestoga vieka „pod osobitim nazivom iz periode formacije romanskoga, a radi pomjestnih obilježja lombardskog sloga“, o bizantinskom tipu „na osnovi grčkoga krsta“, hoću da iznesem što je u tom smislu pisao glasoviti njemački učenjak Osc. Mothes³: „Prije svega treba mi ovdje pokazati na pogrješku, koja je prividno samo neznatna, dočim je ipak prilično znamenita, koju su učinili mnogi spisatelji o umjetnosti pri obradjivanju našega predmeta. Oni su naime često govorili o bazilikalnom slogu. Ali nema nikakvog bazilikalnog sloga. Kao što se pri razmatranju grčkoga hrama ne može da govori o dugo-hramnom ili o okruglo-hramnom slogu, ili pri razmatranju rimskih gradjevina o pozorištnom slogu ili o slogu slavolukâ, tako se i u kršćanskoj umjetnosti ne može da govori o bazilikalnom ili baptisterijalnom slogu. Rieč slog odnosi se više na estetično uobličjenje graditeljskog oblika, koji je u glavnim potezima proizašao iz potrebe i stanovišta tehnike, dakle ne na rasporedjenje i ustrojstvo“ „Ja sam za to u čitavom iztraživanju (o obliku bazilikâ staro-kršćanskih) ostavio na stranu prave stilistične oblike, nadstupine, lukove, podstupine, kvire, razmjere itd.“ Nadstupine su dakle prvi i glavni stilistični oblik, po kojemu se određuje graditeljski slog.

U Korčuli, o Nikoljudne 1895.

F. Radić.

¹ Nav. dj. II., str. 424.

² Nav. dj., str. 23.

³ Die Basilikenform. Leipzig 1865., str. 93.

Topografičke crtice

o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

Gradovi.

(Nastavak v. br. 4. god. 1895.)

4. *Stankovac*. Banjevcima na sjever u benkovačkoj občini, u selu Stankovci, iznad sela sa sjevera pruža se golem krševit brieg, i na istočnom kraju gdje završuje prema staroj župnoj crkvi, vide se velike ruševine tvrđoga grada Stankovca. On je do zemlje razkopan, samo temelji zidina vire iz gromile.

5. *Budak*. Sa sjeverozapadne strane sela Stankovca u selu Budaku benkovačke občine, odiže se obao humac i na vrh njega još cjelokupa stoji liepa obla kula, a okolo iste ruševine ogradâ i kuća sa zemljom sraženih. Budak se liepo vidi sa mnogih starih gradova po kotarima.

6. *Mihovac*. U selu Pristegu benkovačke občine, na uzvisitu humcu čuli obla kula i okolo iste ruševine ogradâ, posve slična Budaku.¹

7. *Podlug*. Na zapad od Perušića iste župe a benkovačke občine, nalazi se na malom brežuljku obla kula Podluga. Ostalo je sve srušeno.

8. *Ceranje*. Izmedju Podluga i Miranja u selu Ceranje diže se na brežuljku obla kula i okolo iste male ruševine sgradâ. Spominje se u listini god. 1076: Dragabut ejusque filio Slaninna de *Cerani*. (Cod. Dipl. I. 156. Doc. VII. str. 164.)

9. *Miranje*. U ovom selu benkovačke občine još se uzdrži od staroga gradića sama obla kula i crkva s. Mihovila *in Mirani*.² (Rački Mon. VII. 109.) Sva ova tri gradića sa njihovim *kaštelanima* prvo turskoga osvojenja vidio je namjestnik ninskoga biskupa Jurja Divnića M. A. Raimondo: *in hoc anno Christi 1514. dictos castellanos cognovi*. (Farlati. IV. 225.) Kada

¹ Bianchi (Nav. dj. II. str. 359) piše, da je u selu Pristegu u izpravi god. 1405. spomenuta trokutna kula, kojoj se jedva danas naziru temelji. Op. uredu.

² Tu je crkvu god. 1076. (Mon. VII. N. m.) sa dotičnim baštinama oko nje darovao samostanu sv. Ivana u Biogradu, ušavši u samostan, neki Črnić, zato što mu je samostanski opat bio odkupio sestru iz sužanjstva. Bianchi (Nav. dj. II. str. 373) kaže, da je za nadbiskupa Karamana god. 1754. u selu Miranju obstojala župa istočnog obreda sa župnom crkvom *S. Mihovila*. Ta je crkva dakle iz vremena hrvatskih kraljeva narodne dinastije, pa bi trebalo da se поближе izpita. Op. uredu.

se sjetimo, da svi ovi gradići, koje spomenusmo, i ostali koje ćemo dalje spomenuti, bijahu prvo turskoga i mletačkoga osvojenja svojinom hrvatskih velmoža i plemića, te od njih sagradjeni i do tada uzdržavani od Hrvata; onda možemo biti osvjedočeni, da ih nisu gradili ni Turci ni Mletčani, nego da su ih gotove zatekli, te da su oble kule i stari Hrvati gradili.

10. *Perušić.* U jug naprama Benkovcu, gdje završuje visoki brieg, koji se dotle proteže s južne strane lišanskoga i kožulova polja, na krajnoj ovršini diže se velik grad Perušić u benkovačkoj občini. Grad je vas cjelokup na četverokut¹ i na svakom kutu četvrtasta kula. Na sriedi velika obla kula i druge četverokute sa dvoranama gospodara i kmetova.¹ Turci i njega zapuštena nadjoše kao i ostale manje i zaposjedoše god. 1528. Potjerani god. 1647, opet ga preuzeše god. 1670. i održaše do god. 1684. Iza karlovačkoga mira Mletčani ga darovaše sa gospodštinom knezu Benji Posedarskom, kojega potomci ga još uzdrže.

11. *Podgradje.* Na iztok Benkovcu, prema gradu Perušiću, povrh briega koji razstavlja Kotare od Bukovice vide se bedeni i ruševine latinskoga grada *Asseria*, a pod gradom uz polje posukane kuće maloga sela Podgradje u benkovačkoj občini.

Valja da je u davnija vremena bilo to mjesto veće i znamenitije, kada su u njem Templari i Dominikanci imali svoje samostane, oni do god. 1204, ovi do god. 1352. (Bianchi, Zara Crist. II., 358.) U njem se je bio sastao god. 1428. rotni sud županije lučke. (Bianchi ibidem.)

12. *Kožlovac.* Pod spomenutim briegom izmedju sela Podgradja i Lepura² u selu Kožulovcu benkovačke občine, na odignutu brežuljku, vidi se sjevero-zapadna polovica visoke oble kule jake i velike, a na dnu iste temelji debelih utvrda, ograda i razrušenih zidina predgradja. To su ostanci jaka grada, komu na početku XVI vieka bijaše zadnji gospodar banić vitez kožul Štrbac, junački branitelj domovine. Iza njegove smrti (1520) Turci osvojiše kotare i razkopaše njegov grad³, koga visoka polovica oble kule samo označuje gdje bijaše. Mletačko izvješće kaže: *Città di mediocre grandezza disabitata.* (Starine XIV. 184.)

13. *Mišljen.* Na zapadnom kraju sela Lišana benkovačke občine stajaše nad klisurom povrh polja mali gradić *Mišljen* sa oblom kulom do trijest

¹ Spomenute god. 1514. biskupski namjestnik M. A. Raimondo, osjem gori spomenutih kaštelana poznao je i perušičkoga, „de Perussich“. (Bianchi, N. dj. II., str. 355.) Op. uredn.

² I u selu Lepurim valja da ima dosta starina hrvatskih, jer kaže Bianchi (N. dj. II., str. 358), da mu je na groblju crkva s. Martina okolo koje da ima grobnih kamenova (dakle stećaka) sa emblemima (t. j. rezbarijama). Još kaže Bianchi (N. mj. n. dj.), da se u tom selu nahode zidine stare tvrđave nad vodom *Noval* i kula 'na pola srušena, te da se je kopajući zemlju našlo sitna srebrna novca kralja ugarsko-hrvatskoga Kolomana, kojeg da sam Pero Pavlović ima do 2000 komada.

Op. uredn.

³ Može lako biti da Zlatović i Bianchi ovdje opisuju jednu te istu gradinu.

Op. uredn.

godina nazad. Razkopaše ga zadnjih godina seljani i kamenjem sazidaše kuće Podmišljenom. Mletačko izvješće god. 1626. o njem kaže: *Cinisich con poco recinto*. (Starine XVII. 142.)

14. *Vukšić*. Preko tišanskoga polja, prema Mišljenu, nad selom Vukšićem u benkovačkoj občini, na vrh okrupna briega diže se velika obla kula staroga grada Vukšića i na jedan četvrt kilometra ruševine razkopane varoši. Velika obla kula i razrovane jake ograde pokazuju, da bijaše jak grad i prostrana varoš. U njoj se sastajahu rotni sud županije Luke (Klaić, Opis zemalja II. 49.) i krojaše pravdu po hrvatskom zakonu. God. 1527. Turci ga zapališe i razrušiše, te se već ne podiže. Mješćani pod briegom sa sjevera podigoše sadanje selo Vukšić. Do dvaest godina nazad, obla kula bijaše cjelokupa, sada joj iz ruševine vire temelji, jer seljani otesanim kamenjem grade kuće i dvorove!

15. *Morpolaća*. Na južnom kraju lišanskoga polja i benkovačke občine, prema selu Žužviću, blizu starodavne crkve sv. Petra još se dobro drže visoke zidine silne četvrtaste sgrade na način tvrđave, sa četiri četvrtaste kule jake na četiri kuta iste. Ogradjena je visokom tvrdom ogradom i nad vratima na gornjem pragu urezan križ. Pod Mletčanima valja da bijaše gospodština i da joj zadnji gospodar zvao se Crnogorac, te se zemlje i kula zovu Crnogorčevi.

16. *Velim*. Iznad liepe ravnice bijaše njegda bogato selo i tvrdi gradac *Velim* u skradinskoj občini između Zlosela i Ciste. Danas je zapušteno radkužna zraka. Spominje se u izvješću XVI. vieka: *Vi è un luogo nominato Lucha superiare, nella qual parte è il castello di Velino*. (Ljubić, Mon. XI. 243.) Kasnije izvješće kaže: *Velin piccolo loco murato ed un poco di fortino*. (Starine XIV. 183.)

Velim je kasnijih doba pripadao gradu Šibeniku, te ga višekrat oni i Turci preotimali, dokle god. 1684. od Turaka zapušten, tako ostade do dandanas.

17. *Dazlina*. Između Velima i Vodića u tješnjanskoj občini, na vrh krševita briega vide se razrovane kule i ograde tvrđoga grada *Dazline*, što ga god. 1337. darova ban Ivan Kuza šibenskoj občini sa drugim gradom u blizini Rakitnica. (Kukuljević, Jura. 126.) Turci ga ostaviše god. 1647, te ga od onoga vremena vrieme i gromovi ruše. Mletačko izvješće kaže: *Dazlina loco murato sopra una collina*. (Starine XIV. 183.)

18. *Rakitnica*. Od Dazline na zapad, u tješnjanskoj občini, diže se sličan krševit brieg i na vrh njega prema Dazlini stoji tvrd grad na oštru grebenu. To su ostanci kulâ i ogradâ stare Rakitnice negda jake tvrđave, koju su Turci čvrsto čuvali dokle po karlovačkom miru prisiljeni povući se u Bosnu, ostade pusta i zanemarena.

19. *Jurjev grad*. Na zapad selu Tribovunju, tješnjanske občine, na vrh zaoštruljena humca, gdje je sada crkva sv. Nikole i seoski ukop, stajaše gradac Jurjevac, od koga već ne ima biljega izvan ruševinâ ogradâ i kućišta. U izvješću Šime Ljubovca stoji: *Vestigia di castelleto addimandato Giurgjev grad*. (Rukopis u knjižnici Akademije u Zagrebu.)

V. Bribirska županija.

Između starih hrvatskih županija u X. vieku Const. Porfirogenit spominje i bribirsku, po glavnom gradu županijskomu, sagrađenomu odmah nakon doseljenja Hrvatâ na razvalinama latinskoga grada *Varvaria* ili *Breberia*. Kasnije ga pisali: *Brebera*, *Brebir*, *Berber*, *Berbera*, *Breberia* i slično. Ova se je župa sterala između rijeke Zrmanje i Krke do stranâ i visočinâ, koje od Bribira do Benkovca razstavljaju Bukovicu od Kotarâ pa do velebitskoga mora kod Korina. Medjašila od iztoka županijom kninskom, od juga preko rijeke Krke zagorskom i lučkom, od zapada županijom lučkom i ninskom, a od sjevera preko rijeke Zrmanje sa županijom podgorskom (*Sub alpibus*). Svekoliko to zemljište većim je dielom krševito i bregovito, prepuno gore, te nije moglo biti vrlo naseljeno, niti po njem vele tvrdih gradova. Listine spominju župane god. 1069. za kralja P. Krešimira *Budec berberensis iuppanus*. (Cod. Dipl. I. 132.) *Cerminico breberscico*. (Rački, Mon. VII. 82.) *Stresina berberistich*. (Cod. Dipl. 157.) Tako velik broj drugih.¹ (Vidi: Brašnić, Izvještaj str. 5.) Ova je županija stekla velik glas i ugled, kad je na polovici XIII. vieka² kralj Bela IV. darovao župu banu Stjepku Šubiću od tada prozvanu bribirskomu. Nakon njega sin Pavao i unuk Mladin kao bani hrvatski, dalmatinski i bosanski vladali blizu sto godina³ sudbinom Dalmacije i susjednih pokrajina. Od toga vremena cienimo, da su Ostrovica i Skradin odtrgnuti od županije lučke i bribirskoj sruženi, te južni medjaš županije bio potok Krivac od Lišana do crkve sv. Petra u Morpolači, pak Gudućom do Prukljana.

(Dalje sliedi.)

¹ God. 1181. spominje se bribirski župan Miroslav (Cod. dipl. II., str. 117). Taj je isti župan god. 1184. kao pristav bana Dionizija povratio samostanu sv. Krševana u Zadru selo Brda u Slivniku. Nav. dj. II. str. 128). God. 1185. pridieljena bi župa bribirska trogirskoj biskupiji (Nav. dj. II., str. 131).

² Dne 23. studenoga 1251. (Ljubić, Opis jug. nov. str. 201).

³ Do god. 1347. dne 31. srpnja (Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati II., str. 71).

Op. uredn.

Op. uredn.

Op. uredn.

O stećcima.

Piše

Pop **Petar Kaer.**

(Nastavak. Vidi br. IV. str. 218.—223. God. I.)

našim iztraživanjima o srbskim stećcima nadali smo se boljemu odzivu, obraćajući se na srbske arkeologe, eda bi nam pružili gradiva, da bolje razvijemo našu komparativnu studiju; ali nam je žaliti, da osim gosp. Prof. Valtrovića nitko drugi nije se odazvao znanstvenomu našem pozivu, pa nam je iscrpiti barem ono, što je dosad o njima objelodanjeno u „Starinaru“ Srp. ark. društva. — Gosp. *Trojanović*, o izvješću kojega smo se bavili u zadnjem broju „Prosvjete“, veli, da krst, što ga je Vuk vidio na naličju nekog stećka, ni najmanje ne znači, da je iz hrišćanskog vremena. Izvjestitelj ide dalje dokazivanjem, kako je postao križ i što je značio, što mi cijenimo suvišnim ovdje navesti, pošto o predkršćanskoj uporabi križa pisalo se je do danas mnogo i različno. Upuštati se sada u pitanje jeda li su neki stećci s križem predkršćanski ili kršćanski spomenici, to bi nas odstranilo od naše zadaće i uvelo bi nas u polje, koje ne ćemo za sada da tičemo, dok nam ne bude pri ruci dovoljno znanstvena gradiva, da ga valjano obradimo.

Gosp. *Trojanović* cieni, da su se stećci stavljali samo odličnim ljudima, kao vladaocima, vojvodama i t. d.

Ne možemo ni to baš absolutno odobriti, dok ne budemo imali za to valjanih dokaza.

Važno je, što isti gosp. izvješćuje o izkopinama pod jednim stećkom.

„Uzpravni stećak s mramorja, veli on, širokim licem gledao je pravo na iztok, a pošto je bio na uzbrdici, ja sam odmah zaključio, da je mrtvac sahranjen niže stećka, kao što se i obistinilo. U istom pravcu, zapadno-iztočnom, počnemo i da kopamo i u dubini od 8 decimetara, u zbivenoj neporoznoj ilovači nadjemo zbilja čovječji koštur, ma da su me seljaci neprestano odvrćali da ne kopam, pričajući, da ta zemlja nije nikad prekopavana. Koštur je ležao u istom pravcu zapadno-iztočno, kao i oni iz umke. Lice mu je bilo gore okrenuto, a na samom čelu stajale su mu tri kamenice, a preko njih još dvie, dakle svega pet. Svaka kamenica bila je težka oko dva kilograma.

U neolitskoj pećini Baradli (u Magjarskoj) nadjeni su mnogobrojni mrtci licem zemlji okrenuti, a glava im je bila kamenom pločom pritisnuta.

Ovo navedoh samo s toga, da se vidi, da je ovaj običaj preko svake mere star, jer se od neolitske periode pa do sad računa, da ima 4000 godina. Preko kamenica mrtcu s mramorja došla je opet zemlja, pa sve do površine ništa se drugo i nije opazilo, dakle nije bilo ni pepela ni ugljevja, kao što je već bio slučaj u umkama. Dasaka takodjer nije bilo, jer bi se u ilovači dobro održale ili bi bar u krajnjem slučaju tek bile iztrošene kao prlat. Košturova je desna ruka ležala do lakta na prsima, a leva mu je bila spuštena uz tielo. Noge su mu dosta iztrulele i ležale su jedna pored druge. Od haljina takodjer se ništa nije našlo, a od stvari samo jedna gvozdena brnjica, valja da s kakvog kajiša.

Pojedini stećak je u najmanju ruku težak 2000 kilograma, pa ipak narodna mašta pustila je da ide od usta do usta, da su se gjinovi njima bacali s okolnog jednog brda, od prilike sat i po daljine, odatle je vjerovatno i donet, jer se ista stena tamo nalazi. Sva jezovita prividjenja, koja pamte meštani, vrzmaju se oko mramorja, a u blizini se, vele još, u gustim mračnim noćima vidi redovno plamentanje, što oni takodjer pripisuju nečistim dusima.“

Nadalje izvjestitelj govori o umkama, te prisporabljujući ovu Markovačku nekropolu sa gomilama u Dalmaciji i u Hercegovini, o kojim je pisao u II. god. „Starinara“ naš sudrug Vid Vuletić-Vukasović, pita: odkud je to, da su stećci i tamo i amo pratioci umaka, i da se i tamo i amo nalaze i kamena orudja? Na što će on isti kasnije odgovoriti, kako ćemo vidjeti.

Stećci oko markovičkih umaka, sliedi dalje g. Trojanović, nalaze se na tri mjesta, i to u tačnom rastojanju od četvrt sata od umaka: prva tri stećka, rekli smo, stoje severo-zapadno, druga dva severo-iztočno, a treći jedan čisto iztočno.

Jedan pošten seljak pričao mi je, da je prije nekoliko godina, kopajući temelj jednoj svojoj zgradi, morao da razlupa jedan stećak i da je izpod njega našao leš i *kameni bat*, kojim su se djetca dugo igrala, dok ga nisu izgubila. Kako mu ja o batu ništa nisam pričao, nego je on sam spomenuo, to mu se podpuno može vjerovati. Komade razlupanog stećka vidio sam i svojim očima.

Izvjestitelj zaključuje: Stalno susedstvo umaka i stećaka, i to ne samo oko Imockoga i Markovice, nego kao što sam doznao i u Nedeljicama, sreza jadranskoga; dalje odmereno rastojanje umaka od stećaka: jednaka starost kostura, naravno, kad se onima sa stećcima sbog bolje zemlje odbije malo veća sačuvanost i na kraju isti predmeti oko mrtvaca (samo bat) dopuštaju nam zaključak, da su stanovnici sa stećcima živili u isto vrijeme sa stanovnicima s umkama. Koji su sad prasadoci, iz ovo malo dokaza ne može se zaključiti, ali s pribiranjem većega materijala i ovo će se dokučiti.

Iz svega navedenog izgleda, da je kod Markovice i Negrišora bio rat između dva naroda s raznim običajima, a vjerojatno i s raznim jezikom: između stanovnika sa stećcima i onih s umkama.¹

Mi smo prinikli ovdje izvješće gosp. Trojanovića u svojoj cjelini, što se tiče Negrišorskih stećaka, i to da konstatujemo, kako grobne spomenike u mnogočemu slične, i ako ne baš jednake, svakako srodne onima u Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Dalmaciji, nalazimo ne samo po sjevero-zapadnim granicama Srbske kraljevine, već i po sredini iste.

Pošto nam je pak poznato, da i Bugarska imade svojih stećaka, o kojima ćemo se možda u dojučem broju baviti, cijenimo, da ne može ih manjkati ni na jugo-istočnim krajevima Srbije; ali žalibože nismo mogli do sad dobiti s onih strana dovoljnih izvještaja, a da je što o tomu objelodanjeno, nije nam poznato, da bi mogli to naše tvrdo osvjedočenje dokazima potvrditi; pak za to opet preporučujemo srbskim arkeolozima, da nastoje nadopuniti tu prazninu.

Gosp. Trojanović zaključuje svoje izvješće smjelim navodom. Po njemu izgledalo bi, da su stećci istodobni humkama, te pošto humke spadaju predhistoričkoj dobi, i stećci kod Markovice i Negrišora, kao oni okolo Imocke, bili bi predhistorički grobni spomenici.

Mi ne ćemo se upuštati u škakljivo pitanje, da označimo postanak stećaka, samo ćemo primietiti, da barem po našem iskustvu neka vrst, i to običajija, stećaka pripada povjestnoj dobi. Istina je, da na mnogim mjestima i u Bosni-Hercegovini i u Dalmaciji imade stećaka, postavljenih na humkama i gomilama, ali te humke i gomile nisu predhistoričke. To združenje stećaka i humaka protivilo bi se mnijenju gosp. Trojanovića, koji cieni, da ti spomenici predstavljaju dva naroda s raznim običajima, a vjerojatno i raznim jezikom. Priličnije je vjerovati, da onaj isti narod, koji je u predhistoričko doba podizao humke i gomile, u prelazno doba, držeći se ipak staroga običaja, počeo je kititi humke i gomile sa stećcima; dok u još kasnije povjestno doba, bilo to sa vjerskog pogleda ili sa kulturnog napredka, humke i gomile bile su sasvim izostavljene, po tomu i nadzemne grobnice, a narod počeo ukopavati mrtvace, a nad podzemnim grobnicama dizati stećke.

U istomu broju „Starinara“ gore spomenuti g. Trojanović piše iz Loznice sljedeće: „U Loznici trgovac Vladić pored Stire sagradio je kuću, čiji je temelj većinom od *bogumilskog kamenja* (kao krov sveden ozgo). To je kamenje doneo sa svoga imanja iz Brasine. Veći kamenovi i sad su ostali, i na moju molbu dopustio mi je, da izpod njih zemlju prekopam. Pričao mi je, da su seljaci do skora s jednog mesta vadili savijenu dugačku bakarnu žicu“.

Na Brasinama je dakle stećaka poput sarkofaga, ili kako ih mi nazivljemo dvostručnih stećaka. — Gosp. Trojanović nazivlje ih *bogumilsko ka-*

¹ „Starinar“, god. IX. knj. 1. str. 20.—23.

menje; mi ne možemo nikako odobriti taj naziv, jer isti zasieca u značajno povjestno razdoblje. Istina, da su ih i drugi tako nazvali, ali treba da kažemo, da je to posve netočno; i to, jer je bilo stećaka i prije i poslie Bogumila, i jer ih danas nahodimo u predjelima, u kojim nikad nije bilo bogumilskih sljedbenika, i jer ih sasvim nema u nekim predjelima, gdje je ipak bogumilska sekta najviše cvala.

Taj netočni naziv, kao i svi ostali, osim onaj *stećaka*, lako bi mogao zavesti učenjake da razsude o porijeklu, o dobi i o razredjenju tih spomenika, pak ne može se dosta preporučiti, da se svak od toga dobro čuva.

U 2. knjizi IX. god. „Starinara“ gosp. Mladen Crnogorčević izvjestio je o starinskim grobnicama na Prevlaci, u Boki Kotorskoj. Pak je opet u 1. i 2. knj. X. god. obširno pisao o starinama u Prevlaci, Stradioti, Brda i okolnim krajevima; tu imade dosta i krasna gradiva za našu razpravu, ali pošto smo došli u poznanje tih radnja poslie, nego smo već ono bili napisali u 3. br. lanjske „Prosvjete“, zato nismo mogli istom se okoristiti. Mi ćemo se ipak na svoje vrieme baviti razpravom gosp. Crnogorčevića, i to kad budemo sistematično opisivali pojedine starinske nekropole u našoj Dalmaciji.

U 3. knj. IX. god. „Starinara“ gosp. Valtrović opisuje neke srpske starine u Valjevskom i Podrinskom okrugu.

O stećcima u Podrinju bavio se je, kako smo spomenuli u zadnjemu broju „Prosvjete“, već god. 1866. gosp. Milojević, pak god. 1879. gg. Klerić i Dokić, a god. 1889. gosp. F. Kanitz.

Gosp. Valtrović piše: „Na brdašcu van sela Krčmara, na kom nadjosmo nekoliko bobija (gomila), nadjosmo i kamen, čiju sliku donosimo¹ i koji se zove *Grbovića biljeg*. Namešten je baš na vrhu jedne bobije, uplašćene od sitnjeg kamenja, na okrajku brdašca. S mesta je tu slobodan i lep pogled na okolinu, te se i kamen vidi sa mnogo strana iz daljine. Na doistoriskom spomeniku diže se istoriski iz novjeg doba. Krstovi na njemu kazuju, da mu priliči biti na grobu, a natpis da valja da očuva spomen kolubarskom knezu Nikoli Grboviću. Od natpisa na snimku ima prepisano koliko smo mogli pročitati. Ostalo, što je na kamenu zbrisano, obeležili smo crticama. Natpis je nepravilno razporedjen s leve i desne krstova, a najglavniji mu je deo ispod krstova u osam redova. — Kamen nije mnogo doterivan ljudskom rukom. Grubog je zrna i visok nešto preko metra i po. U natpisu se spominju dva sina kneza Nikole Grbovića, protopop Stevan i knez Milovan. Pošto ovaj beleg prosto kao gradivo donosimo, ne upuštamo se u razgledanje njegove sadržine. Ostavljamo to vićnjim u istoriji valjevskog okruga“².

I mi ćemo ostaviti nadpis tumačenju našega vriednoga sudruga V. V. Vukasovića, koji je najkompetentniji, da ga pročita i da mu tumači sadržaj; a mi ćemo iztaknuti naše mnjenje o samomu spomeniku.

¹ Vidi zadnju Tab. u „Prosvjeti“ sl. 10. — ² l. c. str. 102.—4.

On je namješten baš na vrhu jedne gomile; na njemu je basrelief i nadpis.

Dva se važna pitanja iztiču pred ova dva spomenika, i to prvo: je li stećak suvremenik gomili? a drugo: je li nadpis suvremenik stećku?

U Miličevića „Kneževina Srbija“ ima na str. 389–91 opis života i rada kneza Nikole i njegovih sinova. Tu se spominje, da su Grbovići ukopani kod crkve krčmarske, da je na grobovima njihovim bilo stećaka sa zapisima, ali da je ove neko dao počupati i zabaciti. Gosp. Valtrović pak veli: da mu je neki krčmarac pričao, da stećak na gomili obeležava mesto, na kojem je sprovod bio stao na odmor, kad je umrloga kneza Nikolu iz njegove kuće u Mratišićima nosio u vječnu mu kuću kod crkve krčmarske. Na stećku ipak stoji urezano: *Закъ починаеть*, te bi mu pravo mjesto bilo na samom grobu a ne na gomili.

Nadalje g. Valtrović sasvim dobro nagadja, kad veli, da je ovaj kamen jedan od onih počupanih, pak ga je neko postavio na mjestu, gdje se je sprovod odmarao.

Evo novi jedan nepobitan dokaz, da više puta nalazimo stećaka na gomilama, bez da su ti spomenici suvremeni, i to: ili što su se potomci služili starinskim grobovima, nadodajući na iste biljege vjere i običaja, ili jer su tu dospjeli po kojemu drugomu slučaju, kao što u navedenom.

Mi smo već napomenuli početkom ove naše razprave, kako još u mnogo sela našega Zagorja sledi običaj ukopavati mrtvace pod tim drevnim spomenicima¹; ovdje ćemo iztaknuti naše tvrdo osvjedočenje, da je stećak krčmarski puno stariji, nego li je na njemu urezani nadpis. — I upravo, ako je stećak tu donesen iz nekropole krčmarske crkve, on bi pripadao, ako ne prije, barem XV. vieku. Evo, što nam o toj crkvi pripovieda gosp. Miličević: „U selu *Krčmaru*, tri sata na jugoiztoku od Valjeva, ima stara crkva, koja se pripisuje *Marku Kraljeviću*. Tu imaju i neke zidine, za koje narod priča, da su bili podrumi *Krčmarice Mare*. Kad je Marko, kao što se u pesmi peva, osvetio brata svoga Andriju, koga je izdala Turcima Mara, on je molio cara turskoga, da mu dopusti ozidati crkvu za dušu bratu svomu. — Car mu dopusti, ali samo toliku, koliku ozida kamenom, koji sam donese na svojim leđjima. Marko pristane; sam o sebi donese kamen i ozida malenu crkvicu, koja i danas peva“.²

Da je Marko sazidao crkvu ili ma tko drugi, za našu razpravu malo vriedi iztraživati; za stalno je to, da je već od početka kršćanstva bio kod svih naroda običaj sakupljati se na molitvu kod grobova; dok nadošavši bolja vremena, počele su se na središtu tih grobova graditi bogomolje. Mi imademo dapače i danas seoskih crkava, koje su sagrađene na temelju samih ogromnih stećaka. U Bosni i Hercegovini, sve do zadnjih godina, na

¹ God. I. broj 1. str. 28. — ² Kraljevina Srbija str. 368.

više mjesta namjestio bi fratar od vremena do vremena preko godine svoj prinosni žrtvenik izpod kakvog stoljetnog hrasta, usred nekropola posijanih stećcima, pak kad bi pitao seljaka: gdje vam je danas bila sv. misa? odgovorio bi ti: *na groblju*. Marko, ili tko drugi, nadje najsgodnije sazidati crkvicu posred staroga kršćanskoga groblja, možda blizu ruševina koje starije bogomolje, te tako se tumači pričanje. Okolo krčmarske crkvice bilo je gotovih grobnica a nad njima stećaka. Grbovići se timi okoristili, pak se tu ukopavali. Nadpis spominje Nikolu Grbovića i dva mu sina Stefana i Milovana. Sve te ličnosti spadaju u početak našega vieka.¹

Stećak, veli gosp. Valtrović, nije mnogo doterivan ljudskom rukom i grubog je zrna. A nu sad pogledajmo snimak stećka pod sl. 10. tablice, 4. broja lanjske „Prosvjete“.

I nestrukovnjak od oka će uviditi, da se je *pop rako* našao u velikoj neprilici, kad je stao ono slova dubiti. Smetali su mu uklesani križi, valjda je cienio, da mu ne će dostati prostora izpod istih, da ono nacрта, što je bio naumio, ili možda i samo lice kamena bilo tako drapasto, da se je bojao, da ne će moći na njemu sve čitljivo urezati, te za to tražio gdje je ravnije, s toga i nadpis idje onako nepravilno, i svukud, i kako god, ali ne baš onako, kako je mogao i kako je imao biti urezan, da je stećak bio upravo zanj izradjen, to jest suvremen.

Ovo nije ni prvi ni osamljeni primjer sličnih nadpisa na starijim stećcima, te bismo mogli još dosta primjera iznieti; ali pošto se mi sada bavimo jedino komparacijom tih spomenika po raznim slavenskim zemljama, ne bi bilo umjestno, da zalazimo u to drugo važno pitanje

Ako smo se nešto obširnije bavili sa *krčmarskim stećkom*, to je najviše bilo s toga, da novim primjerom potvrdimo ono, što smo pisali još nazad desetak godina o nadpisima na stećcima i o ukopavanju pod istima².

Sada opet da se povratimo na važno izvješće gosp. Valtrovića.

Na „magjarskim“ grobljima, koja smo vidjeli u podrinskom okrugu, ima kamenih spomenika sa rezarijama heraldičke vrste. To su dvorepa životinja s velikim kangjama, mišica, buzdovan, striela i luk, polumjesec i krst, koje se slike vide na licu kamena pored šara od izvijenih grana s lišćem i cvetovima po bokovima krupnijih kamenova.

Takovo groblje našli smo u selu *Zavlaci*, pa idući iz *Brezovice* u *Belu Crkvu*, na brdašcu kamenjaku, koje leži na mestu zvanom *Parigoč*, i izpod razvalina grada *Koviljače*.

U *Zavlaci* groblje leži na jednom brdu, za koje nam rekoše, da se zove Markovo brdo, po Marku Jezdimiroviću, čija vodenica izpod brda na *Jadru* leži,

Ako smo dobro čuli, groblje na tom brdu zahvata u dužinu oko šestdeset, a u širinu oko četrdeset metara. Od kamenova sa rezarijom donosimo

¹ Krajevina Srbija str. 390—91. — ² Pierres Sépulcrales Dalmates, pag. 8 i 10.

skice¹, sa kojih se saznaje i pravilan oblik njihov. Njih ima malo, a najviše je kamenje nepravilno, tek okresana veća ili manja ploča, koja sad ili još dubi ili se nagla na jednu stranu (sl. 6.).

Na jednoj prosto izradjenoj i sad napried nagnutoj ploči ima dosta prosto iskresan krst nejednakih krakova (sl. 7.).

Više je rezačkog rada utrošeno na tesanje ploče, koja nosi lik krajevima na niže okrenutog polumjeseca. Ploču tu završuju ozgo dvie nagnute površine, koje se sastaju u greben i mjere svaka u dužinu po pola metra. Širina ploče mjeri osamdeset i četiri centimetara (sl. 5.).

Podpun oblik nadgrobnog biljega ima kamenje s rezarijama heraldičkim.

Ono ima svoje jasno obilježeno podnožje i završetak od dvie nagnute površine na priliku krova, kao u kamena s polumjesecom. Na jednom kamenu izrezana je napried već navedena životinja — valja da lav — s dva repa i velikim noktima. Izpod nje je luk sa strielom na tetivi. Stablo ovog biljega visoko je metar i četrdeset i pet centimetara; podnožje je visoko dva-
deset centimetara, a stablo je široko sedamdeset i osam centimetara (sl. 11.). Sličnog je oblika biljeg, na kojem je izrezana mišica, do nje buzdovan, a više toga tri neka predmeta, kojima ne znamo značenje (sl. 9.). Jedan i drugi biljeg ima po bokovima šaru od izvijenih grana s lišćem i cvjetovima.

Sa groblja na kamenjaku u Parigoču donosimo skicu sa nadgrobnje ploče, na kojoj se vidi izrezan luk sa strielom i buzdovan (sl. 8.). Idući do razvalina grada blizu Smrdan-bare, nailazili smo uz put po strani brda, na kojemu su razvaline, biljege slične gore navedenim, te ukrašene takodjer likovima životinja i vijugama od granja i lišća.

Groblje je to sad zaraslo u šumu, te zato nepregledno za brzo saznavanje prostora, koji pokriva i oblika u njegovih spomenika.

Ova groblja, kao i sva druga sa sličnim biljezima, jamačno su srpska. Zaslužno bi veoma bilo osbiljno ih izpitati kako odnosno spoljnje oblika, tako i odnosno sadržine njihove, koja bi izvjestno dala podataka za saznavanje vremena iz koga su. Našao bi se valja da u grobnicama po koji komad oružja, oklopa, odieła, po koji novac itd.

Pokušasmo da doznamo šta pokriva kamen jedan na Markovom brdu, no trud nam osta bez uspjeha. Kopači ne izbaciše ništa drugo do zemlje. A ne imadosmo na žalost vremena, da ponovimo pokušaj na drugom kom grobu tu.

Ni na jednom od vidjenih kamenova nije imalo nadpisa.

¹ Vidi zadnju tablu u 4. broju „Prosvjete“ I. g.

Starohrvatsko groblje sa crkvom Sv. Spasa na Cetini.

(Sa slikom.)

(Nastavak v. br. 4. g. 1895.)

Ne znamo pako, zašto ot. Zlatović, koji nam navodi dvanaest starohrvatskih gradova u cetinskoj županiji, htio bi, da je upravo Vrlika sielo županije. Nuzgredna je stvar, što je u Vrlici stolovao „*crkveni poglavar, Nadpop*“¹, jer kad bi to i imalo koju važnost za naše pitanje, ipak se ne bi moglo izključiti, da kad je kninska biskupija providjala župi Vrlici jednog crkvenog dostojanstvenika, da nije to činila i splitska svojoj: „*Comitatus Cetinae*“. — Prem je županija cetinska sezala od izvora s jedne i druge strane do ušća rieke, ot. Zlatović opravdano traži joj sielo oko vrele, tad dosljednije je ostati pri nagadjanju, da je „*Glavaš*“ a ne Vrlika to sielo, u koliko je onaj a ne ova u neposrednoj blizini mjesta Cetine, dapače u tadanjem istom mjestu. — Dok takodjer ot. Zlatović razložito tvrdi o groblju u Cetini, „*da su ondje grobovi starih Hrvata cetinske županije, gdje se možda pokopavaše imućniji, velmože i pučki prvaci iz sve krajine*“²; dosljedno je mogao nagadjeti, da je crkva na istomu groblju, gdje „*se imućniji, velmože i pučki prvaci*“ na bogoslužje sakupljaše, a „*Glavaš*“, koji je, kako rekosmo, u istomu mjestu, da je grad, u komu stolovahu ili se sastajahu na vieće „*mogućniji, velmože i pučki prvaci iz sve krajine*“, i tako bi bio došao do naravnog zaključka, da je „*Glavaš*“³ sielo županije, s. Spas županinska crkva, a groblje glavno županinsko groblje.

U području današnje župe vrličke naše je društvo konstatovalo više starohrvatskih groblja i crkava iz davnijeg doba srednjega vieka, al nijedno nema tolike važnosti radi konstrukcije i obsežnosti, niti je tako sačuvano, kao ono u Cetini; što takodjer nešto podkriepkuje naše mnijenje. — Primietiti je, da ako ovdje moradosmo više puta spomenuti inače vriednoga i za hrvatske starine i povjest zaslužnoga ot. Zlatovića, to činimo jedino zato, što se je on najobsežnije do sada ovim pitanjem bavio, pa je bila nužda, da spomenemo razloge, s kojih se s njegovim mnijenjem ne slažemo, da tako izvojštimo crkvi i groblju s. Spasa njihovu davninu i historičku znamenitost.

¹ Viestnik, god. 1884., str. 100.

² Nav. djelo, god. 1883., str. 106.

³ Na tlocrtu „*Glavaša*“, objelodanjenu u zadnjemu broju „*S. P.*“, str. 228, netočno je naznačena mjera 1 met. = 200, jer ima stati 1 met. = 800 met.

Kod krive pretpostave, da Cetin-grad i ne obstojaše u Dalmaciji, a Velika da je sielo cetinske županije, dosljedno nije se ni u izliku uzimalo, da bi crkva s. Spasa mogla biti županinska crkva, zato pokušavalo se, da joj se ustanovi pozniji istočaja i druga svrha, kojoj bi bila posvećena. Neki su nagadjali, da bi to mogla biti stolna crkva kakva biskupa: „*Ivi era, per quanto dicesi, la residenza d'un Vescovo*“.¹ Drugi su mislili, da bi odgovarala templarskim sgradama: „*Lo dicono costruzione dei Templari*“.² Nu ovo, ne buduć podkriepljeno ni prividnim dokazima, suvišno je u pretres uzimati. Lago bi nagadjao, ali takodjer ničim podkriepljivao, da je crkva sagrađena izmed god. 1000—1400.³, dok nekim priličnim razlozima tvrdi, da bi groblje sa stećcima, kao tolika druga slična po Dalmaciji, sezalo u IX. viek.⁴ G. Alačević pako nagadjja, da stećci na groblju, usuprot mnienja Blaua⁵, davniiji su od gospodstva ostrogotskoga, unatoč nagadjanja De Sainte Marie⁶ davniiji od gospodstva slavenskog (?), proti dokazivanju Hörnesovu⁷ davniiji od srednjeg vieka. On misli, da bi bili davniiji od V. ili VI. vieka, nego što bi bio jedan rimski nadpis, koji se na istomu groblju nahodi; htio bi ne-nadpisne stećke dovesti sa spomenutim rimskim nadpisom i rimskom dobom u svezu, a to sa veoma neznatne okolovštine, što spomenuti rimski nadpis ne bi mogao biti od inudje tu donešen, nego da bi bio prvobitno za to grobište opredieljen.⁸ Tomu mršavomu razlogu možemo protustaviti, što je takodjer drugi rimski nadpis uzidan u istoj crkvi s. Spasa⁹ i kako od toliko odkopanih starohrvatskih crkava skoro ne nadjosmo jedne, u kojoj ne bi bilo kao prosto gradivo uloženi rimskih ili grčkih spomenika¹⁰, pa tako mislimo i za nadpise rimske kod s. Spasa.

O crkvi s. Spasa veli, da je iz dobe „*relativamente* (odnosno dobi stećaka) *assai recente*“, i da „*presenta una forma mixta latina e bizanta*“¹¹, prem za to ne navodi ikakovih dokaza. Mi mu tvrdju izpravljamo, izmienijuć samo rieči: „*latina e bizanta*“ u „*croato-bizanta*“.

Najveću vjerojatnost imalo bi mnienje, da je na groblju u vrelu Cetine bio franovački samostan i crkva¹², nu i to nije izpravno.

Doisto povjestnički podatci spominju nam dva samostana u području današnje župe vrličke: *cetinski* i *vrlički*. O prvom imamo jasne sliedeće po-

¹ Lovrić, Osservazione, p. 28.

² Lago, Memorie, v. II., p. 256.

³ Op. cit. ista strana.

⁴ Op. cit. v. II., str. 229 i 257.

⁵ Reisen in Bosnia ecc., p. 25.

⁶ Itinéraires ecc., p. 63.

⁷ Mittheilungen der Central-Commission, an. 1882, p. 19.

⁸ Bullettino, Spalato, an. 1882, p. 130.

⁹ Op. cit. an. 1887, p. 11.

¹⁰ „Starohrvatska Prosvjeta“ br. 2, str. 99—102.

¹¹ Bullettino, an. 1882, p. 131.

¹² Klaić, Opia. zem., sv. II., str. 161; ot. Milinović, Vienac g. 1876, str. 531; ot. Zlatović, Viestnik god. 1883, str. 102 i god. 1884, str. 103; Franovci i puk, str. 33.

datke: „Conventus Cetinensis ante an. 1400 conditus . . . ad fontes fluvii Cetin considet“.¹ Ove iste godine ubrojen je medju samostane duvanjske kuštodije.² God. 1457. bijaše postao glavnim samostanom kuštodije, koja po njemu bi nazvana: „cetinskom“, sa samostanima Cetine, Knina, Karina, Skradina, Visovca i Klisa.³ Bula pape Pavla II. iz god. 1469. spominje ga u splitskoj nadbiskupiji.⁴ Postradao bi kroz turske navale nekako oko god. 1513.⁵ Vjerojatno, da su se fratri zaklonili u samostan kliški ili solinski⁶, a kasnije se opet u krajinu povratili, kako ćemo kasnije pri spomeni vrličkoga vidjeti.

Nepreporno je dakle bitisanje cetinskog samostana, ali nije tako njegov položaj; osobito netočno je naznačen na groblju kod s. Spasa, pošto mi smo imali sgodu, da se podpuno uvjerimo, da na spomenutom groblju ne bijaše ikakvih sgrada, do li još stršeće crkve. Formacija pako zemljišta na groblju takova je, da izključuje svaku sumnju, da bi se pod zemljom moglo naći kakovih tragova starinskim sgradama.

Nego u istomu selu Cetini, jedan klm. u jug od s. Spasa, kod vrela Vukovića, a na zemljištu dra. L. Montia, vide se nad zemljom ruševine starinskih sgrada visoke 3, široke 6 a duge 13 met., dok razom zemlje razabiru se zidovi dugi 20 met. Ostali kriju se u šikarju i utopljeni su u susjednim oranicama. Ove ruševine i danas ondješnje pučanstvo zove: „*Manastirina*“, a na nacrtu iz god. 1720., koji se čuva kod dra. L. Montia u Kninu, odnosno ruševine naznačene su: „*chiesa antica*“, pa smo ovlaštteni držati ih, da su to ruševine samostana cetinskoga: „*ad fontes fluvii Cetin*“.

Š. Ljubić cieni, da bi samostanska crkva bila posvećena s Mariji⁷, a mi, da to bolje izključimo istovjetnost samostanske crkve sa s. Spasom, opažamo, kako je nevjerojatno, da je s. Spas dobio ime od toga, „što bi rimokatolički župnik iz Vrlike, za dokaz prava i vlasništva, svake godine na Spasovdan svetčanim hodočašćem dolazio da obavi blagosov polja i služi svetu misu“⁸, nego je vjerojatnije, da ime s. Spas potječe od postanka crkve. Što župnik i pučanstvo vrličke krajine svake godine na Spasovdan tamo hodočasti, to vjerojatno biva, da na godovnjak pokrovitelja crkve sačuva štovanje prama najstarijem i najznamenitijem svetištu okolice.

Mislimo takodjer, da je netočno po predaji ustanovljen položaj vrličkoga samostana „*kod ukopišta katoličkoga s. Petra pod varošom do iztoka*“⁹, pa

¹ Greiderer, Germania Franciscana, T. I. L. 2, n. 200.

² Wading, Annales Minorum, v. XV., p. 184.

³ Op. cit., p. 337. Batinić, Djelovanje Franjevaca, str. 153.

⁴ Theiner, Mon. Hung. X., p. 410.

⁵ Ot. Zlatović, Viestnik g. 1884, str. 104. Franovci i puk, str. 33. Greiderer, op. cit. n. 200.

⁶ Ot. Zlatović, Franovci i puk, str. 34.

⁷ Viestnik, god. 1884, str. 105.

⁸ Ot. Zlatović, Viestnik god. 1884, str. 105.

⁹ Ot. Zlatović, nav. Viestnik, str. 77.

buduć se i sa ovom netočnošću slaže položaj druge starohrvatske crkve, vrijedno je, da uzgred nešto i o tomu spomenemo.

Prije navedena bula Pavla II. doisto spominje u splitskoj nadbiskupiji uz franjevačke samostane Bisticu, Cetinu i „*Varchrioc*“, pa nagadja se, da „*Varchrioc*“ mogla bi biti Vrlika.¹ Kasnije u izpravama franjevačkoga reda ne na hodimo mu nigdje spomena. Ot. Fabijanić spominje ga u čislu samostana bosanske redodržave iz god. 1589.: „*14. Verlica: S. Cristoforo*“², ali ne kaže po kojem izvoru. Ot. Zlatović³ i V. Klaić⁴ spominju ga, ali samo po navedenoj buli Pavla II. Ot. Zlatović ga svedjer ubraja medj samostane cetinske kuštodije, ali ne navodi ikakove druge izprave, dok Klaić, navodeć ga, naznačuje mu položaj na groblju s. Spasa u Cetini.⁵

Po ovim dvjema nejasnim izpravama slobodno bi bilo sumnjati, da je obstojao posebni vrlički samostan u užem smislu rieči, već fraujevačko dušobrižništvo, kojim je upravljalo više osoba. U tom smislu valjda govori Pavlovo pismo, kao o mjestu pripadajućem fraujevcima, rad uručenja nekih crkvenih predmeta; niti drugčije biti može, pošto u imenicama samostana, od strane Reda izdanim, samostanu vrličkomu nigdje nema mjesta, već samo kod pojedinaca na temelju papina pisma. S toga pako ot. Fabijanić g. 1589. nahodi, to se može nagadjati, da cetinski fratri, zaklonjeni negdje oko Klisa, mogli su se opet tamo na staro garište povratiti. Slično su franjevci radili i na drugim mjestima, te u doba njihova povratka, buduć se župa cetinska ujedinila sa vrličkom sa sielom u Vrlici, cetinski samostan, radi područja, u komu se nahodjaše, dobio je ime vrlički.

Po tomu i ime cetinskog, odnosno vrličkog samostana ne bi bilo s. Marija, nego s. Krštoful, a s. Marija, o kojoj Ljubić nagadja, bila bi crkva uz franjevački samostan u Cetingradu kod Slunja, u kojoj je izabran bio Ferdinand I. za hrvatskoga kralja⁶.

Buduć je dakle sumnjiv obstanak posebnog vrličkog samostana, to više biva neizvjestan njegov položaj.

Kod ukopišta rimokatoličkog s. Petra jedva je razabrati razom zemlje slabih ostanaka sredovječne sgrade, koja ipak nema nikakova znaka kakva samostana. Tu je zadnjeg vremena našasto nekoliko naušnicā iz prvog doba srednjega vieka, a pred triestak godinā i jedau starohrvatski spomenik u kamenu, koji bi uzidan u kuću nekog Mirčete u Vrlici, a od ot. Barbića g. 1893. nabavljen za naš muzej.

¹ Klaić, Viestnik god. 1881, str. 70. Mon. Priv. ecc. Provinciae Bosnae Argentine, Vukovarini, 1886, p. 114.

² Stroia dei Fratti Minori, p. 277.

³ Viestnik g. 1884, str. 77.; Franovci i puk, str. 33.

⁴ Opis zem. II., str. 181.

⁵ Viestnik g. 1881, str. 72.

⁶ Lopašić, Književnik, god. III., str. 477—495. Smičiklas, Poviest Hrvatska II. Klaić, Opis zem. I., str. 133. Viestnik g. 1884, str. 77—105, i t. d.

Ovaj spomenik, kojega sliku ovdje donosimo, dug je 0·69 m., a širok 0·23 m. Iz bijelog je zrnata vapnenca. Bio bi ulomak žrtvenika. Sadrži tri čitljive rieči nabožnog znamenovanja: S|VSCIP|EVOTA QVE PROT|VO (honore redimus). Po izradbi i paleografičkom obilježju proizjecaó bi iz IX. vieka

Izključujuć položaj vrličkog samostana od ukopišta katoličkog s. Petra, upozorismo na dosad nepoznate ruševine starohrvatske crkve, koje dakako treba sistematično iztražiti. Pobijajuć položaj cetinskom samostanu na ukopištu s. Spasa, nagoviestismo mu položaj kod Vukovića vrela, a indirektno s. Spasu iztakosmo davniju dobu, no što je ona franovačkih samostana. Niećuć Vrlici županinsko sielo, upozorismo na obstanak Cetin-grada u „Gla-vašu“, a buduć ovaj, kao i ostali županinski gradovi, morao je imati župa-ninsko groblje i crkvu, dosljedno neizravnim dokazima dodjosmo do zaključka, da groblje i crkva s. Spasa spadaju u davno doba cetinske županije.

Izravni pak podatci ovoj dobi crkve s. Spasa stoje u razbacanim arhi-tektoničkim ulomcima po groblju.¹ Jasniji pako, po kojima bi se točno usta-novila doba groblja i crkve, našli bi se, kad bi se pročistile ruševine u crkvi i otvorilo nekoliko grobova pod stećcima; što, ako bude susretljivosti kod občine vrličke, naše će društvo to što skorije bez ičijeg uštrba izvesti, na uhar znanosti i povjesti onih krajeva do sada slabo proučene.

Mi pako smatramo crkvu s. Spasa veoma važnim spomenikom arhitek-ture prvog doba srednjeg vieka, pa bi trebalo, da mjerodavni čimbenici, koji zaista zadnjeg vremena pohvalnom brigom popravljaju tolike sredovječne spomenike, to i na s. Spasu što prije učine.

¹ Stanić, Viestnik god. 1891, str. 9—10.

Spomenik velikoga župana Držislava i župana Svetoslava.

(Sa slikama.)

vaj je spomenik sa ornamentalnog i epigrafičnog gledišta opisao i raztumačio već prag. F. Bulić u knjizi »Hrvatski spomenici«. Ali pošto su slike u toj knjizi objelodanjene po nacrtima, koji se i razmjerjem i oblicima slovâ i uresâ prilično odalečuju od izvornika, pa je nastala potreba da se taj velesnamenit spomenik priobći točnim slikama, kakvih može da nam priskrbi sama fotografija; a opet jer ima mnoštvo članova našega društva, kojima ta knjiga nije došla do ruku, te je bila uprav grjehota, da im ostane nepoznat tako jasan i slavan spomenik vladarâ narodne hrvatske krvi, to je naše upraviteljstvo odlučilo, da se po drugi put tiska u ovom časopisu sa tekstom prag. Bulića, izvadjenim iz spomen. knjige, uz neke opazke i priložene bolje slike.

Na str. 18. drugi stupac ovako prag. Bulić opisuje naše dvie ploče sa uresnog gledišta:

»Br. 5. (tab. V.). Naris u $\frac{1}{3}$ naravne veličine. Gradivo prosti domaći kamen. Našast na Kapitolu u groblju 16. kolovoza 1886. Ornamentalni motiv pleter sa tri prutića u kružnicu, kompliciran sa pleterom isto triju prutića na četverokut, tako, da mu osnova izgleda kao redovito sgužvana mreža. Ne zna se, da li umjetnikovom rukom više ravnala hirovitost ili umjetnost. Po svoj prilici ovaj nam spomenik predstavlja oponašanje ornamentalnih motiva običnih na iztočnim tkaninam. Prije karlovinške dobe na zapadu nije se pojavio ovako komplicirani pleter, i prvi primjer nam se pruža na plutejim ambona S. Marije in Toscanella iz devetoga vieka, te i kninski spomenik nije mladji.

Br. 6. (tab. VI.). Naris $\frac{1}{3}$ naravne veličine. Gradivo prosti domaći kamen. Našast na Kapitolu u groblju 16. kolovoza 1886. Motiv je u osnovi isti kao predjašnji, s malom inačicom. Taj isti motiv nahodi se na rubu ciborija u S. Apollinara in classe u Ravenni iz 807.—812. godine i na pluteju u S. Abbondio u Como iz devetoga vieka.

Oba komada, br. 5 i br. 6, istovjetna su si u svim razmjerim. Njihov oblik i debljina svjedoče očito, da su česti pluteja ili ciborija crkve iz devetoga ili desetoga vieka. Što se pri otkriću konstatovalo, da su bili uzidani na nekakvoj grobnici, to mi ne držimo njihovim prvobitnim položajem, jer su tu ona dospjela tek u poznije doba, potla porušenja crkve, na koju se odnose.

Ova dva komada su jedina, koja su se, o sebi uzeta, zdrava sačuvala. Nego očito je, da su ona stala u savezu sa još više sličnih komada, kako se razabire i po zanimivom nadpisu, o kom u trećem dielu, te nam odaju, da je na mjestu njihova našašća obstojala crkva devetoga ili desetoga vieka.

Ob istim pločama piše opet prag. Bulić na str. 22—23. iste knjige:

»Nego za njeke ulomke, i to baš za ona dva velevažna pod br. 5 i 6, pri otkriću konstatovalo se, da su oblagali izvana zidine grobnice, te se odatle htjelo zaključiti, da prvobitni položaj tih ulomaka jest baš taj, i da indi grobnice su iz one dobe, u koju spadaju ulomci, te da kriju kosti onih ličnosti, čija imena nahode se označena u nadpisu

na samim rečenim ulomcima.¹ Nama se čini, u koliko smo imali prigode izpitati sve, dvama rečenima ulomcima suvremene spomenike, a napose grobnice, da ona ne mogu nikako biti ulomci koje mu drago grobnice; nego česti crkvenih pluteja, i pri tom smo se izjavili, da grobnice, na kojima su ulomci našasti, nisu iz dobe istih ulomaka, nego mnogo kašnje; i da su ona oba ulomka na njima kao poljepšavajuće gradivo upotrebljena potla, nego je crkva, na koju ona spadahu, bila razrušena.² Nu naše mnjenje bez pozitivnog dokaza ostaje vazda pukom tvrdnjom, koju, do boljih dokaza, činjenica konstatovana pri otkriću, donjekar oprovrgava, i ako prividno; zato, premda ostajemo pri našoj, ne smijemo utvrditi, da je sasvim neosnovan i zaključak, koji se temelji na činjenici, konstatovanoj pri otkriću; i to sve dotle, dok se po inim sudilim ne doistini, da sbilja grobnica, na kojoj su našasta prieporna dva ulomka, nije no iz kasnije dobe samih ulomaka.*

O epigrafičnom dielu naših ploča piše prag. Bulić, od str. 26. stupac drugi, pa sve do str. 30. stupac prvi, ovako:

»Ulomak br. 5 (tab. V.) pruža nam zdravo sačuvan oblik pismena, da se svako razgovietno razabire, te s oštećenosti ne ima mjesta nagadjanju. Na njemu su dva znaka za kraticu; jedan vodoravna crta nad pismenima i dolazi jedan put nad pismenom E u drugoj strani; a drugi je kosa crta i dolazi ciglom na donjoj česti pismena R pri sredini. Znaka za razgodak ne ima. Zvezdica potla pismena P u drugoj strani nije no umetak poznije ruke, isto kao i pisme N lako zabrazdano u ležećem položaju izpred istog pismena P i prednjeg mu E.

Pošto su pismena i kratice tako jasne, kušajmo čitati.

Prva skupina od tri pismena nosi CLV vezanicu pismena L i V, koju mi riešavamo za LaV; te čitavu skupinu čitamo CLaV. Cienimo da je nužno, da obrazložimo to naše čitanje i kako smo do njega došli, tim više, što su pri tome imali truda i dva naša strukovnjaka, veleuč. dr. Rački i prof. Š. Ljubić. — Kad smo prvi put pregledali ovaj nadpis, oko nam zapelo o desni krak pismena V, na kojem ima vodoravna crta, kako se jasno i na narisu razabire, te scienu, da je to kratica za pisme T, koje dodav ostalim pismenim, pročitismo tu prvu skupinu CLVt, pokraćeni oblik, ili čak kratica rieči (*in*)clut(us)³; tim više, što je podpun smisao sa sljedećim riečima podlegao iz toga čitanja. Ovo naše čitanje, sa odtiskom nadpisa, poslamo dvama našim strukovnjacima na razvid. Veleuč. dr. Rački, pismom 17. rujna 1886., čitaše skladno s nama prvu skupinu CLVt, popunjujuć ga takodjer sa (*in*)clut(us); dočim veleuč. prof. Ljubić, pismom 13. rujna 1886., čitaše inako rečenu prvu skupinu. Upozori nas sbilja razložito, da ona vodoravna crta nad desnim krakom pismena V nije baš kratica za T, nego stvar obična i kod drugih pismena istoga nadpisa, za to da tu ne ima traga pismenu T, nego da se skupina mora jednostavno čitati CLV, što pako da bi moglo označivati ime prvoga velikoga župana hrvatskoga, Klukas, Κλουζζ. Umjestnost Ljubićeve opazke, da skupina na koncu ne mora imati pismena T, pošto vodoravna crta na desnom kraku pismena V ne bijase nikakav osobiti znak, pa ni kratica, bi doistinjena pri novom pregledu nadpisa. Ali pri tom pregledu zamjetismo, da pisme L stoji u vezanici sa pismenom V, kako se predobro razabire i na narisu, te da medju nje mora doći još jedno pisme, koje je naznačeno vezanicom. Potla toliko mozganja, više po kontekstu čitavoga ulomka, zaključismo, da ta vezanica ima se riešiti sa LaV, a čitava skupina CLaV; po čemu ne bi stalo Ljubićevo nagadjanje za Klukas. O opravdanosti toga čitanja poblize još štogod malo poniže.

¹ M. Z., Narodni List 1887. br. 2—5.

² Vidi str. 18.

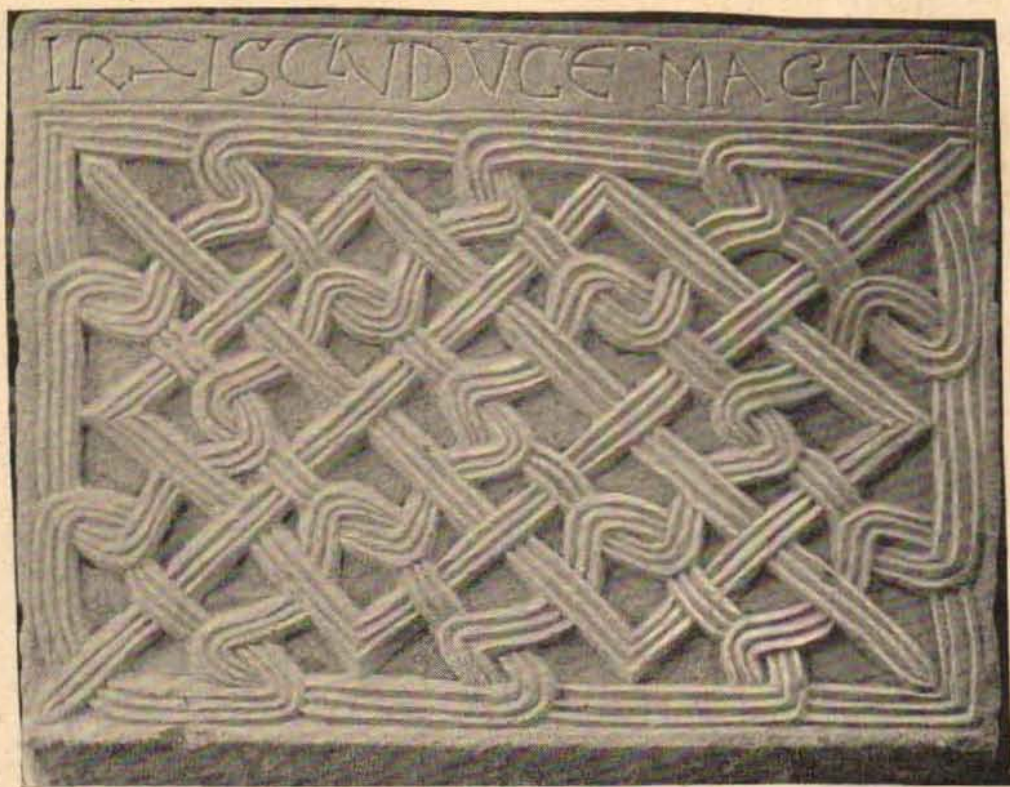
³ Du Cange, o. c. s. v. Clutus.

Druga rieč sa tri pismena jasno se čita DVX.

Treća rieč ima zadnje pisme R sa kosom crtom na donjem zavinutom potezu B; znak kratice, koja po najobičnijim paleografičnim zakonim inače se neda razriješiti, no da označuje okomku *um*. Po tom se čitava rieč ima čitati HROATORum.

Sljedeća dva pismena razgovjetno sačinjavaju četvrtu rieč IN.

Peta rieč nad pismenom E nosi vodoravnu crtu za kraticu pismena *m*; tako popunjue čitalo bi se TEMPV^s. Već spomenusmo malo prije zvjezdicu medju pismenom P i V, pak položito manje pisme Z medju pismenom E i P umetnula poznija ruka; zvjezdicu radi nepoznata razloga, a pisme N valjda pogriješno mjesto pismena M, da popuni kraticu; za to na te poznije umetke nije se obazirati pri čitanju.

Šesta i zadnja rieč ulomka počimala je sa pismenom D.

Spojiv sve skupine ulomka jasno je čitanje:

CLAV DVX HROATORum IN TEMPV^s D

Prva rieč CLAV nije samostalna rieč, nego najvjerojatnije dočetak osobnoga imena, kojega prva čest stajaše na ploči, štono bijaše neposredno spojena s ovom, na kojoj je ovaj ulomak. Po samom dočetu mučno je razabrati, koje je to ime. Nu što se smije na izvjestno uzvrđiti, jest, da je to ime hrvatsko.

Hrvatska imena po latinsku pisana dočetak *slav* nose u *sclav*, a primjera nam sila u listinama.¹

¹ Brasclav, Doc. p. 379, 380, 382, 383; Dabisclav, ibid. p. 30; Dabromnscto, ibid. p. 383; Godesclava, Godesclauga, ibid. p. 383, 384; Ladesclavus, ibid. p. 325; te Ladisclav, Muisclavo, Mitisclav, Prebesclava, Sodesclava, Stradasclava, Tomascava, ibid. p. 335, 336, 338 itd.

Zadnja rieč ulomka, kojeg nam se početno pismo D sačuvalo, cijenimo po kontekstu, da se da popuniti sa D(*omini*) t. j. *regis (papae, imperatoris)* N. N.

Popuniv dakle prvu i zadnju rieč ulomka, čitalo bi se:

. . . . (s)CLaV DVX HROATORum IN TEMPVs D(*omini ? regis (? imperatoris ? papae)* N. N.).

Kojega li je imena dočetak (s)CLaV, pokušat ćemo nagadjati, kad pročitamo sljedeći ulomak br. 6, koji sa ulomkom br. 5 stoji u nekome savezu, i ako je neposrednom; jer njihovo istovjetno razmjerje, oblik slova, ornamentalni motiv, svjedoče nam, da su valjda iz iste ruke potekli, i da su izvjestno česti istog spomenika.

Prva skupina ulomka br. 6 (tab. VI.) jasno se čita:

IRZISCLV; ali po priložitom položaju pismena L k pismenu V očito se razabire, da ih je klesar hotio spojiti u vezanicu, koja bi nadomještala pisme *a*, po čem bi se čitati dalo IRZISCLaV. A jer je to ime nepodpuno, i nemoglo na ploči biti mjesto početnom slovu, koje je ostalo na ploči neposredno izpred ove na kojoj je nadpis, smijemo ga popuniti (D)IRZISCLaV.

Druga skupina na koncu nosi vodoravnu crtu za kraticu *m*, pošto joj ne bilo prostora nad pismenom E, njemu pri vrhu po boku. Ova druga skupina razgovjetno se čita DVCEm.

Treća i zadnja rieč nosi istu vodoravnu crtu u gornjem otvoru zadnjega pismena V, znak takodjer za kraticu pismena *m*. Čitava rieč čita se MAGNVm.

Spojiv sve skupine dobiva se:

(D)IRZISCLAV DVCEM MAGNVm.

Obadva ulomka spojena daju nam neki smisao:

... (s)CLAV DVX HROATORum IN TEMPVS D(omini ? regis (? imperatoris ?
papae) N. N. ... (D)IRZISCLAV DVCEM MAGNVm.

Smisao nadpisa u glavnom ostaje nam svedjer mutan, jer fali čest izpred prvog ulomka, čest među ulomecima, a čest po svoj prilici i poza drugim ulomkom nadpisa, koji nam se čini, da je bio dosta dug. Nego, ipak, nešto možemo sveisto razabrati.

Dux Hroatorum čijeg imena nam se samo dočetak (*s*)*clav* sačuvao, rek bi da je suvremenik drugoga *Dux Magnus*, Držislava.

Nego tko je taj Držislav, što nam ga nadpis nosi, taj *Drzisclavus Dux Magnus*?

Po paleografičnim sudilim nadpis spada u deseti viek, kako smo na dotičnom mjestu dokazali. Drugom polovinom desetoga vieka (970—1000 g.) pojavlja se u našim listinama i u našoj poviesti vladar Držislav, sa kraljevskim naslovom.¹ Naslov *Dux Magnus*, rek bi, da se ne slaže s kraljevskim Držislavovim naslovom; ali paleografična sudila svjedoče, da naš nadpis spominje nekoga Držislava *Dux Magnus* baš iz dobe Držislava kralja. Mi o tom Držislavu *Dux Magnus* ne imamo nikakve nspomene, stvar jako ozbiljna, kad iz te dobe imamo toliko uspomena o neznatnijim osobama. Dakle, naš *Držislav Dux Magnus* bio bi nova povjestna ličnost.

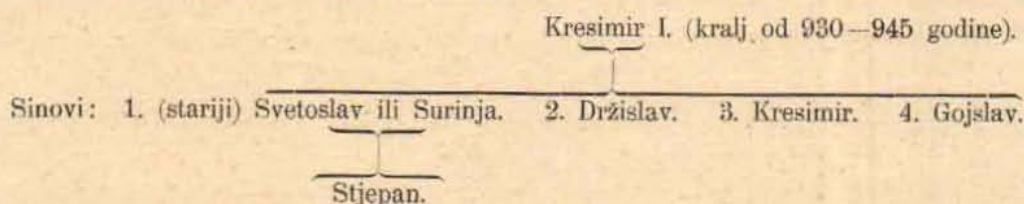
Nego radje mi bismo sciénili, da taj *Držislav Dux Magnus* i Držislav kralj, jedna su te ista ličnost. Tomu nam je dokazom naslov *Dux Hroatorum* odličnjaka, komu za ime još ne znamo. Naslov *Dux Hroatorum* stavljen je u antitezu sa *Dux Magnus*; te ako moramo u *Dux Hroatorum* pripoznati hrvatskoga bana, u *Dux Magnus* moramo pripoznati nešto više od bana, a to ne može biti drugo no vrhovna vlast, kralj. Istina, da su počam od Tomislava počeli vrhovni hrvatski vladari resiti se kraljevskim naslovom; ali je istina i s druge strane, da bi si taj naslov prisvojili tek kad bi, bilo iz Carigrada, bilo iz Rima, dobili kraljevske znakove. S toga cijenimo najbolje pogoditi, ako u Držislavu *Dux Magnus* pripoznamo poznijega kralja Držislava barem tada, kada je i formalno bio priznat kraljem, bilo od rimskoga bilo od carigradskoga dvora. Doista, ovom našem riešenju ne možemo podastri pozitivnih dokaza, jer žalibože ne ima ih, budući da je pitanje naše iz dobe, iz koje imamo jako malo viesti; nu, s druge strane, proti našem riešenju ne može se navesti nit cigli protivni dokaz. Te, premda naše riešenje ostaje, do budućih dokaza, ipotezom, čini nam se ipak, da je prilično temeljito.

Moglo bi se po ipotezi vlč. dra. Račkoga u Držislavu *Dux Magnus* nazirati ili prostoga bana, ili dosele nepoznata hrvatskoga vladara. Prosta bana nazirati u naslovu *Dux Magnus*, komu je u antitezu stavljen *Dux Hroatorum*, čini nam se da ne stoji; jer, premda bi se u tom slučaju predpostavljalo, da onaj *Magnus* nije no puki *epitetum ornans*, ipak, onda što bi bio naslov *Dux Hroatorum*, s kojim *Dux Magnus* stoji u antitezi? Zar da drugi ban? Onda zašto ga razlikovati od prvoga sa *Magnus*? — U drugom slučaju, zašto nazirati u Držislavu *Dux Magnus* dosele nepoznata hrvatskoga vladara, kad nam paleografična sudila jamče, da naš nadpis potiče iz dobe samoga Držislava kralja? — Svakako, i za našu ipotezu i za ipotezu vlč. dra. Račkoga ne vojuju no domišljata nagadjanja; nadamo se zato, da će buduće izkopine iznieti koji pozitivni dokaz, barem manjkajuće česti ovoga nadpisa, da tako čvor bude riešen.

Tko bi onda mogao biti onaj *Dux Hroatorum*, čije ime dočima na *sclav*, po našem riešenju, ako Držislav *Dux Magnus* jest isto, što poznati nam kralj Držislav? Usudjujemo

¹ Doc. p. 20, 23, 28—62.

se nagadjati. Misao naša pada na Svetoslava Surinju, koji je bio Kresimirov i Gojslavov brat i nasljednik Držislavov na kraljevskom prijestolju potla 1000. godine¹, po prilici od 1000.—1009. godine po Smičiklasovu računu.² Nu o njemu imamo viest i prije 1000. godine, još kad je živio kralj Držislav, te kad nije on mogao biti kraljem. Pripovjeda nam kroničar Ivan³, kako je 998. god. dužd Petar Orseolo kušao osvojiti Dalmaciju, te u Trogiru primio poklone brata hrvatskoga kralja Držislava, Surinje, te dobio od njega za taoca vlastitoga mu sina Stjepana; da je to Surinja učinio iz osвете prema bratu kralju, što mu preoteo kraljevsku krunu.⁴ Nema dvojbe da ovaj Surinja, otac kašnjega kralja Stjepana (1035.—1058.), jest ista osoba sa Svetoslavom, kako nam razgovjetno svjedoči listina kralja Kresimira 1062. godine: »... temporibus *Suataslao* et fratrum eius Crescimir et Goyslao et filii *eius* Stephani, patris mei...« Po tom je jasno, da taj Svetoslav ili Surinja bijaše i brat kralju Držislavu, po svoj prilici stariji brat, kada je njemu Držislav preoteo krunu, koja ga je po pravu hodila, pošto kod Hrvata bijaše dinastično nasljedstvo⁵; kao što je jasno takodjer, da je Svetoslav ili Surinja bio stariji, a Držislav mladji sin kralja Kresimira I. (930.—945. g.).⁶ Tako, da nam je očevidno ovo rodoslovlje:

Držislav preotimlje krunu starijemu bratu Svetoslavu, te kraljuje po prilici od 970. do 1000. godine. Svetoslav, valjda mletačkom pomoći, nasliedi ga, te vlada po prilici od 1000.—1009. godine; njega nasljeđuju dva mladja brata Kresimir II. i Gojslav, po prilici od 1009.—1035. godine, a njih Svetoslavov sin Stjepan od 1035.—1058. godine.⁷

Da se povratimo na naše pitanje, pošto smo razjasnili odnošaj, u kojem je stao sa kraljem Držislavom Svetoslav, spomenuti nam je, da naš nadpis potiče iz dobe, kada je još Držislav kraljevaio, i za koje o Svetoslavu ne znamo ino, nego da se je 998. godine sdruzio s Mlečićim proti svojem bratu kralju. Je li Svetoslav za Držislavova kraljevanja, dakle medju 970.—1000. god., imao koje državno dostojanstvo? Pitanje je ovo, koje ne možemo nikakvim poviestnim podatkom riešiti, nego nagadjanjem. Svetoslav, kao stariji sin kralja Kresimira I., već prije kraljevanja Držislavova po svoj prilici da je bio banom, mladjim kraljem⁸ i tu vlast pridržao i potla, nego mu je Držislav preoteo krunu, kako svim pravom naslućuje i Smičiklas⁹, priznajući, da je Svetoslav bio banom primorskih strana, dapače morovoja, te, da se bratu osveti, predao primorje u mletačke ruke. Zato posve pravilno Svetoslavu bi pristajao naslov *Dux Hroatorum* našega nadpisa, pošto taj naziv po latinsku istoznačan je hrvatskomu *Ban*.

¹ *Doc.* p. 62.

² *Poviest hrvatska* I., str. 237.

³ *Docum.* p. 427.

⁴ *Docum.* *Ibid.* „*Sclauorum etiam regis frater Surigna nomine aderat, qui condam fraterno dolo deceptus regni amiserat diadema. Ipse namque non modo sacramenti uinculo se eidem duci associauit, verum etiam Stephanum puerulum, carissimam sobolem suam, sibi pro obside commendauit.*“

⁵ *Smičiklas* o. c. I., str. 269; *Docum.* p. 73.

⁶ *Docum.* p. 20.

⁷ *Smičiklas* o. c. str. 214 ss.; *Docum.* *passim.*

⁸ *Rex junior*; *Smičiklas* o. c. I., str. 237.

⁹ *Smičiklas* o. c. str. 234.

Nagadjamo dakle, da dočetak osobnoga imena CLaV na početku ulomka br. 5 ne odnosi se na drugu osobu, nego na Svetoslavovu, čije ime po suvremenom latinskom pravopisu pisalo se Svetosclau ili Svatasclau; tim više, što ine osobe, čije bi ime dočimalo na slav ili po latinsku na sclau, ne nahodimo suvremene Držislavovu kraljevanju, tako, da bi joj se moglo pripisati naslov *Dux Hroatorum*. Rekosmo, komu bi se moglo pripisati naslov *Dux Hroatorum*, jer nahodimo i najmladjega Držislavova brata, Gojslava, čije bi ime dočimalo na slav, ili po latinsku na sclau, i koji se od 1009.—1035. godine navadja u listinama kao suvladar s Kresimirom II. Nu, u koliko po poznijem njegovom suvladanju naslućujemo, on je morao biti za Držislavova kraljevanja još premlad, a da bi mogao obnašati bansku vlast; premda, ne izključujemo mogućnost, da je već za Držislava mogao biti banom, i sbilja dočetak CLaV našega nadpisa, odnositi se na njegovo ime, koje bi tada imalo se popuniti *Gojsclau*. Ali, opetujemo, najvjerojatnije nam se vidi, da dočetak CLaV odnosi se na ime bana Svetoslava; budući da se Gojslav, i to kao ban suvladar (*rex junior*), tek potla 1009. godine spominje u listinama.¹

Po tom scienimo, da se najvjerojatnije ovako ima popuniti nadpis:

(*Suatas*)CLaV DVX HROATORum IN TEmPVS D(omini ? regis (? imperatoris ? papae)
N. N. (D)IRZISCLaV DVCEm MAGNVm

Ovim našim popunjenjem prvog ulomka otkriva nam se ne samo ime Svetoslavovo, jer je već po listinama poznato, nego i njegovo banovanje, o kom je već Smičiklas svim pravom naslućivao², koje bi padalo u drugu polovinu desetoga vieka, i to prije banovanja Godemirova, koje se takodjer u listinama spominje za Držislavova kraljevanja, i to po prilici zadnjih desetljeća desetoga vieka.³ Po tom bi ban Svetoslav u redu stajao medju banom, a potla krajem Pribinom, i medju banom Godemirom, dakle, po prilici, oko razdoblja 960.—980. godine.

Na koji događaj smjeraju ova dva ulomka nadpisa, nije nam moguće pogoditi, jer je tekst nadpisa nepodpun, a nije ga moguće obnoviti, jer fale glavni elementi. Jedna od tih elemenata, što fale, jest svakako glagolj, i to transitivni, koji spaja subjekt (*Suatas*)CLaV DVX HROATORum sa objektom (D)IRZISCLaV DVCEm MAGNVm. Imena ovih dviju ličnosti, događaji u koje su upletene, nameću nam ipoteza tim neizvjesnijih, u koliko nam drugu polovinu devetoga i početak desetoga vieka još skriva koprena, kroz koju mi naziremo samo njekeje glavne, i to pretrgnute niti. I doista pretrgnute niti, jer znamo, da je Držislav svom starijem bratu Svetoslavu preoteo krunu, i da je ovaj iz osvete stupio u savez sa Mlečićim proti njemu, te da ga je oko 1000 godine nasliedio na prijestolju; ali, ne znamo, je li to nasljedstvo sgodilo se potla naravne ili nasilne Držislavove smrti, žrtva građanskoga rata podpirena od Mlečića.

Kad bi se dva ulomka tako međusobno spojila, da medju njima se ne ostavi mjesta za treći, koji fali, dobio bi se neki smisao, po kom bi se moglo naslućivati na nasilnu Držislavovu smrt:

(*Suatas*)CLaV DVX HROATORum IN TEmPVS D || IRZISLaV DVCEm MAGNVm
te popunjujuć ga s transitivnim glagoljem:

(*Suatas*)CLaV DVX HROATORum IN TEmPVS D || IRZISLaV DVCEm MAGNVm
(? occidit, ili interemit).

Nego neposrednomu spojenju dvaju ulomaka opire se IN TEmPVS početne rieči kronologične oznake, a ne početno pisme Držislavova imena, što sledi na drugom ulomku.

¹ Smičiklas o. c. I., p. 237; *Docum.* p. 62.

² Smičiklas o. c. I., p. 234.

³ *Docum.* p. 62.

Spojiv neposredno oba ulomka, dvie rieči IN TEMPVŠ ostaju bez ikakva smisla, stvar, koja nam se vidi nemoguća; zato scienimo, da se dva ulomka ne smiju na taj način spojiti redovito.

S druge strane, kako smo već spomenuli, po analogiji suvremenih spomenika sudeć, ova dva ulomka su pluteji jedne od crkvenih nutrnjih pregrada, a po smislu, koji izhodi njihovim neposrednim spojenjem, rek bi da bi morale biti česti nadgrobnog spomenika, što se sasvim protivi njihovu obliku i ornamentalnom slogu.

Takodjer neposrednim spojenjem ovih dvaju pluteja dobilo bi se kakov drugi smisao, i to bez popunjivanja transitivnoga glagolja na koncu:

(Suatas)CLaV DVX HROATORum IN TEMPVŠ D || IRZISCLaV DVCEM MAGNVm.

Kronologična oznaka IN TEMPVŠ stavila bi se u savez sa D || IRZISCLaV DVCEM MAGNVm. Nepravilni oblik akuzativni IN TEMPVŠ mjesto *in tempore*, valjda robski prevod hrvatskog *u vrijeme*, dokaz, da naš ulomak potiče iz dobe, kada se za slovničku dosljednost malo marilo, razjašnjivao bi nam drugu slovničku nedosljednost, običnu takodjer za druge polovine srednjega vieka, akuzativni dočetak D || IRZISCLaV DVCEM MAGNVm mjesto pravilnoga genitiva D || IRZISCLaV(? i) DVC(? is) MAGN(? i); te po cijelo bi se čitalo:

(Suatas)CLaV DVX HROATORum IN TEMP(? ore) D || IRZISCLaV(? i) DVC(? is) MAGN(? i).

Ovim čitanjem doista dobio bi se relativno podpun smisao, koji bi nam potvrđivao očevidnu suvremenost bana Svetoslava sa kraljem Držislavom; ali priznati nam je, da to nije vjerojatno; prvo, jer se dva ulomka ne smiju neposredno spajati, a drugo, jer nam se čini prenapeto popravljjanje gramatikálnih oblika, kad nas na to ne ovlašćuje nikakvo sigurno sudilo.

Na koji događaj dakle smjera nadpis, od koga mi imamo samo dva razstavljena ulomka? Izključiv neposredno spojenje dvaju ulomaka, smisao je, doista, sasvim nepodpun i ne može se razabrati u koju svrhu je bio postavljen taj nadpis. Nu, pošto obje ploče stajahu u savezu s nekom crkvom, i to kao pluteji na ambonu, ili na pregradi pjevališta, ili presbiterija, ili žrtvenika, ili ine omanje sgrade nužno spojene s tielom crkve, nagovieštamo, da su naši ulomci česti spomen-nadpisa sagrađenja ili barem popravka dotične sgrade; a o budućim izkapanjim visi, da, odkrićem još koje česti ovoga dragocjenoga spomenika, doprinesu k riešenju ovoga i još tolikih prezanimivih pitanja, koja su nam eto tek maglovito objavljena od samih dvaju ulomaka, rek bi baš za to, da u nama pobude neizerpivu znatiželjnost. Ta znatiželjnost raste tim više, kad se sa tim pitanjima stavi u doticaj mjesto odkrića, groblje na Biskupiji, pa onda još drugi nadpisni i ornamentalni ulomci tu našasti. Od tolikih pitanja da samo glavni spomenemo: jesu li ova dva pluteja u savezu sa crkvom S. Marije i S. Stjepana po svoj prilici iz devetoga vieka, čiji obstanak na Biskupiji odkrismo ulomkom opisanim br. 1 (tab. III.), ili se odnose na drugu crkvu, za čiji obstanak mi još ne znamo? Stoje li naši pluteji u kakvom savezu bilo po dobi bilo po mjestu sa spomenicima najskoli onim, kojih ulomke br. 2 i 7 već opisasmo? Da odgovorimo, mi bismo smatrali smionošču iznašati bud kakovih ipoteza, u nadi, da pozitivnih podataka i sudila ne ćemo još vele očekivati.*

Ploča sa nadpisom *Clav Dux Hroatorum in tempus D* duga je do zaruba 51 cm. s gornje strane, a pri dnu 59 cm., široka je s lieve strane 46 cm., s desne 44 cm. a debela 10 cm. Dno joj je klinasto zasiečeno sprieda u širini od 8 cm., zada 6·5 cm. Trak, u kojemu je naskočen nadpis, širok je 5 cm. Druga ploča duga je pri gornjem

kraju 67·5 cm., pri donjemu 69 cm., široka je s lijeve strane 48·5 cm., s desne 46 cm. a debela je pri vrhu 10·5 cm., pri dnu 10 cm., sprednja strana klinastog zasička široka je sprieda 7 cm., zada 6·5 cm.

Obadvie ploče su dakle ponešto nepravilno obradjene, ali su ciele i nisu ulomci, kako ih zove prag. Bulić, premda je i sam na str. 18. pisao, da su to jedina dva komada »koja su se, o sebi uzeta, zdrava sačuvala«.

Prag. B. piše najprije na str. 18., da su obadvie ploče našaste »na Kapitolu«, a isto opetuje i na str. 21., gdje ih broji, u stupcu drugomu, medju komadima, našastim na Kapitolu, kašnje pak na str. 30. kao da to zaboravlja, te razlaže o njima, kao da su našaste na groblju u Biskupiji.

Ploče su nadjene uprav na Kapitolu, i to dne 16. kolovoza 1886., prigodom radja za kninsku željezničku prugu u prisutnosti gosp. Josipa Šimunovića, kojega je društveni promicateljni odbor bio postavio kao nadglednika. — Po razlaganju na str. 23. sp. knjige rek bi, da je prag. B. bio uvjeren, da su naše dvie ploče nadjene bile kao česti groba u samoj crkvi; dočim su one bile nadjene 10 m. daleko od zapadnog ugla crkve sv. Bartula, kao poklopnice na grobu nekog seoskog dječaka sa uresima i nadpisima doli okrenutim.

U mojoj ocjeni prag. Bul. knjige u »Viestniku hrv. ark. društva« (God. XI. Br. 4, str. 117) pisao sam bio ob uresu prve ploče, da je to *krivoctan pleter* jedini te vrsti »kod nas cjelokupno sačuvan. Elementi su mu na kut stojeće sa stranicama unutra ugnutim krivoctne četvorine, od kojih su same tri ciele u sredini, a one su spletene jednim prekinutim trakom, što se unaokolo pačetvornog polja previja na polučetvorine ili trokute, s jednim malim zatvorenim komadićem u gornjem desnom kutu i jednim zatvorenim komadom na lijevoj strani, koji je spleten u jednu četvorinu i jednu polučetvorinu. Pleter četvorina tako je razporedjen, da stranice četirjuh četvorina sačinjavaju prividne krugove« A o drugoj ploči bio sam opazio (na str. 118. sp. br. »Viestnika«), da je njezin ures *mješovit pleter* jedini »cjelokupno sačuvan. On sastoji od dvie krivoctne na kut stojeće četvorine a unaokolo od 10 trokuta ili polučetvorina. Kroz sredine četvorina i polučetvorina provlači se dijagonalno jednostavan pravocrtan trak u dva komada, koji se pravokutno križaju medju sobom. G. Bulić piše, da je u tom pleteru isti motiv kao u sl. 5. »s malom inačicom«, dočim se eto vidi, da nije mala, nego velika razlika medju njima«.

Obzirom na tumačenje nadpisah, ja sam u sp. ocjeni (»Viestnik« God. XII. Br. 4, str. 124—125) bio opazio: »G. B. neće nikako da pristane na mnijenje, koje mu se i samo po sebi nameće, da bi dva pluteja mogla biti neposredno spojena, i tvrdi, da ne samo »fali čest izpred prvog ulomka«, nego još i »čest medju ulomcima«, te i »čest po svoj prilici i poza drugim ulomkom nadpisa«. Stalno je, da neima česti izpred prvog ulomka, pa ni one za drugim ulomkom, ali se meni čini, da obzirom na »Neppravilni oblik akuzativni IN TEMPVS mjesto *in tempore*« kao »dokaz, da naš ulomak potiče iz dobe, kada se za slovničku dosljednost malo marilo« i na »drugu slovničku nedosljednost običnu takodjer za druge polovine srednjega vieka, akuzativni dočetak D|IRZISCLaV DVCEm MAGNVm mjesto pravilnoga D|IRZISCLaV(?i) DVC(?is) MAGN(?i)«, što sve sam g. B. priznaje, može se slobodno pomisliti, da dva ulomka sliede neposredno jedan za drugim, i primiti čitanje: (*Svatas*)CLaV DVX HROATORum IN TEM-P(?ore) D|IRZISCLaV(?i) DVC(?is) MAGN(?i), tim više, što nas na takovo čitanje ovlašćuje i zadnje slovo prvog ulomka, koje nam uz prvu nepodpunu rieč drugoga daje samu jednu podpunu rieč DIRZISCLaV(?i). Tim čitanjem dobivamo relativno potpun smisao, koji bi nam potvrdjivao »očevidnu suvremenost bana Svetoslava sa kraljem

Držislavom««. Nadpis bi se mogao popuniti onda kakvim glagoljem, kao n. pr.: AEDEM HANC, . . . ili CIBORIVM HOC, . . . ili CHORVM HOC PRO REDEMPTIONE ANIMAE SVAE STRVXIT . . . ili STRVERE FECIT.

Po paleografskim kriterijima mogla bi dva ulomka br. 5 i 6 slobodno pristajati i u VIII. viek, a ne samo uz »deseti««, kako tvrdi g. B. Dva slova R, ono na kraju rieči HROATOR i ono u rieči DIRZISCLV, jednaka su kao u nadpisu na sarkofagu nadbiskupa Gracijoza u Raveni iz god. 788.¹ Velikaški naslovi u tom nadpisu prevedeni su iz hrvatskoga, ništa nije lašnje dakle, nego da je *dux* prevod rieči *župan*, a *dux magnus* = *veliki župan*. Gosp. B. i Dr. Račkomu, koji prevode *dux* sa *ban*, ne može da bude jasan naslov *dux magnus*. U svojoj dragocijenjenoj razpravi »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća«² pisao je isti sad pokojni naš neumrlji Dr. Rački i čitao dne 15. srpnja 1886, da je kod Srba »vladalac nosio najprije naslov »**КРАМЪ ЖУПНАНЪ**«, a o českim županima god. 845.³ navodi, kako je »njemački kralj Ljudevit«⁴ dao »quatuordecim ex *ducibus* Boemanorum cum hominibus suis«⁵ po njihovoj želji pokrstiti«, a pod tim *duces* tvrdi, da su za cielo imaju *župani*.⁶ Još je isti naš pokojnik dokazao, da su hrvatski vladaoi negdje početkom X. vieka primili ime *kraljeva*, a do tada nije dokazao, nego kaže, da ne sumnja, da su se do tada zvali *knezovima*, premda i sam piše po Miklošiću, da se ta rieč smatra »u slovjenštini pozajmljenom«.⁶ Mene to sve više uvjerava, da su, poput Srba, i stari Hrvati u najstarije doba svog vrhovnog vladaoa zvali najprije *velikim županom*, a da se je taj naslov na latinski prevodio *dux magnus*, kao što se je rieč *župan* prevodila sa *dux*. Obzirom na to, da se može uzeti, da su se najstariji hrvatski vladaoi do nastupa X. vieka nazivali *velikim županima*, a nakon toga doba da su primili kraljevski naslov, može se postaviti uz ono prag. Bulića i drugo nagadjanje o čitanju i vremenu naših dviju ploča. Dopunitba prve rieči prvog ulomka nadpisa u *Svetoslav*, dopuštena je radi suvremenosti kralja Držislava sa bratom mu Svetoslavom, ali u tom slučaju treba Držislavov naslov *dux magnus* opravdati tim, da su ga neki mogli zvati *velikim županom*, po starijem još tada u narodu nezaboravljenom običaju. Nego, pošto su slova ovog preznamenitog nadpisa takova oblika, da mogu pristajati od VIII. do uključno X. vieka; pošto su još i naskočena, česa nije iztaknuo prag. Bulić, dočim je trebalo to osobito naglasiti, pa se zato u nekim potankostima već i radi izradbe odalečuju od oblika urezanih slova; pošto nije stalno, da je spomenuta rieč uprav *Svatasclau*, jer je *sclau* dočetak mnogobrojnih starih imena u obće slavenskih a navlaš hrvatskih, koja su nam poznata iz IX. i X. vieka, kao n. pr. Bedasclau, Brasclau, Bedosclau, Radozclau, Rastisclau, Stradasclau, Mistisclau, Zidizclau, Predesclau, Sedesclau, Premisclau, Bribisclau itd.⁶ tako bi lako moglo biti, da ono *sclau* bude dočetak drugog kakvog imena, a Držislav da bude ime kakvog drugog hrvatskog vladaoa toga imena, koji može bit vladao svršetkom VIII. ili početkom IX. vieka, i kojemu se inače u povjesti nije sačuvala uspomena, kao ni tolikim drugim vladaoicima onog još vazda posve slabo poznatog razdoblja ne samo hrvatske nego i sveobće povjesti. Takovu se nagadjanju ne protive ni opisani pleteri na obiem pločama, koji takodjer mogu pristati u isto spomenuto razdoblje.

F. Radić.

¹ Cattaneo, „L'arch. in Italia“ itd., str. 170.

² Rad jugosl. akad., knj. XCI., str. 126.

³ Nav. mj. str. 129.

⁴ Rad, knj. XVII., str. 70 passim.

⁵ Spomenuta razprava u Radu, knj. XCI., str. 126.

⁶ Rački, Documenta VII., str. 383—384.

Podatci za kranilogiju grobova pod stećcima.

(Sa slikama.)

Pošto se razilaze mnijenja arheologičkih strukovnjaka o dobi stećaka na starinskim nekropolama u Bosni, Hercegovini i u Dalmaciji, red je početi skupljati i novih podataka za rješavanje toga pitanja. Ti će se podatci crpiti iz grobova pod istim stećcima, jer će se u njima naći lubanje mrtvaca i predmeti, koji su im suvremeni i koji će u velike doprinijeti k rješavanju spomenutog pitanja. Dakako da se za kranilogiju hoće obilna gradiva, ali u nadi da će se takovo prikupiti, dobro je da se u toliko započme.

Ovdje ću opisati četiri lubanje nadjene izpod stećaka i to sa dva različita grobišta u Dalmaciji.

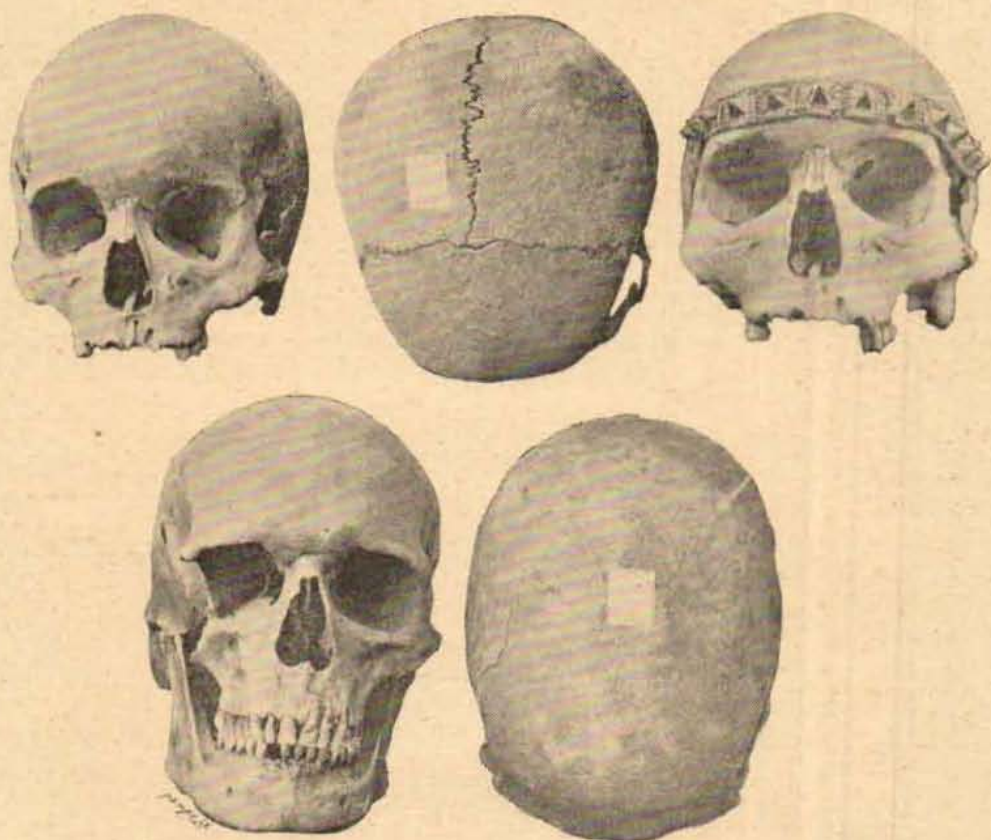
Lubanja br. 1. izkopana je na groblju u Biskupiji dne 2. siječnja 1890. u dvorištu sa sjeverne strane bazilike, izpod tanke i dosta oštećene ploče bez ikakvih znakova. Grob je bio najprostije ogradjen jednim samim redom kamena. Oko ove lubanje nadjen je niz srebrnih četverostranih tankih pločica, njih na broju 14, pozlaćenih i urešenih po sriedi izbuljenom šupljom četverostranom piramidom, a naokolo porubljenim gustim nizom izkucanih pupica.

Lubanja je pripadala ženskom čeljadetu od kakvih 20 godina. Simetrična, ortognothna, brahikefalna. Slabo sačuvana, bez većeg diela zatiljne kosti, manjkavim sliepočnim i sponičnim kostima, bez dōnje vilice. Skoro svi šavovezi mozgovne lubanje nešto razstavljeni. Na čelu i sliepoćicam je spomenuti niz pločica ostavio zelenkast biljeg.

Promjer dužine	16
Promjer širine	13.3
Kefalični indeks	83.1
Promjer visine (približno)	12
Indeks visine	75
Sagitalni objem (približno)	48
Popriečni objem	47
Horizontalni objem	50.5
Promjer najmanje širine čela	8.2
Frontalni indeks	61.6
Jednostavna duljina lica	8

Najveća širina lica (približno)	12
Lični indeks	66·0
Nosni indeks	44·0
Očni indeks	91·4

Druga je lubanja (br. 5) izkopana na Mirloviću u Zagori obćine Drniške u ogradi Pile Barića tik župske crkve i groblja B. Gospe. U mirlovačkoj župi su dva znamenita groblja sa stećcima, i to jedno na Pokrovniku kod crkve sv. Mihovila, a drugo spomenuto na Mirloviću. Na stećcima su svako-vrstni znakovi. Nigdje pak nema toliko mačeva urezanih na stećcima kao

ovdje. Drugom će prigodom biti opisana i ta dva groblja. Groblje kod B. Gospe suženo je s jugoistočne strane, te ga je jedan velik dio sada upotrebljen za seoski prolaz, a jedan dio ostaje u ogradi spomenutog Barića.

Naš je predsjednik dne 24. kolovoza 1895. činio otvoriti grobove izpod šest stećaka. U jednomu od tih grobova nadjena je lubanja br. 5, koje sliedi opis.

Muško snažno čeljade od kakovih 40 godina. Simetrična ortognathna, dolihokefalna lubanja, prilično sačuvana. Obrvni luci pojače izbočeni; korien

nosa uvaljen. Koronalni i sagitalni šavovezi na vrh tjemena u priličnom obsegu srašćeni.

Promjer dužine	18
Promjer širine	13
Kefalični indeks	72·2
Promjer visine	12·3
Indeks visine	76
Sagitalni objem	54
Popriečni objem	47
Horizontalni objem	56
Promjer najmanje širine čela	9·1
Frontalni indeks	70·0
Jednostavna duljina lica	9
Najveća širina lica (približno)	13
Lični indeks	69·2
Nosni indeks	50·0
Očni indeks	82·5

Lubanja br. 5 prikazuje na tjemenu abnormalno srašćenje šavovezá, pa se s toga iz njezine dolihokefalije ne smije zaključiti što osobita u pogledu tipa. Lubanja br. 1 je čisto brahikefalna.

Opisano gradivo lubanja nije dostatno, da se može kakvom temeljitošću razpravljati o njihovom plemenskom znamenovanju.

Dr. B. P.

Crkvica S. Dujma u Škaljarima kod Kotora.

(S 1 tablicom.)

Škaljarima kod Kotora, pripovijeda se, da je bilo nekada više crkava i do sedam samostana, koji su se nizali od Kotora do Trojice, nekadanjeg Benediktinskog samostana. Od svih tih crkava postoje danas u Škaljarima samo dvije, u kojima se još obavlja služba božja, a to su župnička crkva i ona sv. Vincencija Ferreri, i njeke ruševine, među kojima se najbolje sačuvala crkvica sv. Dujma.

Ona je bila sagrađena na zemljištu biskupije Kotorske, pa se isto zemljište po njoj i zove »Dujmovina«, ili »u Dujmā«. Crkvica je sagrađena na drugoj pravokutnoj presvodjenoj sgradi, koja također slični crkvici.

Uza sjevernu stranu dolnje sgrade prislonjeni su ostanci zidina, o kojima se ne može točno kazati, kako su svršavale, ili se dalje pružali, jer krajevi zidova (kod G i X na većem tlorisu) većinom su porušeni i tek ih jak bršljan uzdrži, radi kojega se ne mogu točno ni pregledati. Sjeverni kraj istočnog zida udaljen je od dolnje sgrade 2.90 m. (u nutri) i završuje na lakat. Na njemu se vide razvaline prozora. Zapadni zid proteže se 2.95 m., a na njemu su vratašca visoka 1.80 m., a široka 0.68 m. Izpod ovih vrata teče u ograđen prostor živa voda, koja je tu bila iz okola dovedena. Ostataka drugih zidova nema, a sgrada je svakako morala biti većega prostora, pošto se znade po predaji, da je tu bio samostan i da su u njemu stanovali »crni fratri« (najvjerojatnije, da su to bili Benediktinci).

Koliko se može vidjeti iz preostalih zidina, prostor (I), što ga one donekle obkružuju, bio je presvodjen poput sgrade K, koju od nje zid dieli, jer još postoji početak svoda na zajedničkom zidu, kao što se razabire na popriečnom presjeku AB i CD.

Zidovi crkvice i dolnje sgrade, svodovi i preostali komadi zidova građeni su pretežno od mjestnog kamena vapnenjaka, i ako su vapnom (u živo) građeni, ne postoji ipak nigdje znak, da bi zidovi bili kada iz nutra ili s dvora vapnom oblipljeni.

Crkvica je pokrivena pločama, a apsida, u koliko se nazire između bršljana, koji je svu prekrilio, razkrivena je, i vanjski joj je dio svoda većinom porušen. Koliko crkvica, toliko i dolnja sgrada sastoje iz jednog broda, te u nutri nemaju nikakvih nakita. Crkvica imade polukružnu apsidu, u kojoj se još nalazi prosta otarna ploča, naslonjena na zubovima, uzidanim u stienama apside.

Crkvici su vrata na pročelju, a doljnoj sgradi sa sjeverne strane. Ona su vrata visoka, počevši od nasute zemlje i gomile, 1.50 m., a široka 0.80 m., te kad se ne bi sudarala sa vanjskim vratima na ostanku razvaljena zida, reklo bi se prije, da su kakav prozor, nego li vrata, pošto, sudeći i po razmjerju visine i širine svoda gornje crkvice prema sličnom svodu donje sgrade, ova bi morala biti skoro do polovice gomilom natpana. (Pripovijeda se pak, da se je u ovoj sgradi nekoč i blago tražilo, pa da se moralo dosta u duboko kopati, jer da je u njoj velik nasip gomile.)

Gornja crkvica duga je u nutri do apside 3.53 m., široka 2.18 m., a visoka 4 m., dočim je apsida duga 1 m., široka 1.43 m., a visoka 3.25 m. Otarna ploča, kao što se

vidi iz tlorisa, zaprema gotovo svu apsidu, debela je 10 cm., a od tla podignuta 1.25 m. Izpod ploče je šupljina, te se ne vidi, da je ikad imala građene otarne trpeze. Sa strana, u kutima tik apsida, uzidane su dvije ploče, koje su mogle služiti, da se na njima drže gostarice, ili šta slična, a do njih su s lijeve strane, prozorčić visok i širok po 56 cm., a s desne dva izdubka (bognja, panjege) jedan nad drugim, gornji je trokutast, donji četverouglast, a oba skupa malo su viša od prozorčića.

Nad vratima u pročelju crkvice nalazi se prostor u obliku polukruga, u kojemu je mogao stajati učelak, sličan onomu nad vratima župničke crkve, samo je ovaj prostor uži od spomenutog učelka za kojih 5 cm., jer je visok 50 cm., a širok pri dnu 80 cm.

S desne strane vratiju nalazi se također uduben, četverouglast prostor, visok 65 cm., širok 70 cm., u kojemu je stajala ploča s kakvim nadpisom. O toj se ploči pripovijeda, da je od nekoga bila dignuta, jer da se je nadao, da će pod njom naći blago zakopano. Pripovijeda se još, da je nadpis neki biskup čitao, ali da nije mogao pisma razumjeti. — Ploče je svakako nestalo, a da se ne zna ni kada ni kamo, a drugih nikakvih nadpisa, uresa ili znakova na crkvisi nije ostalo.

Dolnja sgrada duga je unutra 7.10 m., široka 2.77 m., a visoka 3.10 m. Na istočnoj strani (pod apsidom gornje crkvice) nalaze se tri uzka, puškaricama slična prozora, i to srednji visok 1.95 m., a širok s dvora samih 15 cm., i dva pobočna visoka 75 cm., a široka s dvora 12 cm. Prozori su joj od tla udaljeni (uzdignuti) za 85 cm. Ovoj je sgradi srušen komad zida i svoda (kako se vidi iz naertanog pročelja i uzdužnog presjeka), pa i gornji vanjski rubovi zida svuda su okolo, gdje manje, gdje više, razklamani i djelomice srušeni.

O postanku te crkvice ne zna se ništa izvjestna, ali sudeć po gradnji i po onom što g. prof. Gelcich o njoj spominje, morala bi biti jedna od najstarijih postojećih crkvenih ruševina u Boci Kotorskoj. Gelcich naime u svom djelu: „*Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro*“ (na str. 36), spominjuć tu crkvicu i onu sv. Stjepana na Stirovniku, kršu nad Kotorom, ovako kaže: „*Una chiesuola (di S. Stefano) sullo Stirovnik e le rovine del tempio di S. Doimo (pa u opazci: „Donde la denominazione di Duimovina a tutta la località“) mostrano un età indeterminabilmente avanzata*“.

Crkvice je bez sumnje prastara, ali ne bih joj znao opredieliti doba, kad toga n isti Gelcich nije kušao. Jedino držim, po onomu što ću niže navesti, da, kad nebi bila prije sagrađena, mogla bi biti od IX. do početka XI. vieka. Crkvice, kako spomenuh, sagrađena je na zemljištu biskupije Kotorske, pa je najvjerojatnije, da je bila od kojeg biskupa i sagrađena.

U ovim krajevima, nije mi poznato, da je gdje obstojala koja druga crkva posvećena sv. Dujmu (a mislim, malo i drugdje po južnoj Dalmaciji). Štovanje dakle prema tomu svecu u blišim nam vjekovima nije do naših strana dopiralo onako, kao što se je širilo u biskupiji Solinsko-Spljetskoj, niti je ovamo, što se pamti iz povjesti i predaje, bilo u običaju nadievati komu ime toga sveca; jedino dva biskupa kotorska nosila su to ime.

O jednomu se stalno znade, da je bio Splječanin, a moguće da je i drugi. Kako je dakle mogla biti i kada ova crkvice posvećena Sv. Dujmu? — Evo što ja o tome mislim. Od IX. vieka (što je poznato) biskupija Kotorska bila je podložna jurisdikciji nadbiskupije Solinsko-Spljetske¹, dok se u početku XI. vieka (god. 1062) nije od nje odielila i pripojila onoj Dukljansko barskoj.²

¹ Gelcich, n. dj. str. 37 i 38.

² Gelcich, n. dj. str. 61 i Klaić, Opis zemalja II., str. 252, (ovaj posljednji kaže, da je to bilo god. 1067).

U to doba dakle držim, da ju je mogao koji biskup kotorski sagraditi u čast Sv. Dujmu biskupu Solinskomu.

Kad crkvice ne bi izgledala starijom¹, moglo bi se nagadjati i to, da ju je možda dao sagraditi, u čast Svecu svoga imena, koji od dvaju Dujama, spomenutih biskupa Kotorskih, nu to mi se čini, da ne bi odgovaralo dobi crkvice, pošto je Dujam prvi biskupovao u Kotoru oko godine 1280., a Dujam drugi, Splječanin, od god. 1352. – 1368., već ako ne bude bio i prije koji biskup toga imena u Kotoru medju onima, kojih imena niese poznata.

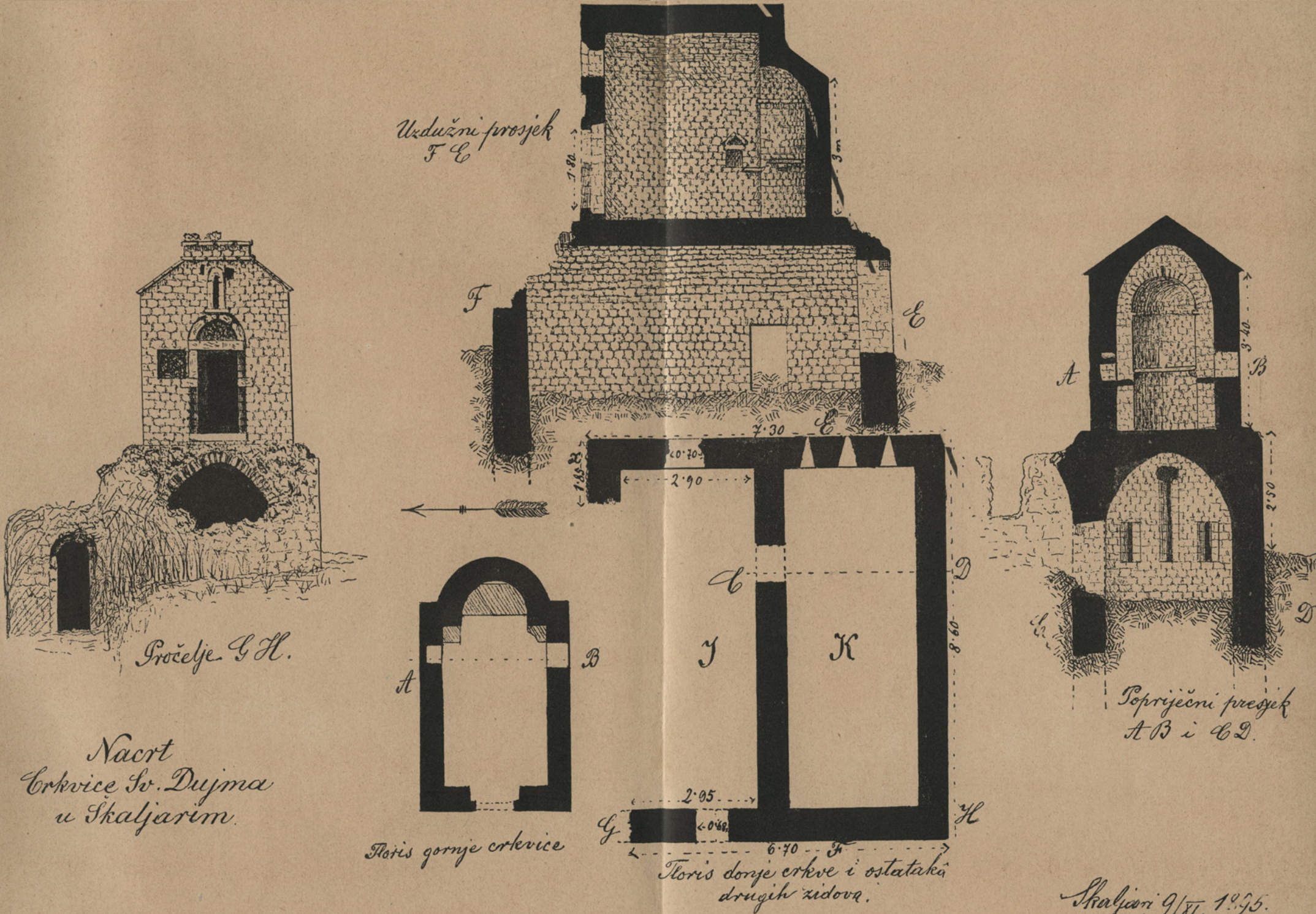
U Škaljarima dne 9. studenoga 1895.

Antun Rossi, pučki učitelj.

¹ I svodovi crkvice i donjih dviju prostorija, koji su paraboličnog presjeka, napominju nam doba hrvatsko-bizantinskog sloga, te je sva prilika, da je crkvice postala u IX. ili X. vieku.

Opazka uredn.

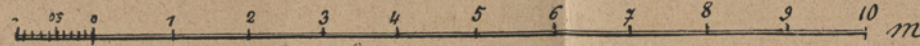

Nacrt Crkvice Sv. Dujma u Škaljarim.

Planis gornje crkvice

Planis donje crkve i ostataka drugih zidova.

Ljestvica od 10m. razmjer 1:100.

Škaljari 9/XI. 1895.

Ant. Posig

Predstavlja li ploherezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja?

Odgovor na razpravu prof. Dra. Luke Jelića „Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato“.¹

mramornim pločama, kojima je obložena krstiona raka spljetske krstionice, najprije je god. 1888. pisao prof. Dr. Jelić u društvu sa prag. Fr. Bulićem (koji ga u predgovoru zove svojim suradnikom) u knjizi »Hrvatski spomenici« (str. 38—42); drugi put, i to 1894. g., imao je prilike, da se izrazi o njima u svojoj knjizi »Vodja po Spljetu i Solinu« (str. 120); treći put je o njima govorio prigodom razprave, povedene u drugoj sjednici V. odsjeka prvog međunarodnog kongresa starokršćanskih arheologa u Spljetu, nakon mojih primjetaba na Bulić-Jelićev opis ploče sa figuralnom ploherezbo, a njegove opazke bile su, uz neke preinake, priobćene u »Izvešču o kongresu«, tiskanomu u »Katoličkoj Dalmaciji« (God. 1894. Br. 79—80); četvrti put pak najobširnije je o njima pisao u razpravi, priobćenoj u prošlogodišnjem »Bullettino di archeologia e storia dalmata«.

Prvi put su prag. Bulić i prof. Dr. L. Jelić pisali, da je Rohault de Fleury, koji da se je u ovoj struci »prvim auktoritetom izvio«, postavio sebi kao izvjestno pravilo, »da pluteji sa takozvanim karlovinžkim ornamentom pojavljuju se samo u devetom vieku, a da u desetom više ih se ne gradilo«², a po tomu zaključuju, da kninski spomenici sa takovim uresima obstojahu »devetoga ili najkašnje desetoga vieka«.

O prepornoj ploči pišu spomenuta dvojica:³ »Gornji obrub nosi jako značajan ornamentalni motiv više sa gledišta izradbe nego li sa gledišta kompozicije. Osnova toga motiva razabira se jasno, da je kombinacija okruglih malih pletera; ali izradba je tako fina i učena, da rado smatramo ovu kompoziciju imitacijom odievnog nakita; jer kad pogledamo na taj učeni pleter, vazda nam padaju na pamet crveni gajtani, što rese kaparane ili zobune naših seljaka. Ma što bilo o zagonetnom porietlu kompozicije motiva, izradba se očevidno odaje iz karlovinžke periode«. Dalje⁴ pišu ob istoj ploči: »Naš spomenik, svjedok nam karlovinžka obrubna vajarija, spada u drugu polovinu devetog vieka, ili najkašnje u prvu polovinu desetoga«. Na str. 41 pišu po treći put ob istoj ploči: »Izradba pristaje u drugu polovinu devetoga vieka, ili u prvu desetoga«.

O ploči br. 1 pišu:⁵ »Krasna izradba ovih motiva sama po sebi odaje karlovinžku dobu«.

O ploči br. 4:⁶ »Ova ploča nosi obrubnu karlovinžku ornamentaciju«, a dalje (str. 42) ob istoj: »Naš spomenik potiče po svoj prilici najvjerojatnije iz druge polovine

¹ Bullettino di archeologia e stor. dalm. A. XVIII. No. 6—7, str. 81—127.

² Hrvatski spomenici str. 21.

³ Nav. dj. str. 38—39.

⁴ Nav. dj. str. 40.

⁵ Nav. dj. str. 38.

⁶ Nav. dj. str. 41.

devetoga ili iz prve desetoga vieka, kada već prvobitni starokršćanski simboli gube svoj izvorni smisao¹.

O pločama br. 3, 5, 6 (str. 42) pišu: »Doba postanja od polovine devetoga do polovine desetoga vieka sudeći po izradbi«.

Da se je prof. Dr. Jelić prilično slagao sa prag. Bulićem u kriterijama, po kojim su određivali doba navedenih ploča, razumije se po njegovu sudu šest godina kašnje očitovanu u knjizi »Vodja po Spljetu i Solinu« (str. 120), gdje o istim pločama piše: »Pojedine ploče kamenice čini se da su bili pluteji kora ili česti koga žrtvenika desetoga vieka«.

Na kongresu se nije govorilo o dobi postanka obložnih ploča spljetske krstionice, po čemu se razumije, da smo u tomu pitanju bili svi sporazumni sa prvašnjim izjavama prag. Bulića i prof. Dra. Jelića, da potiču t. j. iz svršetka IX. ili iz prve polovine X. vieka, mnijenje, koje se slaže i sa izjavama Eitelbergera, Kukuljevića i Jacksona.

Sada, uprkos suglasju tolikih strukovnjaka, uprkos vlastitom svojem uvjerenju, koje je toliko puta očitovao i kojega se je držao za cijelih sedam godina, prof. Dr. Jelić najnovijom svojom razpravom, koju je obskrbio velikim znanstvenim aparatom, hoće na jedanput da poreče sama sebe, da pobije sve ostale strukovnjake i da dokaže, da preporna ploča potiče ništa manje nego iz vremena za dva ciela stoljeća kašnjenja, nego se je do sad sudilo, t. j. iz svršetka XI. ili iz početka XII. vieka. Tomu se je valjda domislio, nebi li mu lašnje pošlo za rukom dokazati svoje i prag. Bulića mnijenje, da sjedeća osoba na ploči sa figuralnom predstavom prikazuje ne kralja zemaljskoga, kako uza me misle Eitelberger, Kukuljević, Jackson, prag. Wilpert, prof. Dr. W. A. Neumann, Dr. Gradmann, Dr. Mantuani, prof. Syrkou, prof. Smirnov, a sad i učeni poljački Isusovac X. Marcin Czermiński,¹ nego Spasitelja našega Isukrsta, kralja slave.

Prof. Dr. Jelić ne će da se podloži sudu tolikih auktoriteta, kad se protive njegovu mnijenju, dočim ćemo viditi, da uvažuje auktoritet i jednog samog spisatelja, kad dolazi u prilog njegovoj tvrdnji. Svakako je zamjerna lakoća, kojom prof. Dr. Jelić zabacuje dosadašnje svoje mnijenje, poduprto suglasjem tolikih učenjaka, da prigrlji posve novo, kojemu se protive redom svi starinari i povjestničari umjetnosti, a na glavi im prije spomenuti Rohault d. Fl., kojega je pravilo, kao najvišeg u tom auktoriteta, u društvu sa prag. Bulićem (kako sam već naveo) iztaknuo u knjizi »Hrvatski spomenici«. Da se ta razlika od čitava dva stoljeća nahodi u razdoblju od VIII. n. p. do X. stoljeća, koje je u povjesti umjetnosti još najmanje poznato, i kad se je umjetnost jedva pomicala, mogla bi se donekle, pa i to jedva pripustiti; ali da se dokaže da bi se toliki strukovnjaci mogli dotle prevariti, da jednoglasno dosude svršetku IX. ili početku X. vieka vajarski spomenik iz svršetka XI. ili početka XII., hotilo bi se nešto jasnijih, pozitivnijih, očiglednijih razloga, nego li su oni, što ih je naveo prof. Dr. Jelić. Uzmimo te razloge da pretresamo.

Ovako umuje prof. Dr. Jelić:² »Il pluteo e le altre lastre marmoree sculte, che ricingono il fonte battesimale, dal Bulić sono state aggiudicate dallo stile delle sculture alla seconda metà del secolo IX. od alla prima metà del X. Credo che non si possa così categoricamente determinare l'età dei monumenti di così cattiva esecuzione, non basandosi su altri criterii. Il com. de Rossi, di venerata memoria, giustamente osservava,

¹ Vidi u „Bibliografiji“.

² Nav. Bullettino str. 113—114.

che in Italia nei secoli del basso medio evo contemporaneamente v'erano due scuole, la barbara e la romana (Bull. di arch. crist. 1875 p. 160); alla stessa conclusione si viene per la Dalmazia, se si confrontano i bassorilievi ed i cimelii preromanici. I prodotti della scuola barbara dalla sola esecuzione non si possono con certezza classificare quanto all'età; poichè artisti meno esperti potevano produrre opere di egual cattiva esecuzione in secoli diversi. Tuttavia osservasi, quanto all'esecuzione, sulle dette lastre un contrasto caratteristico: i motivi ornamentali sono trattati con più perfezione che le figure umane; le quali quanto alle proporzioni ed al trattamento delle estremità, presentano il più basso stadio dell'arte. Un decadimento tanto profondo nel trattamento della figura umana non si osserva ancora nel X. secolo, ma dopo questà età fino alla metà dell'XII. secolo circa. Prova ne abbiamo nell'alto rilievo dei ss. Pietro, Doimo ed Anastasio di mastro Ottone, immurato nel primo ordine del campanile del Duomo di Spalato, che spetta all'XI. secolo, e che nelle proporzioni delle figure e nell'orrido modo di trattare le estremità, molto si ravvicina al bassorilievo del Battistero. (Cfr. Eitelberger o. c. p. 269 fig. 79; *Ephemeris Spalatensis*. T. VI. fig. IV.; *Guida di Spalato* pag. 110.; e a pag. 97, 123 del presente articolo. Di questo bassorilievo mi occuperò ancora nell'articolo sul Campanile del Duomo di Spalato, nel prossimo fascicolo del *Viestnik hrv. arh. društva* di Zagabria. Dr. L. J.). All'XI. secolo l'esecuzione degli ornati sui plutei si mostra molto più sicura e perfezionata che nel secolo X., essendo già diventata tipica, che quella della decorazione figurativa, che nell'XI. secolo, per il totale decadimento dell'arte bizantina, pervenne al più basso grado (Cfr. Reusens: *Eléments d'arch. chret.* I. p. 302; Frantz o. c. I. 273, 301). Per queste ragioni, opinerei, che i plutei del Battistero di Spalato, sieno opera piuttosto dell'XI. o principio del XII. secolo, che del IX. o X. secolo. Nella quale età, come già fu accennato, era usata sui pettorali d'altare, in specie sugli antimensali, la composizione che appunto si riscontra sul bassorilievo nostro; nè le forme paleografiche dell'iscrizione la escludono, che anzi confermano; e le forme del vestiario liturgico non convengono assolutamente ad un'epoca anteriore.

Kad bi ovakova teorija prof. Dra. Jelića bila temeljita, trebalo bi prenieti u XI. i XII. vjek sve spomenike, što ih je Rohault de Fleury u svojem monumentalnomu djelu pripisao VIII., IX. i X.; trebalo bi prekrojiti djelo Cattanea »L'architettura in Italia« itd., o kojem sam u IV. broju lanjske god. ovog časopisa (str. 208) naveo povoljan sud istog blagopokojnog comm. de Rossi-a; trebalo bi iz temelja preurediti knjigu »Hrvatski spomenici«, kojoj je i sam prof. Dr. Jelić bio suradnikom, te je k njezinom sastavljanju savjetom i naputkom pomogao i sam prvi učitelj kršćanskih starina, spomenuti de Rossi, kako je u predgovoru očitovao prag. Bulić; trebalo bi u jednu rieč izvesti čitavu revoluciju u povjesti umjetnosti srednjega vieka.

Ne znam, na koje spomenike ciljaju rieči prof. Dra. Jelića, da se i za Dalmaciju može doći do istog zaključka comm. de Rossi-a, da su za prvih viekova srednjega doba (»secoli del basso medio evo«) suvremeno postojale dvie škole, varvarska i rimska, pri spodobu li se plohorezbe i kimeliji predromanički — a mislim, da mu ih je trebalo navesti poimence, kad su mu služili temeljem, na kojem je podigao smionu svoju teoriju.

Nije mi pri ruci de Rossi-ev »Buletтино«, što ga navodi prof. Dr. Jelić; ali ako je, kako cijenim, za Italiju pisao obzirom na prva dva tri stoljeća srednjega vieka, onda bi se ista stvar mogla možda dokazati i za Dalmaciju, ali za IX. ili X. mislim da ne bi nikako. Mi u toliko imamo Trpimirov, točno datiran Branimirov i Mutimirov spomenik, o kojima smo stalni, da su iz IX. vieka i na kojima je ista vrst izradbe uresnih motiva, kao na uresima ploča spljetske krstionice, imamo još figuralne plohorezbe tolikih pluteja u muzeju S. Donata u Zadru, o kojima je najzadnji pisao, da su iz IX. vieka kons. prof.

G. Smirich u *Ephemeris Salonitana* tiskanoj prigodom I. medj. kršč. kongresa pod nadziranjem strukovnjačkog odbora, kojega je bio članom i sam prof. Dr. Jelić, a nose u izradbi ista obilježja, kakva i figuralna plohozba preporne spljetske ploče, a sad je na prof. Dru. Jeliću, da svim tim spomenicima zanieče IX., a dokaže da je u XI. ili XII. vieku doba njihova postanka

Ne ide ništa u prilog tvrdnji prof. Dra. Jelića, da se proizvodi varvarske (t. j. hrvatsko-bizantinske) škole, u koliko se tiče njihovog doba, ne mogu stalno prosudjivati po samoj izradbi, okolnost, da »su manje vješti umjetnici mogli u raznim viekovima proizvesti djela jednako loše izradbe«, jer je uprav u izradbi glavna karakteristika bizantinskog klesarstva, a opet se o dobi spljetskih ploča nije sudilo po samoj izradbi, nego i po oblicima uresa i po ukočenosti figurā, a sam gosp. prof. Dr. Jelić izliče na njima uprav karakterističan kontrast u izradbi, koji vriedi ne samo za njih, nego za sve klesarske proizvode bizantinskog sloga od VIII. do X. vieka, t. j., da su »uresni motivi izvršeni većom dotjeranošću nego li ljudski likovi, koji da, obzirom na razmjerja i izvršenje rukū i nogū, prikazuju najniži stepen umjetnosti«. »Tako duboko propadnuće u izvršivanju ljudskoga lika«, piše dalje, da »se još ne opaža u X. vieku, nego nakon toga doba do polovice XII. vieka od prilike«. Na ovakovu tvrdnju ne bih znao što da odvratim, i niesam se nadao, da bi ju mogao čitati iz pera ozbiljna iztraživaoca povjesti umjetnosti. Po tomu dakle varvarski viekovi nebi više bili u doba od VII. do uključivo X. vieka, nego bi ih trebovalo prenieti u doba razvitka romaničkog sloga, u XI. i XII. viek! Onda ono, što je malo na više pisao prof. Dr. Jelić o predromaničkim spomenicima t. j. vladavinu bizantinskog sloga, treba prenieti u romaničko doba, romaničko u gotičko itd.! Koji li bi tu samo metež nastao! — Nego hvala Bogu, da se prof. Dr. Jelić i sam pobija, pa se ne treba puno mučiti, da se obori presmjela njegova tvrdnja. Za njezin dokaz navodi naime visoki reljef »svetih Petra, Dujma i Staša majstora Otona, uzidan u zvoniku spljetskomu, koji« da »pripada XI. vieku, i koji u razmjerju likova i u grdnom načinu izvršivanja rukū i nogū«, da »se mnogo približuje plohozbi Krstionice«. Ako igdje, a to baš ovdje grozno hramlje tečaj dokazivanja prof. Dra. Jelića. Meni se čini, da bi ne samo diletant u povjesti umjetnosti, nego i manji od diletanta, prostim pogledom na sliku spomenutog visokog reljefa, tiskanog na str. 269. Eitelbergerova djela o dalm. sredovj. spom., i na jednu od tolikih slika preporne ploče Krstionice spljetske, na prvi mah mogao bar prosuditi, da ne ima medju njima druge sličnosti, nego samo donekle u razmjerju tjelesnih česti. Sami pojmovi plohozbe i visokog reljefa toliko se medju sobom razlikuju, koliko se razlikuje bizantinsko od romaničkog klesarstva, i odavaju povjestničaru umjetnosti, pa i diletantu u toj struci, obilježje velike razlike u umjetničkoj sposobnosti i vještini. Nije li plitka ukočena plohozba biljeg propadanja klesarske umjetnosti, kako se opaža kroz razdoblje od VII. do X. vieka, a visoki reljef i poraba modelacije, uz slobodniju kretnju u prostoru, biljeg napredka i razvitka u toj liepoj umjetnosti? Ne nose li figure na reljefu spljetskoga zvonika, što ga napominje prof. Dr. Jelić, sva obilježja prvog razdoblja romaničkog sloga? Ne pokazuju li »stanovitu jakost i eneržiju«, kako je već opazio i Eitelberger? Ne ima li u njih neke kretnje i života, ne ima li savršenije, realističnije i pravilnije modelacije i izradbe rukū i lica? Nisu li nabori odjećā prikazani bar nekom pretenzijom naravitosti, koja je sto milja daleko od konvencionalnih istosmjernih pruga na odjećama hrvatsko-bizantinskih plohozba na prepornoj i na spomenutim zadarskim pločama? Nisu li to sve biljezi, koji nas uvjeravaju, da je reljef na zvoniku postao u doba, kad se je klesarska umjetnost stala buditi iz dubokog sna, u koji je bila zapala za vladanja bizantinskog sloga od početka

kipoborstva u VIII., pa sve do svršetka X. vieka, a da je preporna ploča baš iz doba tog dubokog spavanja?

Ono, što je prof. Dr. Jelić kazao o propadnuću umjetnosti u XI. i početku XII. vieka, vriedi doista za samo slikarstvo, kako nam svjedoče minijaturne slike onih viekova, ali se na klesarstvo ne proteže. Tolika je razlika u IX. i X. vieku izmedju klesarstva i slikarstva, da dok se tada slikarstvo, navlaš na Iztoku, uzdrži još donekle u tradicijama staro-rimske umjetnosti, klesarstvo je spalo uprav na najniže grane.

Gosp. prof. Dr. Jelić kaže, da se u XI. vieku izradba uresa na plutejima pokazuje sjegurnija i više dotjerana, nego li u X. vieku, budući tada postala tipičnom, nego li ona figurativnog uresa. Ali je izradba uresa uprav onakova, kakav se nahodi na obrubu preporne ploče, i koji se hrvatski zove *priekršćem*, jednaka i na jednakom uresu na pluteju iz crkve Starog S. Abbondija u Como iz IX. vieka¹ i na križu u Foro Romano u Rimu iz istoga zemana,² pa je već tada bila postala tipičnom, kao što su bili postali tipičnim pleteri i pletenice na bizantinskim plutejima od VIII. do svršetka X. vieka. Poraba pleterâ i pletenicâ sve to više se gubi nakon X. vieka, a zamienjuju ih u XI. vieku bilinski i živinski motivi.³ U XII. vieku prestaje pak uporaba pluteja u novim crkvama, a ograde pjevališta izvadjaju se stupčićima.

Ono, što prof. Dr. Jelić kaže, da se u XI. i u početku XII. vieka upotrebljavala na pročelju otarskih trpeza prilika Isukrstova kao *Rex regum, Dominus dominantium*, ne može vriediti za tumačenje naše ploče, jer se ona nije upotrebljavala na plutejima, nego se je takova predstava nahodila na zlatnim frontalijama, kojima su bile obložene otarske trpeze, te su bile *zlatarsko* a ne klesarsko djelo; jer je na njima Spasitelj vazda predstavljen stojeće, gazeć zmije i zmajevé, a ne sjedeć; jer Spasitelj na takovim pločama ne ima krune na glavi, nego krstonosni nimbus; jer nije odjeven kazulom, nego vazda pallijem; jer je vazda obuven sandalijama a ne caligama, ili je bosonog; a najposlije zato, što su svi ti spomenici u Cahovu, Milanu, Verdunu, Bazelu i Kornburgu⁴ iz XI. vieka i iz kašnjih doba. Louandre⁵ iz franačkih minijatura VIII. i IX. vieka donša dva puta predstavljena Isukrsta u slavi. Obadva puta je bez kazule, a više tunike nosi rimski grimizni plašt, dočim kraljevi u tim minijaturama, kao Karlo Čelavi i Lotar, ogrnuti su klamidom. Tu je Isukrst predstavljen bosonog, dočim su kraljevi obuveni caligama, što su ih Galci primili bili od legijonara rimskih, kao što je obuvena i sjedeća osoba na našoj ploči.

(Nastavit će se.)

F. Radić.

¹ Cattaneo: L'arch. in Ital. str. 188.

² Nav. dj. str. 161.

³ Nav. dj. str. 283, 284 i 285.

⁴ Dr. And. Schmid: Der christliche Altar str. 117—138.

⁵ Les arts somptuaires I. Text expl. str. 33.

O p a z k e

na Gjorgja Stratimirovića monografiju „O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske“.

(Svršetak.)

li je vrijeme da dodjemo na perentorne dokaze.

Za naše protivnike glavni je posao oboriti autentičnost raznih povelja, što su vladari iz Nemanićeve kuće izdali u razna vremena u prilog kotorskog municipija, u kojima bistro, tačno i izrično priznaje se katolicima pravo nad Prevlakom, i priznaje im se takodjer, da su oni sagradili crkvu sv. Mihajla na istoj. Ob autentičnosti tih izprava visi cijelo pitanje, s toga treba stvar temeljito proučiti, jer neka ne cienne naši protivnici, da je dosta samo iznieti prostu sumnju i tim cieniti da je dokazano, da je patvoren dotični dokumenat. I mi priznajemo, da nije opet stvar laka ni vještu diplomatičaru izreći sud o pravosti kakove izprave, osobito kad mu nije pred očima original, a još je teže, kad ima tek prepis u lošu prevodu. Znamo takodjer, da je u svako doba bilo onih, koji su iz zanata patvarali izprave. Učeni prof. A. dr. Gloria umjestno veli: »La storia ne registra (i falsificatori dei monumenti scritti) moltissimi di ogni secolo, di ogni paese;«¹ a Mabillon piše: »Collegia prope nulla, paucissimas ecclesias aut familias immunes (esse) ab hoc spuriorum instrumentorum labe.«²

Napokon znamo, što lasno da nije poznato gosp. Stratimiroviću, da amo u Boki ima sijaset patvorenih izprava, a svaka je od javnog bilježnika autincirana, i to ne baš iz davnih vremena, nego ponajviše iz XVI. i XVII. stoljeća; unatoč tomu mi se neplašimo preći na istraživanje autentičnosti onih Nemanićevih povelja, koje su naši protivnici proglasili patvorenima, ali ne dokazali.

Mi bi morali poći daleko, kad bi uzeli u pretresivanje pojedine povelje vladara Nemanićeve dinastije, u kojim se pripoznaje i potvrđuje pravo Kotorana nad Prevlakom, ali to nije potrebno. Nama je dosta da ograničimo naše iztraživanje na autentičnost one cara Dušana od god. 1351., jer ista potvrđuje sve ostale izdate od njegovih predja.

U koliko je nama poznato, ta povelja (kako i one drugih Nemanića) više puta je bila tiskana. Ima je Kotorski Statut, ima je Flaminio Corner u svom kritičkom i važnom djelu »Catharus Dalmatice civitas«, koji osim lošeg talijanskog prevoda, dodao je i latinski. Kasnije ovu su povelju objelodanili Kukuljević, Miklošić, a posljednji Rački. Svi pak samo talijanski prevod. Nastaje sad pitanje: gdje se nalazi original te toliko znaemnite povelje, koji je morao biti bez svake sumnje srbski napisan, i to ćirilicom? U starim bilješkama stoji, da se ona, kako i ostale raznih vladara Nemanića, nalazi u srebrnom kovčegu, gdje su moći sv. Tripuna. Stari naši pisci, kad ih citiraju, obično pišu »ex arca Sancti Triphonis Martiris«. Ako je to zbilja istinito, onda bi značilo da su te povelje u prilog katolikâ, jer inače ne bi ih oni na tako svetom mjestu čuvali. Čemu

¹ Dr. Gloria Legioni di Paleo. e Dip. str. XV.

² Mabillon. De re diplomatica lib. III. c. 6.

dakle se ne iznesu, i jednom se razpra ne dokonča? Evo tomu razloga. U Kotoru predaja kaže: da kada je u gradu biesnila kuga i silno mela biedni narod, sv. Tripun javi se nekoj pobožnoj duši i kaza joj: da ne će kuga prestati, dok se ne utope u Gurdić ključevi kovčega, gdje počivaju njegovi sv. ostanci, i da se već nikad ne smiju izribati, jer bi inače opet se kuga pojavila i hametom pomorila gragjane. Tako i bi učinjeno. Pokojni Maschek, nazad dvadeset godina, kad je izdavao svoj »Manuale del regno di Dalmazia«, bio se obratio na tadanjega biskupa Markića, moleć ga, da bi iz kovčega sv. Tripuna digao rečene povelje, te mu ih u Zadar poslao, ili bar tačne prepise. Kao što Maschek nije znao za kotorsku predaju, tako isto ni biskup, ali kad dozna za istu: »Biće, kaza, samo puka presuda, ali ako po kakovom slučaju dogodi se kakova nesreća, tko će svjetini dići iz glave, da biskup nije tomu kriv?« I mi smo podpuno uvjereni, da je to prosta presuda, ali ipak ne bi joj činu u prkos sudjelovali.

Eto dakle pravog uzroka, zašto se ne iznose te povelje. Sad učinimo jedan korak dalje.

Što je dalo povoda caru Dušanu, da godine 1351. izda tu povelju ili bolje da izreče tu osudu?

Poznato je¹, da su rišćani pod zaštitom Dušanovih predšastnika neprestano prisvajali katoličke crkve, manastire i njihove posjede. Poznato je također, da su Kotorani, a osobito kotorski biskup, nastojali neprestano vindicirati svoja prava. Biskup kotorski Serdžije obratio se vrhovnoj glavi katoličke crkve, moleći ga, da mu bude na pomoć u tolikoj nevolji. Sv. Otac zbilja obraća se mogućnicima u prilog Kotorana, pak i na samog Dušana. Evo kako piše Kliment VI. dne 6. siečnja god. 1346. caru Dušanu, moleći ga, da čini povratiti kotorskom biskupu Srdju crkve i samostane, što su mu bili nepravedno oteti: » »percepimus: quod licet s. Mariae Buduanensis, s. Nicolai de Petraniza, s. Lucae de Chertale, (Krtole) s. Michaelis de Tombe, s. Petri de Gradez, s. Mariae de Resson, s. Petri de Campo et s. Marci de Pinita monasteria ordinis s. Benedicti, nec non s. Triphonis de Deptat, s. Martini de Canal, s. Mariae de Prisren, s. Petri supra Prisren, s. Triphonis de Berueniç, s. Triphonis de Gergoniste et non nullae aliae ecclesiae Catharensis Diocesis Epo. Catharensi qui est pro tempore, tamquam diocesano locorum huiusmodi subesse, et ad eius dispositionem pertinere de jure, ac Buduanenis et s. Gabrielis, necnon de Molont et quedam alicae insulae et villae dictae Diocesis, qui in tuo Regno consistunt, ad mensam suam Episcopalem spectare noscantur: tamen nonnulli Reges Rassiae, praedecessores tui monasteria ecclesias, insulas ac villas praedictas suis temporibus occuparunt, et tu nunc occupas et detines occupata, et de monasteriis, ecclesiis, insulis et villis praedictis disponis pro tuo libito voluntatis in animae tuae periculum et ipsius episcopi et ecclesiae praedictae preiudicium non modicum et scandalum plurimorum.«²

Kad uvažimo, da vladar onako zaposlen, kako je bio Dušan, nije mogao u jedan dan riešiti razpru toli golemu, kakova je bila ona, o kojoj nam navedena izprava povieda, nije se ni najmanje čuditi, da je prošlo pet godina do njena riešenja. Prama tomu Dušanova povelja nije drugo nego posljedica navedene izprave, te ova potvrđuje onu, s toga mi smo uvjereni, da sada gosp. Stratimirović ne će u tom pogledu za svojim tiesnim prijateljem g. M. Crnogorčevićem, za koga Dušanov hrisovulj je »jedna vrsta Pseudo-Isidorovih dekretalija.«³ Mi pače idemo dalje, i zaključujuć ovo pitanje kažemo: da kad i ne bi bilo te Dušanove povelje, niti onih Dušanovih predja, za naše pitanje, naimo, da je Prevlaka bila katolička i da su samostan i crkva sv. Mihajla pripadali Otcima Sv.

¹ Theiner op. cit., vol. I. str. 215—216—259.

² Op. cit. vol. I. str. 215.

³ Miholj Zbor str. 70.

Benedikta, dosta je i sama izprava izdana od O. Theinera, ob istinitosti koje neima sumnje. U isto doba kažemo i gosp. Stratimiroviću i njegovome prijatelju, da za učenu publiku više vriedi ona sama ploča, što ju je gosp. Crnogorčević na Prevlaci izkopao, a na kojoj je urezana rieč *Abbatis*, nego stotinu pučkih predaja i priča, i još toliko rukopisa, kojima se je trag izgubio!!

Mimoići ćemo još mnoge silne netačnosti, da dodjemo na glasoviti srpski nadpis crkve Sv. Petra u Bogdašićima.

Taj je nadpis vazda bio kamenom smutnje za rišćanske pisce. O njemu neznadu da pišu, ako tom prilikom ne napadnu katolike. I naš gosp. mjernik pošao je za svojim suvjercima. I njemu on pruža priliku, da napiše: »Stara crkva sv. Petra bila je početkom »XV. vijeka još pravoslavna, u to vrijeme bi crkva preoteta, a narod nasilno prevjeren« (str. 14).

Počmimo *ab ovo*.

Na mjestu, gdje je danas crkva Bogdašićka, u staro doba dizala se crkva i samostan Otaca Sv. Benedikta, poznata iz starih izprava pod imenom »Sancti Petri de Gradez«.¹ Po svjedočanstvu težih izprava, rišćani su uz ostale crkve i samostane oteli i tu katolicima. O tome ne ima sumnje.

Da je tako, nesumnjivo nam dokazuje latinski nadpis u kamenu urezan, što se nalazi u duvaru s desne strane oltara. Nadpis se ne može lako tačno da pročita, jer je bio obijeljen klakom više puta, te su njeki potezi pokriveni, a mislimo da klačarda pri kraju pokriva i koju god cieľu rieč.

Slova su tako zvana »majuscula rustika«, koja su rabljena bila do XIII. vieka. Po mnienju veleuč. L. dr. Jelića nadpis je urezan poslije X. a prije XIII. vieka.

Evo kako ga je čitao po otisku rečeni učenjak:

† In nomine xri^o
 Claustum is
 tum costruxit
 ? recolusu (?) magisr?²

Od stare sgradje, (ne kažemo crkve jer to danas nije lako ustanoviti) ne ostaje po našem mnienju nego onaj dio, što sačinjava današnju, recimo, absidu (oltar i kor). Da je pak, kako kaže g. Stratimirović, crkva povećana nazad 30—40 godina, i da je, kako su mu kazivali, onaj srpski nadpis bio na pročelju stare crkvice, možemo mu kazati, da je bio krivo obavješten. I mi smo za stvar razpitali, pak nijedan starac u Bogdašićima ne spominje se, kad je današnja crkva povećana bila.

Najbolji je tomu dokaz, što u biskupskoj pisarnici neima ni ciglog spisa, koji bi se odnosio na to povećanje, a g. Stratimirović kao c. k. mjernik zna, koji zakoni i naredbe obstoje u tom pogledu i nešto prije od 30—40 godina natrag, kad je današnja crkva gradjena ili povećana, izvjestno nije nam poznato, svakako cienimo, da je to moralo sliediti svršetkom prošloga ili početkom našega vieka.

Što se tiče srpskog nadpisa, mi se podpuno slažemo sa veleučeniim prof. Gelčićem,³ koji dokazuje, da je nadpis tu od nekud donešen i kao prosto gradivo rabljen pri gradnji crkve.

Uvaživši do sad rečeno, pitamo: na što se svadja to napadanje gosp. mjernika na fanatizam katolika?

¹ Theiner op. c. vol. I. str. 215.

² I gosp. Crnogorčević na str. 76 navodi ga, ali mnogo se udaljio od gosp. Jelića.

³ Gelčić. Mem. St. str. 69.

Evo na što. Rišćani su, kako smo vidjeli, prisvojili, uz ostale crkve, katolicima i onu sv. Petra u Bogdašićima, a pošto osuda od cara Dušana izdata nije imala uspjeha, kao ni povelja nesrećnoga mu sina Uroša¹, čim Boka dodje u ruke katoličke vlade, naime Mlečića, katolici punim pravom kod ove su izposlovali, da im se oteto povrati? Tko tomu smije prigovarati? Gosp. Stratimirović ne samo da ovom prilikom prebacuje katolicima otimačinu, nego i na više mjesta svoga pisma, pak da se na neugodan ovaj predmet ne povraćamo, i moliti ćemo ga, da duboko u pamet usadi: da širom ciele Boke Kotorske nema ni cigle jedne crkvice, za koju bi se moglo temeljito dokazati, da su ju katolici oteli rišćanima. A može li on obratno? Evo mu u gore navedenoj izpravi kod Theinera do 8 samostana i 14 crkava od njegovih prisvojenih, a to do XV. vieka. Ali uz to nek zapamti, da je i dalje isto sledilo, ako ne silom, a ono lukavštinom, pa čak i u naše dane. Hoće li zato primjera? Evo mu ga. Kad je Spič prešao pod Austriju, katolici su tamo imali dvie crkve sv. Dimitrija. Znade li on, kako su jednu izgubili pod otčinskim namjestnikovanjem pok. Rodića? Njemački pjesnik pripovieda basnu: Bilo u staro doba selo, i u selu dva šavca a jedan postolar. Postolar smrtno sgriešio, a selo ga na smrt osudilo. Kad vodili na stratište nesrećnog postolara, ustade neki starac i oslovi narod: Što radimo braćo? Dozovnite se pameti; kažite mi, kad usmrtimo postolara, tko će nam krpiti postole? Nego se liepo razaberimo. Eto imamo u selu dva šavca a ciglog postolara, ubijmo jednog šavca, pak eto nam ostaje jedan šavac, da nam kroji haljine, a jedan postolar, da nam krpi postole! Tako i naš, ili bolje vaš Rodić: Imate Latini dvie crkve, svetog Dimitrija jedna neka je vama, a drugu braći pravoslavnima!

Glede stolne rišćanske crkve i parohijalne sv. Luke u Kotoru svak zna, kako su iz katoličkih ruku prošle u rišćanske.

Što pak gosp. Stratimirović kaže glede latinskih oltara u rišćanskim crkvama, da »su bili pravoslavni Boke Kotorske (a mi dodajemo, i drugovdje, kao u crkvi Sv. Ilije »u Zadru) prisiljeni ovake oltare u mletačko vrieme, u mnoge svoje crkve pripuštati.« (str. 22); kažemo mu, da je zlo obaviešćen. Ti otari, kojih je bilo više nego li ih je on nabrojio u napomeni pod br. 150 str. 39, ostali su u tim crkvama i pošto su one prešle u rišćanske ruke, da napominju staro pravo katolika nad tim crkvama, kako i da budu zalogom one vjerske snosljivosti, koja je onda bar prividno vladala, ali na žalost kasnije se poznalo, da nije bila iskrena; ali je samo rišćanima u prilog za mletačko doba, dočim je vrlo velikih šteta u pogled vjere donielo katolicima.

* * *

Još ćemo nješto odgovoriti gosp. Stratimiroviću na njegove vrlo netačne tvrdnje o crkvi Sv. Tripuna, a sve ostalo ostavljamo, jer svaki nepristran čovjek lako je se mogao uvjeriti i iz ovoga, što smo do sada iznieli, kakovim načinom i kojom je težujom ciele pisanija g. mjernika izvedena.

Ostavljajuć pitanje o prvoj crkvi sv. Tripuna, gradjenoj u IX. vieku, i o njenom obliku, naime da li je bila ili ne okrugla, kako piše Porfirogenit, koji, rekao bih, da o našim stvarima nije najbolje bio obaviešćen, kao n. p. kad tvrdi o položaju Kotora: »Habet »vero circum se Urbs illa montes altos, ita ut aestate tantum solem videat, quod tunc »in medio coeli sit *hyme vero nunquam*«², samo ćemo nješto o sadašnjoj kazati.

Od prve crkve dakle mi držimo, da danas ne ostaje ništa, do možda jednog diela današnje riznice. Od druge crkve, one naime iz XII. vieka, koju je biskup Malon posvetio

¹ Rački. Rad knj. I. str. 146—148.

² Porf. De adm. Inep. par. II. cap. XXIX.

god. 1166., ostaje onaj dio, što se proteže od srednje i desno pobočne abside, a dopire do ograde stupića, koja dieli prezbitorium od triju brodova. Ova strana crkve u slogu je čisto romanskom (romano). Tri pak današnja broda i sve ostalo građeno je u mletačko doba, pošto je ovaj dio bio srušen od potresa. Sve dakle što nam g. Stratimirović priča ob uticanju ili pomoći Stjepana Prvovjenčanog neima nikakva temelja. Da podkripi svoje tvrdnje, donosi neku povelju istoga kralja, do koje mnogo drži. Veleučeni gosp. prof. Gelčić¹ tvrdim razlozima dokazao je, da je to pismo Prvovjenčanoga apokrifno; nu ipak gosp. Stratimirović, koji to mjesto Gelčićeve povjesti navodi, veli: »Ali »mi do sad srpskoga originala nemamo, te ne znamo što su pogrješke pripisivača i prijevodnika. Ali svakako ima značaja u tome, da je taj dokumenat uvršten među spise »općine stolivske, i da se u predjašnje vrijeme njegovoj sadržini cijene davalo. S toga »mora kritika sve donle mogućnost pojedinih navedenih fakata pripustiti, dok iste »gurnija svjedočanstva ne obore« (str. 18.). Žao nam je, ali je ovdje naš g. Stratimirović i još njeko s njim grdno nabasekao. Taj drugi jest glavom g. dr. Madirazza, koji je taj dokumenat priobćio g. Stratimiroviću.

Valaj čudimo se gosp. Madirazzi, koji i ako je diletant u povjesti, opet je jurist. Mi ćemo donieti generis toga falsifikata, pak će se obadvojica uvjeriti, kako su se prevarili. Odkuda je gospodin Madirazza izribao taj dokumenat? Kako nam kaže g. Stratimirović iz knjige »Stampe della Comune di Stolivo«, od kojih ima jedan iztiskak u biblioteci Franjevacu u Prčanju. Dobro, mi ćemo mu još dodati: da u bogatoj sbirci tih *Stampa*, (koje nijesu, kako bi rek da cieni g. Stratimirović, kakovi občinski spisi, već *sudbene razprave*), što se čuvaju u starom bilježničkom arhivu kotorskog suda, ima i ta blažena »stampa della comunità di Stolivo.« Sad je pitanje, kako je u tu knjigu došla povelja Prvovjenčanoga?

Za svakoga, koji se je osbiljno bavio našom domaćom historijom, mora da je poznata ona žestoka i dugotrajna borba među kotorskom i peraškom obćinom sbog prava nad crkvom i samostanom sv. Jurja na otočiću pred Perastom. Posljedica te razpre bila je kašnje druga medju peraškom i stolivskom obćinom. Peraštani, da podkrijepe svoja tobožnja prava, dadoše u Miloševu skovati tobožnju povelju, i nadjoše javnog činovnika, koji potvrdi istovjetnost prevoda s maticom. U razpri sa stolivskom obćinom iznieše povelju kao prilog i tako ona dodje pred mletački sud. Ali vrlo zlo prodje. Obći providur Franjo Grimani osudom izdanom u Spljetu dne 18. rujna 1754 izjavljuje, da je povelja prost falsifikat, i dosljedno osudjuje peraškog opata Marka Martinovića na globu od libara 249 solada 18. Eto gosp. Stratimiroviću, koliko »značaja ima što je ovaj dokumenat uvršten medju spise stolivske općine!« Da je dakle gosp. dr. Madirazza, kad je prepisivao povelju iz Stampe di Stolivo, prolistao samo još pet stranica dalje (str. 19.), kao pravnik bio bi vidio, koji je udes stigao povelju pred mletačkim sudom.

Kad se tako površno piše u Zborniku jedne Akademije, cienimo da smo riješeni svakog daljnjeg razpravljanja.

NB. Glede crkve S. S. Srdja i Baka na Podima i mi smo uvjereni, da je u njoj nalazeći se nadpis patvoren. To međjutim znamo, da je nazad 25 godina kazivao nam tehnik Stanzig, da je on gledao u istoj crkvi, ako se dobro sjećamo, oko kubeta iz nutra zabilježenu godinu rimskim brojevima MIV.

Još se spominjemo, da kad je tamo bilo »povjerenstvo za uredjenje zemljarine« i jedan član istoga opazio nekome dostojanstveniku rišćaninu, da je ta crkva imala biti jednoč latinskog obreda, ovaj mu je to potvrdio.

S.

¹ Gelčić. Mem. St. str. 67—68.

II.

Drugi dio Stratimirovićeve monografije bavi se neimarstvom Boke Kotorske i dieli se na tri poglavja: I. Crkve u Kotoru, II. Crkve u Dračevici i III. Završna riječ. Na 15 stranica u četvrtini opisao je g. Stratimirović šest boko-kotorskih graditeljskih spomenika, bolje reći šest crkava, od kojih su tri u Kotoru, i to stolna crkva Sv. Trifuna, crkva S. Luke i crkva Svete Gospodje (Collegiata), a tri u Dračevici, to jest u Podima crkva S. S. Srgja i Baka, u kutima razvaline crkve Sv. Tome i nova crkva manastira Savine u Novomu. Od starijih sve su građene od katolika, osim one u Podima, a Savinska je nova crkva. Pri kraju knjige dodano je pet tablica sa slikama tih crkava. Na prvoj je tablici slika pročelja crkve S. Trifuna, po fotografiji i tloris iste crkve; na 2. tablici je uzdužni presjek crkve S. Trifuna, »zioka na raboš« sa prozora na velikoj apsidi iste crkve i restauracija tlorisa razvaljene crkvice S. Tome u Kutima; na 3. tablici slika crkve S. Luke po fotografiji i tloris iste crkve; na 4. su fotografske slike velike crkve u Savini i crkve S. Gospodje u Kotoru, a na 5. okomiti uzmet strane i pročelja te tloris crkve u Podima. — O crkvi Savinskoj, S. Trifuna, Sv. Luke i Sv. Gospodje pisao je već Englez g. Jackson (The Dalm. Quarn. and Istr. III.) i priložio o tom nekoliko slika.

Već je gosp. S. pokazao, kako gosp. Stratimirović na temelju apokrifne izprave kralja srbskoga Stefana Prvovjenčanoga osniva svoju tvrdnju, da zvonici crkve Sv. Trifuna potiču iz »srpskoga doba«, te da »prvobitna crkva nije mogla imati zvonike na pročelju«. Po kazivanju samog g. Stratimirovića, već g. 1123. »riješiše vlastela kotorska, da se obnovi crkva«, a »već god. 1166. bi gradnja« dovršena i biskup kotorski, Malon ili Majo, posveti crkvu Ako je dakle crkva g. 1166. dovršena (a mogla se je dovršiti u 39 godina) i posvećena bila, hoće reći, da joj nije oskudjevala nijedna znamenitija čest, a u ono doba dva zvonika u pročelju poveće crkve nisu bila ništa neobična, navlaš na trobrodnim bazilikama u svim zapadno-europejskim zemljama, gdje je bio u porabi romanički slog graditeljstva. Nezna se dakle pravi razlog, s kojega g. Stratimirović tvrdi, da kotorska bazilika nije mogla pri prvoj izgradnji svojoj imati zvonike na pročelju. Stefan Prvovjenčani želio je i izprosio od svete rimske stolice kraljevsku krunu, s koje mu i pridjevak, pa bi lako moglo biti, da je priložio i obilatu kakvu zadužbinu na korist stolne crkve Sv. Trifuna, nebi li to bolje svetu stolicu uvjerio o svojoj privrženosti i želji, da se povrati u krilo katoličke crkve, po nagovoru svoje žene, rođjene Mletkinje, od slavnog koljena Dandoloza; ali, dok za takovo nagadjanje ne ima drugog naslona do spomenute apokrifne izprave, može se slobodno kazati, da je neosnovano i da ne zaslužuje nikakva obzira. Protiv mogućnosti, da bi građani kotorski na svoje troškove mogli biti izvesti izgradnju tako znamenite i skupe gradjevine »kao što su zvonici«, slabo vriedi g. Stratimiroviću razlog skupoće. Prije svega zato, što ona ista vlastela, koja su na svoje troškove izgradila krasnu i veličanstvenu posvođjenu baziliku, mogla su podnieti troškove i za izgradnju zvonika, a drugo, jer ne možemo znati, da li su prvobitni zvonici bili baš posve skupi, kad ne imamo na žalost nikakva podatka o njihovom vertikalnom razvitku ni o uredu.

Nisam još nigda bio u Kotoru, te ne imam savršena pojma o znamenitoj crkvi Sv. Trifuna, uprkos opisu gg. Jacksona i Stratimirovića i njihovim nacrtima, ali pogledom na Stratimirovićev uzdužni presjek (Tab. II.) crkve, čini mi se, da se gosp. Stratimirović više približuje istini, kad kaže o nutarnosti njezinoj, da od crkve iz XII. vieka »ostaje onaj dio, što se proteže od srednje i desne pobočne apsida, a dopire do ograde stupića, koja dieli prezbiterium od triju brodova. Ova strana crkve u slogu je čisto romanskom. Tri pak današnja broda i sve ostalo građeno je u mletačko doba, pošto je ovaj dio bio

srušen od potresa«, nego li gosp. Stratimirović, koji kaže: glavni dio sgrade t. j. tri broda apsida i pročelje potiču još od god. 1166; glomazni krov, koji svu crkvu pokriva, svodovi (ako nisu kasniji) i donje česti od oba zvonika s posrednim pritvorom pripadaju obnovi oko g. 1600 Po spomenutom presjeku opaža se sbilja, da na onom dielu, o kojem g. Stratimirović piše, da je »u slogu čisto romanskom«, ne ima onog velikog korniča, rek bi preporodnog sloga, koji se proteže duž ostalog diela crkve, dočim je na unakrstnom svodu (Vidi i Floris kod Stratimirović Tab. I.) tog prvog travea srednjega broda do apsida opaziti dvostrukom crtom naznačena romanička dijagonalna rebra, koja opet nisu iztaknuta na ostalom svodovlju, premda je u tekstu (str. 19.) sam g. Stratimirović opet kazao: »unakrsni svodovi imaju dijagonalne lukove (rebra)« ne iztičući razliku kao što je učinio na florisu i presjeku.

Temeljito je razlaganje gospodina Stratimirovića, kojim dokazuje, da pojedini brodovi crkve svetoga Trifuna od iskona bijahu pokriveni posebnim krovovima, kako je to bio običaj u doba romaničkoga sloga, a i još mnogo davnije, još od starokršćanskih doba. — Nejasno je pak ono što kaže, da »Ispod rečenih arkatura (izpod vienca zida glavnoga broda) ima tri zazidana prozorića (trifora), pomoću kojih se u ono prvašnje doba osvjetljavala srednja hramina crkve«. Ako su to sbilja tragovi triju prozorića, koji su odgovarali sredinama triju lukova velikih travea crkve, dobro je i to može biti, ali se onda pak ne zna, zašto je gosp. Stratimirović dodao u zaporeci riječ »trifora«, jer bi to značilo jedan sami prozor na tri otvora, kako je ono na glavnoj apside iste crkve, ili zar i tri takova trostruka prozorića. Nego bi nam teško bilo vjerovati i jedno i drugo, a evo zašto. Prosti jednostruki prozorići za osvjetljavanje srednjega broda običajni su bili u doba romaničkoga sloga, pa ih eto i na trogirskoj bivšoj stolnoj crkvi, koja je dosta srodna kotorskoj, dočim se trifore za tu svrhu nisu nigdje običavale. Na zidovima srednjega broda običavale su se bifore i trifore, ali to za omogućenje pogleda u crkvu sa podkrovlja pobočnih brodova t. zv. *tri foriuma*, pa nam eto bifora na takova mjestu korčulanske bivše stolne crkve S. Marka, dočim se na kotorskoj ne mogu pomisliti, jer nije za njih moglo biti dostatne visine zidova. Najlašnje je dakle pomisliti, da je tu govora jedino o tragovim prozorića, a da je ona riječ »trifora« na tom mjestu suvišna.

Kameniti ciborij nad velikim otarom crkve S. Trifuna skupa sa skupocjenim *re-tablom* medju dva iztočna njegova stupa, kojih sliku iznosi Jackson, jesu umjetnički predmeti, dostojni pomnijivijeg izpitivanja i podrobnijeg opisa, nego li se to nahodi u Jacksonovom djelu i u Stratimirovićevoj brošuri. I samo kad budu potanko proučeni, moći će se nešto stalnijega kazati o dobi njihova postanka. Ako »je veliki oltar godine 1362. obnovljen i ukrašen dragocjenim mramorom i metalom — dakle još za vlade cara Stefana Uroša«, kako, po Jacksonu i Gelcihu, piše g. Stratimirović, tim se ne kaže, da je obnovljen i ciborij, koji posve teško da je iz XIV. vieka, nego bi se dapače po slici u Jacksonovoj knjizi moglo kazati, da je sva prilika, da potiče iz doba prvog sagradjenja crkve, jer ima na sebi svakolika obilježja čisto romaničkoga sloga, dočim u XIV. vieku i sam gosp. Stratimirović piše, da su u Kotor bili prodrli oblici gotičkoga sloga.

Nadstupine velikih starinskih stupova crkve S. Trifuna gospodin Stratimirović nije opisao, a o podstupinama pak nije ni rieči kazao. Tako nije potpuno opisao ni pročelje crkve, o kojemu je samo kazao, da »ima velik, lijep prozor na ružu«. To je za povjest umjetnosti nedostatno. Taj je prozor trebalo potanje opisati, a trebalo je još kazati, kako je zaokvirena crkvena lastavica na pročelju, jer se po slici ništa ne razabire.

Nije ništa riedko ni osobito u romaničkom slogu, ako mu se u uredu »pouzđano opaža uticaj vizantinizma«, kako to naročito iztiče g. Stratimirović, pišuć ob uredu trifore na apsidi crkve S. Trifuna. Ta romanički slog postao je daljim razvitkom vizantinskoga, pa se nije čuđiti, ako se na njemu opažaju tragovi njegovog postanka, kako se nije čuđiti sinu, ako ima na sebi tragove očevih poteza. O toj trifori piše g. Jackson (Nav. dj. III., str. 42), da ne može da bude starija od XIII. vieka, dočim je g. Stratimirović mnienja, da potiče »još od god. 1166«. Meni se čini temeljitije mnienje Jacksonovo s ovih razloga: a) jer je i sama trifora kao takova motiv graditeljstva, koji na našim stranama nije poznat prije druge polovine XIII. vieka ili početkom XIV., b) jer četverodielne šupljine u krugu, koje se tu vide medju lukovima, takodjer su motiv, poznat kod nas tek XIII. i XIV. vieka, c) jer sve ostale dalmatinske romaničke crkve, mladje od kotorske, ne imaju na apsidama trifore, nego prema veličini apsida obično po jedan, dva ili tri prosta dugoljasta gori polukružno završena prozora. Ta će trifora dakle biti kašnje umetnuta bila po svoj prilici tečajem XIII. ili XIV. vieka.

O crkvi sad grčko-iztočnoj, a do god. 1689. katoličkoj, S. Luke, drži gosp. Stratimirović, da je primila »zvonik na preslicu« godine 1747., u kojoj je zabilježeno, da je crkva proširena. Pročeonu zvonik može crkva bit imala od prije, jer takav zvonik ne proširuje crkvu, kao što ga imaju po Dalmaciji sve omanje katoličke mladje i starije crkve od VIII. i IX. vieka, pa do dneva današnjega, te se ne može o njemu kazati, da »pripada mletačkoj arhitekturi«, jer je eto svojstven i hrvatskoj; niti je unesen, nego je domaći hrvatski graditeljski oblik.

Pretjerava gosp. Stratimirović i zaboravlja crkvu S. Trifuna, kad piše o crkvi S. Gospogije, da »s neimarskoga gledišta najveću cijenu ima medju kotorskim crkvama«.

Neka crkve S. Luke i S. Gospodje imaju kubeta na bizantinsku, to se ipak ne može kazati, da su bizantinskoga sloga, kao što čini g. Stratimirović, jer im sva ostala obilježja govore za romanički.

O razvaljenoj crkvi S. Tome u Kutima, o kojoj narod kaže da je »prastara«, piše g. Stratimirović »po procijedjenosti ukusa, koja se odaje po osnovi njezinoj« . . . »da neće starija biti od XIV. vijeka«, dočim se po sličnosti njezinoj sa crkvicom S. Jurja u Kastel-Staromu (Vidi moj članak »Četiri staro-hrvacke bogomolje u primorskoj županiji« u »Viestniku hrv. arh. društva God. XIII. Br. 2. str. 47—50); Sv. Luke na Lastovu (Vidi ovog časopisa God. I. Br. 4. str. 239—241) i onaj S. Martina u Pridragi (Vidi ovog časopisa God. I. Br. 4. str. 257), može slobodno kazati, da pripada onomu tipu crkvicah hrvatsko-bizantinskoga sloga iz X. i XI. vieka, koji eto ima svoje predstavnike niz celo hrvatsko primorje.

Ob onom, što g. Stratimirović u »zaključnoj riječi« piše o tobožnjem »lokalnom srpskom stilu«, koji da »živi i napređuje u Boci Kotorskoj«, a on ga je eto sam prvi odkrio, neću ovdje da pretresam, jer je to predmet, koji prelazi granice programa ovog časopisa.

Fr. Radić.

Izvještaj

Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Dne 5. prosinca 1895 obdržana je u Kninu osma glavna društvena skupština sa slijedećim dnevnim redom:*

I. Izvještaj upraviteljstva: a) govor predsjednika, b) izvještaj tajnika, c) izvještaj blagajnika. II. Obnovljenje upraviteljstva: a) izbor predsjednika, b) izbor šestorice suodbornika, c) izbor pregledatelja računa. III. Obnovljenje znanstvenoga odbora: a) izbor glavnog izvjestitelja, b) izbor petorice suodbornika. IV. Slučajni predlozi.

Predsjednik u svom govoru iztiče glavne povode, koji skupštinare toliko puta jednim te istim predmetom zaokupljaju, te pobija one, koji prigovaraju, što društvo svomu radu daje neko patriotično obilježje, navodjuć, kako je to upravo glavnim poticalom društvenog postanka i uspješnog razvitka i kako ono ulieva snage pri svim nepogodam, koje društvo susretaju. Za tim dokazuje opravdanost društvenog hrvatskog imena, temeljitost naziva *starohrvatskih* spomenika, tvrdjava, grobova, umjetnosti i starohrvatske prosvjete. Razloži, kako je usuprot prigovaranom patriotizmu, društveni rad ipak skroz sistematičan i zato znanstven, veleć kako znati izraživati svaki i najzabitniji predjel domovine i umjeti razlučiti hrvatske starine od predhistoričkih, grčkih, rimskih, starokršćanskih i mletačkih i po stalnim pravilima odgajivati ruševine, položaje i okolovštine našastih predmeta, opisivati predmete u muzeju po raznim kategorijama, poredati, zatim ih uz dobre slike tiskom kroz svoj narod i kroz učeni svijet turati, nije nikakav diletantizam, nego čedan, ali ozbiljan rad, koji će narodu i znanosti velike koristi donieti. Zato bodri skupštinare na daljnji postojan rad i pokazuje, koliko je prostrano polje hrvatske prošlosti i hrvatskih starina, i ako je ta prostranost pojmljiva samo malici njegovatelja hrvatske arkeologije, dapače i njima istina svaki dan novi vidici o tomu se raztvoraju, te zaželi, da se svi bolji sinovi hrvatskoga naroda stauu zauzimati za hrvatske starine, ne iz kojekakvih osobnih, da li iz narodne ambicije. Napomenu ono, o čemu je drugom prigodom obširnije govorio, kako bi trebalo, da Zagreb, to središte hrvatskog kulturnog života, i u hrvatskoj arkeologiji čim prije zauzme prvo mjesto, odakle da na sve krajeve hrvatskoga naroda svoju radinost bude pružati. Reče, kako bi bilo protusloviti povjesti, kada bi se samo u koljevci hrvatstva starine izraživale, dok ih zaufano više manje ima u svim predjelima, gdje stari Hrvati prebivaše. Zato zaželi, da se što skorije posveti posebna briga hrvatskim starinama po Banovini, kad se eno u najmlađim posestrinam u kulturnom preporodu, Bosni i Hercegovini, toliki mar na starinarskom polju razvija, koji je opravdano na se svrnuo pozornost prosvjetnog svijeta. Zato čestita svakom i svagdje na tom polju radniku, pa bi želio na istomu viditi neku poštena takmu, ma gdje i od koga dolazila, uz moralnu zajednicu i bratsku snošljivost pojedinih radnika ili društava, koja treba da na tom znanstvenomu tegu izmed svih njegovatelja podpuno vlada. Napokon iztaknu posebne obzire, s kojih treba da ovo prvo Hrvatsko starinarsko društvo, kojega su uspjesi nesumnjivi, bude od svih hrvatskih rodoljuba riečju, djelom i prilogom obilno poduprto.

Veleštovana gospodo, slavna skupštino!

Odazivljući se svojoj tajničkoj dužnosti, da u današnjoj skupštini obavieštim gg. članove o društvenom radu i napredku, neću se baviti svim potankostima društvenog stanja, pošto to običaje upraviteljstvo činiti u svomu glasilu „Starohrvatska Prosvjeta“, nego ću se samo u glavnom osvrnuti na društveni rad od zadnje skupštine, da gg. članovi uzmognu na znanje uzeti, kako su se društveno upraviteljstvo i znanstveni odbor u obće trsili, da po svojim snagama što bolje svojoj zadaći odgovore i društvene probitke promaknu.

* Obzirom na prostor našeg časopisa izvještaj skupštine ne možemo u cijelosti, nego u glavnom izvadku priobćiti. Opazka Upraviteljstva.

Razdoblje od zadnje društvene skupštine do danas može se doista nazvati najtrudnijim razdobljem društvenog života, a istodobno i najplodnijim društvenim radom i najboljim napredkom.

Sav društveni život do otvora našega „Prvog muzeja hrvatskih spomenika“, uz sve liepe uspjehe na obretu hrvatskih starina postignutom, mogao se nazvati problematičnim radom i životom. Istom od spomenute sgode nastaje društveni život sistematičan, udaraju se dobri temelji njegovom trajnom obznanu, buduće se posadila stožina, oko koje se unapried ima nekim stanovitim smjerom društvo razvijati, da postigne svoj znanstveni cilj.

Zato od spomenute sgode može se kazati ne samo da je bila *nulla dies sine linea*, nego dapače može se tvrditi, da se je ozbiljno radilo o društvenom napredku, pa se, i ako tiho, ipak napried koracalo.

U glavni od tog doba napredak spada trudno ali velevažno ustrojenje društvenoga glasila, oko kojega se većinom društveni rad zadnjeg vremena okrećao.

Sama pomisao strukovnog glasila kod nekoga društva smatrala se nekom utopijom, isto onako, kako je s prva smatrano drzovitošću ustrojenje starinarskog društva u malenom Kninu. Doista, tomu bijahu na putu velike poteškoće, jedno rad materijalnih sredstava, rad kojih naše društvo svjedjer udara u iste jadikovke, a drugo rad strukovnih snaga, kojih i onako u našem narodu na ovom tegu premalo ima. Ipak, uz te i druge poteškoće, hvalać Bogu, evo nas pri svrhi prvog godišta naše „Starohrvatske Prosvjete“, kroz koje u svijet društvo turilo je četiri, svaki ne od dva tiskana, kako s prva bijaše utanačeno, dali od pet araka debela svezka.

Pri ustrojenju tog glasila pazilo je društvo, kako da bude dosljedno svomu patriotizmu, koga nemože i neće da se odrekne, te je nastojalo, u koliko je moglo, da svojim radom teži prama hrvatskomu kulturnomu središtu, Zagrebu. Istina, to je sobom nosilo većih poteškoća; što dok je glasilo društva u Kninu, urednik mu biva u Korčuli, a tisak u Zagrebu. Nu srećom sve te poteškoće umjele su se prebrditi.

Našem glasilu nastojali smo dati svu moguću ljepotu u papiru, slovima i slikam, što cijenimo, uz obćeno priznanje, da smo i postigli. Naravno, trebalo je za prvu godinu izključivo tomu posvetiti sve svoje materijalne snage, pošto potrošci oko „Starohrvatske Prosvjete“ iznositi će nekako oko for. 2.600.

Nu ovim osnutkom mislimo, da je društvo pogodilo i želje hrvatskoga naroda, jer nas je narod počeo izdašnije podpomagati, a to se vidi iz toga, što naše društvo, dok je od svoga postanka do osnutka „Prosvjete“ brojilo malo više od stotinjak članova, ove se godine taj broj uspeo do tisuće. Doista, kod nas do sada nijedan arkeološki časopis nije tako razprostranjen, kao „Starohrvatska Prosvjeta“, pa se društvo može podpuno nadati, da će popularizirati ljubav k hrvatskim starinama, jer to treba da bude glavnim pomagalom za razsvjetljivanje hrvatske prošlosti spomenicima. Uspjeh razprostranjenja „Prosvjete“ i pomnožanja društvenih članova, sa zahvalnošću primorani smo dobrim dielom u zaslugu upisati našim čestitim društvenim povjerenicima, koji su se svojski zauzimali, da društvu prikupie što više članova i predplatnika.

Od svog postanka društvo je imalo povjerenikâ, al neomalovažujuć ničije ni najmanje za društvo zasluge, ipak povjerenici do ove godine, malo su za napredak društva učinili, dok ove godine neki su se divno i samopregorno za društveni napredak zauzeli, tako poimence velegledni gosp. Tito pl. Femenić u Varaždinu, koji je sakupio društvu preko 65 članova, gosp. Dragan Šašel u Zagrebu do 63, gosp. Ot. Šimun Mendljučić na Pelješcu 34 člana, gosp. Peroslav Paskiević također u Zagrebu 30, gosp. Josip Sokol u Križevcima 14, gosp. Šandor Lovasen u Gospiću 30, gosp. Luka Borovac u Sisku 7. Također ot. Petar Krst. Perković u Sinju, ot. Ivo Vuničić u Livnu, gosp. Galzinja u Imotskoj, Emilijan Poljak u Gjurjgevcu su se liepo iztakli svojim zauzimanjem. Osobito pako naše priznanje zaslužuje povjerenik g. Petar pl. Akačić, koji uzornim svojim rodoljubnim žarom, toliko se zauzimaio za društveni napredak, da je svaku prigodu prihvaćao, osobito pri svojim putovanjima, da u njegovu korist radi, te je društvu sakupio preko 70 članova.

Ovo naročito iztakosmo, neka spomenutoj gospodi u našem ljetopisu ostane posebna uspomena, a slavna skupština neka im izvoli izraziti svoju duboku zahvalnost. (Na što skupštinari jednoglasno kliknuše: Slava im!)

Po tomu naše društvo brojilo je ove godine u sve članova 1000, od kojih otpada na užu Hrvatsku 429, Dalmaciju 350, Slavoniju 37, Istru 10. Najslabije nam se odazvaše naše posestrime Bosna sa 10, a Hercegovina sa 5 članova. Nu, nadati se je, da će i tamo ljubitelji arkeološki znanosti i hrvatskih starina za u buduće nastojati, da i te dvie pokrajine ne izostanu. Ostali članovi otpadaju na razne druge pokrajine.

Društvu je stizalo i ako ne u velikom broju raznih milodara. Što se tiče ovih za unapried, liepo bi se dale svećane sgode upotrebiti, kada bi se u veselom društvu stali marljivije sakupljati milodari

za hrvatske starine. To osobito stavljamo na rodoljubno srce mladjeg naraštaja, da i ono, sliedeć tolike uzorne primjere starijeg, iztakne se kojom (a kud ljepše do ove) kulturnom stečevinom.

Naše društvo slalo je preko 100 primjeraka svoga glasila raznim znanstvenim društvima u carevini i izvan nje. Koliko se ovim načinom doprinosi ugledu društva i naroda, to sama slavna skupština lako može procijeniti.

Mnogi su naše glasilo veselo pozdravili i svoja izdanja društvu u zamjenu poslali i šalju, po čemu broj svezaka naše knjižnice znatno je ponarastao.

Dok je društvo usredotočilo svoj rad oko glasila, nije moglo žalibože nastaviti izkopavanja, ne budući za ove dotjecalo novčanih sredstava.

Tomu se ipak sa strane upraviteljstva nastojalo naknaditi, obilazeći razne predjele po pokrajini, gdje se je više raznih odkrića učinilo. Naš marni glavni izvjestitelj znanstvenoga odbora, izpitao je sa starinarskog pogleda otok Lastovo, predsjednik je pako učinio više izleta po okolici Biogradske, Benkovačke, Skradinske, Kninske, Sinjske i Imotske, te je također na više mjesta učinio znatnih obreta iz dobe hrvatske samovladavine. Po tomu društvo već ima široku osnovu svoga daljnega rada, kako i gdje da izkopine izvodi, samo mu treba zato dovoljnih materijalnih sredstava.

Društvo je u smislu zaključka zadnje skupštine pružilo podporu spomenutomu glavnomu izvjestitelju znanstvenoga odbora i uredniku „Starohrvatske Prosvjete“, da uzmogne u svjetskim knjižnicama bolje se upoznati sa arheološkom književnošću; što će također društvu biti od velike znanstvene koristi.

Ovo su, slavna skupštino, kako s prva rekoh, samo glavni potezi zadnjeg društvenog rada.

Nadati se je, da će pri budućoj skupštini tajnik moći prikazati raznovrstnijih obavijesti o društvenom radu i napredku, a osobito o uspjehu izkopina, koje će svakako upraviteljstvo nastojati, da budućom godinom nastavi.

Sada neka slavna skupština blagoizvoli saslušati blagajnički izvještaj.

Blagajnik g. Dragutin Tomić podnaša sliedeći izvještaj.

Račun od 15. svibnja do 31. prosinca 1894.

Prihod:

Pretička od 15. svibnja 1894	for.	150 30
Članarina utemeljitelja	„	120 —
„ redovitih	„	248 —
„ ubrana od prof. T. Smičićklasa	„	71 —
Milodara	„	37 25
Podpora vis. vlade kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u Zagrebu	„	500 —
Od razprodanih knjiga	„	39 —

Ukupno for. 1160 55

Razhod:

Za fotografske sprave	for.	348 34
„ putne troškove upraviteljstva	„	98 54
„ nabavu knjiga	„	160 65
„ poštarinu, brzopjavke i opremu knjiga	„	79 89
Podvorniku	„	88 19
Za gorivo i razsvjetu	„	38 20
„ tisak „Spomen-knjige“	„	268 80
„ pisariju	„	62 90
„ risariju	„	11 09
„ nabavu starića	„	24 30
„ tiskanice	„	26 50
„ kopanje	„	31 30
„ popravke	„	18 19
„ razne nuzgredne troškove	„	97 98
„ najmovinu na muzej od 1. siečnja 1894 do 31. ožujka 1895	„	275 —

Ukupno for. 1629 87

Dakle je: Razhoda . . . for. 1629 87

Prihoda . . . „ 1160 55

Manjka for. 469 32

Račun od 1. siečnja do 5. prosinca 1895.

Prihod:

Ubrana članarina od gg. povjerenika:	
a) Tito pl. Femenić	for. 450—
b) Peroslav Paskiević-Čikara	186—
c) Dragan Šašel	125—
d) Josip Sokol	78—
e) Emilijan Poljak	42-75
f) Ivan Potočnjak	33—
g) Šandor Lovasen	30—
h) Luka Borovac	25—
Neposredno ubrana članarina:	
a) utemeljiteljnih	400—
b) redovitih	961-18
Milodara	45-50
Podpora vis. ministarstva u Beču	500—
„ „ sabora u Zadru	500—
„ „ vlade kr. Hrv., Slav. i Dalm. u Zagrebu	100—
	<u>Ukupno for. 3471-43</u>

Razhod:

Manjak od prošaste godine	for. 469-32
Za fotografičke sprave	233-20
„ putne troškove upraviteljstva	160-50
„ nabavu knjiga	65-68
„ poštarinu, brzojavke i opremu knjiga	226-68
Podvorniku	96-78
Za gorivo i rasvjetu	36-30
„ „Prosvjetu“	3011—
Podpora uredniku	150—
Za pisariju	41-50
„ risariju	12-18
„ nabavu starina	40-85
„ tiskanice	42-68
„ kopanje	45-49
Popravci	32-74
Za razne nuzgredne troškove	123-99
Za najmovinu na muzealnu zgradu od 31. ožujka do 31. prosinca 1895	165—
	<u>Ukupno for. 3953-89</u>

Razhod for. 3953-89

Prihod „ 3471-43

Manjak for. 482-46

Račun društvene kuće

od 20. srpnja 1894. do 5. prosinca 1895.

Prihod for. 992-84

Razhod:

Popravci	209-08
Kupljeno pomješća	90-36
Porez i faksional	250-11
Osjeđuranje proti požara	18-29
Kamate na dug od for. 2200	110—
Nuzgredni potrošci	21-75

Ukupno for. 699-59

Prihod for. 992-84

Razhod „ 699-59

Višak for. 293-25

Zatim pročitao je slijedeći podnesak:

„Slavnom upraviteljstvu Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu.

Podpisani na temelju zaključka društvene skupštine dneva 15. svibnja 1894 izjavljuju, da su pomnjivo pregledali društvene račune kroz razdoblje od 14. svibnja 1894 do 4. prosinca 1895, te iste u primitku i izdatku sravnili, i našav sve u potpunom redu predlažu, da buduća urečena glavna skupština, koja se kani održati dne 5. prosinca 1895, blagoizvoli društveno upraviteljstvo u obće, a blagajnika Dragutina Tomića napose, glede spomenutih računa riešiti svake daljnje odgovornosti, što su podpisani i u društvenu knjigu računa upisali i vlastoručno podpisali.

U Kninu dne 4. prosinca 1895.

Ivan Dračar.

Ivan Matković.“

Skupština jednoglasno odobrila je društvene račune i upraviteljstvu dala absolutorij rad istih.

II. točka dnevnoga reda:

Predsjednik u smislu §. 6. slovo a) stavlja na glasovanje: a) Izbor predsjednika.

Na predlog g. Josipa Matkovića jednoglasno bi izabran dosadanji predsjednik ot. Luigj Marun.

b) Izbor šestorice suodbornika.

Na predlog g. Dinka Nardinia biše jednoglasno izabrani: Prof. Šime Ljubić, dr. Miho Šimetin, prof. Virgijije Perić i Dragutin Tomić, a zamjenicima Miho Čović-Plenković i Josip Lovrić.

c) Izbor pregledatelja računa.

Prije nego što se prešlo na riešenje ove stavke, predsjednik uzimlje rieč i sućutnim riečima spominje, kako je ove godine društvo izgubilo smrću jednog člana od pregledatelja računa, a to g. Josipa Barića. Spominje, kako je Josip Barić bio jedan od petorice promicateljnih odbornika za osnutak našega društva, te iztiče, kako u ono doba, kad su prama našim starinama velike predsude vladale, bilo je pravo pregorenje izložiti se pred narodom sa tom namjerom. Ipak g. Barić tomu je prama svojim snagam vjerno od početka sudjelovao, pa zato mu društvo i narod duguje hartu uspomenu. Zato pozivlje skupštinu, neka mu u zahvalnost i priznanje njegovih zasluga za društvo klikne trokratni: Slava!

Skupština jednoglasno se pozivu predsjednikovu pridružuje i pokojniku kliče: Slava mu! Slava mu! Slava mu!

Zatim stavlja na glasovanje: izbor trojice pregledatelja računa.

Jednoglasno biše izabrani gg. Ivan Dračar, Ivan Mlinar i Daniel Spero.

III. točka dnevnoga reda:

a) Izbor glavnoga izvjestitelja.

Jednoglasno potvrđen dosadanji g. Frano Radić.

b) Izbor petorice suodbornika.

Po predlogu g. Dinka Nardinia jednoglasno izabrani gg. Vid Vuletić-Vukasović, pop Petar Kaer, prof. Srećko Vulović, Grgur Urlić-Ivanović i ot. Andrija Vukićević.

IV. točka dnevnoga reda:

Pod ovom stavkom predsjednik javlja, da je g. Dinko Nardini i družina pravodobno u smislu §. 4. slovo b) društvenoga pravilnika podnio predlog, da bi se naknadno stavilo na dnevni red:

Pretresanje društvenoga pravilnika, te zato daje prvom podpisanomu rieč, da obrazloži svoj predlog.

Gosp. Dinko Nardini dokazuje, kako nadošlim društvenim prilikam, a osobito otvorom društvenoga muzeja i ustrojenjem društvenoga glasila „Starohrvatska Prosvjeta“, društveni pravilnik trebovao bi odnosnih izpravaka, pa zato predlaže, da bi se sav pravilnik od početka do svrhe čitao i pretresao.

Skupština jednoglasno pristaje na predlog, te se čita pravilnik.

Razpravam pojedinih točaka učestvuju: gosp. Dumenik Nardini, Josip Matković, Petar pl. Akačić, Miho Čović-Plenković, dr. Božo Perić i predsjednik.

Preinačeni pravilnik doniet ćemo pokle bude od visoke vlade odobren.

Predsjednik javlja također još dva pravovaljano podnešena predloga, jednoga od g. dra. Bože Perićića, a drugog od g. Petra pl. Akačića, ali buduć oba gospodina predlagatelja, usljed predsjednikovih razjašnjenja od svojih predloga odustali, izjavljuje, da je izerpljen dnevni red.

Uzimlje rieč g. Miho Čović-Plenković i moli predsjednika, da bi dao još potanje razjašnjenje o znanstvenomu radu, a osobito o izkopinama od zadnje skupštine.

Predsjednik najprije izpričava odsutnost na skupštini članova znanstvenoga odbora, zatim pozivlje se na izvještaj po tajniku malo prije podnešen, te ipak daje potanko razjašnjenje o tomu radu. Navodi uzroke, rad kojih se od zadnje skupštine nije moglo kopati, ali iztiče, kako se tomu obilno nadoknadiło

eksploiranjem pokrajine sa starinarskog pogleda i obretom spomenika kneza „Mutimira“. Iztiče nadu, da će društvo nastajućom godinom moći nastaviti od nazad tri godine prekinute izkopine.

Skupština uzimlje na ugodno znanje razjašnjenje predsjednikovo, te na predlog istoga g. Čovića-Plenkovića izražuje zahvalnost predsjedniku i celomu društvenomu upraviteljstvu, kao što i znanstvenomu odboru.

Zatim predsjednik predlaže, da se povjerenicima Titu pl. Femeniću i Petru pl. Akačiću prizna marni i uspješni rad, te ih se uvrsti među svoje članove utemeljitelje, što skupština jednoglasno odobrava.

Skupština je takodjer jednoglasno usvojila predsjednikov predlog o imenovanju nekih počasnih članova, te buduć ovim podpuno izerpjen dnevni red, skupština bi zaključena.

Društveno upraviteljstvo zadnjeg vremena sklopilo je bilježničku pogodbu sa Stevanom Gjurićem radi starohrvatskog groblja i na istomu srušene crkve u Plavnu kod Knina, da može za godinu dana na spomenutom zemljištu izkopine izvoditi.

Buduć radnici skradinskog načelnika g. Filipa Sinoboda slučajno namjerili se u Žažviću kod Bribira na srušenu starohrvatsku crkvu, upraviteljstvo stupilo je sa vlasnikom u dogovore, kako bi i tu čim prije uputilo izkopavanje.

Stupiše nadalje u naše društvo kroz god. 1895 zauzimanjem povjerenika p. n. Petra pl. Akačića: Dr. Mate Bencur, liečnik, Selca na Braču. Dr. Ante Biankini, liečnik, Starigrad. Dr. Ante Spalatin, liečnik, Starigrad. Juraj pop Carić, župnik, Dola-Starigrad. Dr. Nikola Tommaseo, liečnik, Split. Dr. Leonard Tommaseo, odvjetnik, Split. Kuzma pop Vučetić, koralni vikar, Hvar. Ivan pop Luxio, biskupski tajnik, Hvar. Juraj pop Petrić, župnik, Brusje na Hvaru. Dr. Juraj Bučić, liečnik, Split. Josip Ante Demarchi, trgovac, Split.

Sakupio povjerenik p. n. Ot. Šimun Mendjušić:

Antun Križmar, učitelj, Kuna. Ivo Piškulić Baldov, trgovac, Kuna. Kolenda Vlahović, posjednik, Pijavičina-Kuna. Ivo Poljanić, posjednik, Pijavičina-Kuna. Petar Digović Vlahov, posjednik, Pijavičina-Kuna. Nikola Digović, posjednik, Pijavičina-Kuna. Mato Viđoš pl. Balda, pomorski kapetan, Oskorušno-Kuna. Ivan Orhanović, pok. Luke, Oskorušno-Kuna. Vicko Santić pok. Tadije, Podobučje-Kuna. Ivan Golubović, posjednik i seoski glavar, Podobučje-Kuna. Ante Tomašević, pom. kapetan Priždrina-Kuna. Miho Santica Antov, posjednik, Potomlje-Kuna. Gospar Bibica, posjednik, Pijavičina-Kuna. Ivo Antičević, trgovac, Županjeselo-Kuna. Ivo Kačić-Ivić, posjednik, Pijavičina-Kuna. Andrija Čibilić, pomorski kapetan, Oskorušno-Kuna.

Isti ovaj g. povjerenik poslao je društvu kr. 28, sakupljenih na rodoljubnom objedu prigodom „Kolenda“ u Pijavičinu kod Kune.

Veoma je izgledno zauzimanje povjerenika pošt. ot. Mendjušića u onako uzkom krugu, u kojem se nabodi, kao što dičan odziv rodoljuba male občine Kunske, što u onolikom broju u naše društvo pristupiše. Slava im!

Nadalje neposredno stupiše u naše društvo kroz g. 1895 p. n. gospoda:

Dr. Josip Kinde, kot. liečnik, Irig. Milan Šmrekar, tajnik kr. zem. vlade, Zagreb. Ivan pl. Adamović, c. i kr. komornik i vlastelin, Budimpešta. Dr. Albert Predojević, odvjetnički perovodja, Zagreb. Juraj Kralj, župnik, Varaždinske Toplice. Stjepan Horvat, župnik u S. Gjurgju kod Ludbrega. Hinko Stepniczka, viečnik banskoga stola, Zagreb. Mirko Petrović, kapelan, Ivanci kod Varaždina. Dr. Milovan Gavrančić, advokat, Virovitica. Dr. Josip Posedel, gimn. prof., Dubrovnik. Dr. Josip Smodlaka, občinski tajnik, Imočki. Ljudevit barun Vranyczany, vlastelin, Zagreb. Ivan Tombolan, sudbeni pristav, Drniš. Marin pop Kuzmić, koralni vikar, Split. Niko pop Butković, nadučitelj, Kastav (Istra). Hrvatska Čitaonica, Starigrad. Robert Kauk, duhovnik kaznionice, Lepoglava. Mihovil Novaković pl. Gjuraboja ili Gline, c. i kr. major, Beč. Gejza Ašner, gim. učitelj, Osiek. Metropolitanska knjižnica, Zagreb. Frano Mihaljević, pristav hipot. banke, Zagreb. Frano Malović, kr. kot. predstojnik, Zagreb. Frano Magdić, prof., Zagreb. Gustav pl. Barabaš, župnik i podjašprišt u Modrušu, S. Ivan-Zelina. Ivan Rabar, kr. vel. gim. upravitelj, Osiek. Nadbiskupsko sjemenište, Zagreb. (Nastavit će se.)

Čitamo u „Hrvatskoj Domovini“ u Zagrebu od 13. siečnja o. g. sljedeću viest: Naš prijatelj, vrli Hrvat g. Vladimir Gjureković, mag. farm. u Gospiću, šalje za Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu 20 kruna. Popratio je taj dar liepim pismom.

Upraviteljstvo.

Razne viesti.

1. U mjesecu siječnju o. g. među ruševinama u selu Žažviću kod Bribira našli su težaci 630 kom. srebrnih novaca hrvatsko-ugarskoga kralja Mirka¹, koje je već naše društvo dobavilo za svoj muzej. Ima među novcima i pet komada Spalatino. Nekoliko ih je pak bilo i prije amo tamo razprodano.

2. Ovih je dana naše društvo imalo započeti izkopavanja na starinskom zapuštenom groblju u Plavnu, u sjever Knina, nedaleko od hrvatsko-dalmatinske granice, gdje su već od prije bili nadjeni neki predmeti iz starog hrvatskoga doba; ali, buduć nastale nepredvidive zapreke, izkopavanje je bilo odgodjeno.

3. Naš se je suodbornik g. Kaer bio lani pismeno obratio na pošt. gosp. dra. Marka Mrakovčića, dušobrižnika u selu Novalji, molbom, da bi ga izvolio obavijestiti, da li ima na otoku Pagu starinskih stećaka. On mu je pismom dneva 25. srpnja 1895. odgovorio, da tamo nema stećaka, nego mu je opisao i nacrtima popratio nekoliko starinskih kamenitih grobnica (sarkofaga), koje su nadjene na groblju kod Orlića blizu Nove Novalje duboko u zemlji, kad su se god. 1855. za haranja kratelja kopale jame za mrtve. Isti dušobrižnik piše, da je pod sadašnjom Novaljom sa sjeveroistočne strane bilo rimsko pristanište², te da i puk rečene grobnice drži, da su bile od Rimljana. U pet od tih grobnica i danas sahranjaju mrtvace. Poređane su jedna do druge.³ Od tih pet, kako se razabira po dušobrižnikovim nacrtima, tri grobnice su rimski sarkofazi sa poklopcem na krov sa akroterijama. Jedna je duga 1.85 m., šir. 0.59 m.; druga je duga 2.05 m., šir. 0.75 m.; treća je duga 2.08 m., šir. 0.73 m. Visina se nijednoj nije točno izmjerila, jer su težinom svojom zapale u zemlju. Nad zemljom je prva visoka 0.64 m., druga 0.7 m., treća 0.7 m. Treća ima s jedne pobočne strane u krugu urezan istokračan, na krajevima razširen križ. Druge su dvie grobnice prosta pašesterasta oblika, slične sanducima. Jedna je duga 2.25 m., šir. 0.65 m., visoka nad zemljom 0.53 m., druga je duga 2.265 m., šir. 0.79 m., vis. nad zemljom 0.54 m. Na ovoj su naskočeno urezana dva križa: jedan na poklopcu latinskog oblika sa razširenim krajevima, poput onih na poklopcu sarkofaga na grobištu Supetra na Braču i na sarkofagu nadbiskupa Ivana Ravenjanina u krstionici S. Ivana u Spljetu, a drugi istokračni sa takodjer razširenim krajevima s jedne pobočne strane. Sva je dakle prilika, da su opisane grobnice pripadale starom kršćanskom cemeteriju iz dobe od VI. do VII. vieka. Još piše spomenuti dušobrižnik, da je na istom mjestu i jedna zidana grobnica od prosta kamenja i opekā s otvorom prema iztoku, duga 2.52 m., šir. 1.58 m., vis. 0.9 m., a nestalo je ploče, kojom bijaše poklopljena. Posred groblja da ima razrušenih zidina sa polukružnom absidom, po kojoj se razumije, da je tu mogla biti cemeterijalna crkva; a uza nju da se razabiru tragovi i drugih zidova, o kojima narod priča, da su ostanci bivšeg samostana. Još jedna starinska grobnica da leži u selu kod jedne crkvice.

4. Vrli i poznati rodoljub pošt. O. Mate Šimić pisao je iz Zaostroga u Mak. Primorju našem predsjedniku dne 23. kolovoza 1895. kratak izvještaj o starinskim nekropolama stećaka u Pasićini, Bristoj i Plinoj, iz kojeg vadimo sljedeće: „U Pasićini ima na dva mesta nadgrobnih debelih ploča, bez ikakva znaka. Na jednom 4, a na drugom 20, biva na Krstini 4, a na Gradini 20. U Bristoj ima nikoličak pločeta u šimatorju i okolo, a tu nisam išao, jer su me uvirili, da neima nikakvih znakova. Bio sam u Bristoj na mistu „Grebine“, gdje su pločetine. Jedna je duga 210 cm., široka 120 cm. a debela 60 cm. Na sridi joj ovelik istokračan križ razširenih krajeva. U Plini kod S. Ivana u „Zavali“

¹ Kralj je Mirko vladao od god. 1196. do 1205. (T. Smičiklas: Pov. Hrvatska I.) Brat mu Andrija, hrvatski vojvoda, održavši slavnu pobjedu nad Srbima i Zahumljanima, mjeseca svibnja 1198. god. vraćao se je slavodobitno vojskom svojom put Zadra. Na tom se je putu sa svojom vojskom utaborio bio na prostranoj ravnici kod grada Ostrvice, „cum in planicie secus castrum Ostrouize esset castramentatus“ (Kukuljević: Cod. dipl. II., str. 192—193); dakle ništa lažnje nego da nadjeni novci kralja Mirka budu bili spremjeni uprav u toj prigodi.

² Kako piše prag. F. Bulić u svojem članku „Prinosak poznavanju starina rimske Liburnije“ u „Bullettino di arch. e st. dalm.“ god. VIII, to je stara predaja, koja se može još držati najvjerojatnijom hipotezom.

³ U nav. članku u „Bull.“ god. VIII, str. 175, spominje ih prag. Bulić bez potanijeg opisa.

imade jedna ploča u iztok crkve, a druga u zapad. Kazaše mi pozitivno, da ih ima jedno 15 više „Čevaljuše“, što zovu „Grebine“, isto u Plinoj, al' je daleko i ja nisam mario ić, jer mi rekoše, da su obične pločetine. Reče mi u Plinoj ot. Vukša, da ima pločetine i u Borovcima. Vratio sam se jezerom i u Humčanin (spada na Dusinu), na mistu „Korice“ sve po jednoj zamašnoj gromili našao sam 13 komada pločetine. Na jednoj su 2 ruže, na drugoj polumisec sa zvizdom, a na trećoj ruka“.

5. Naš je urednik prošatih jesenskih praznika na svojem znanstvenom putovanju pohodio Beč, Prag, Trst i Sarajevo. U Beču je u sbrkama umjetno-obrtnih predmeta prejasnog carskog vladajućeg doma, u Pragu u raznim paviljonima česke narodopisne izložbe, u muzeju Naprstekovu i u Rudolfinu proučavao navlaš kovinske predmete, koji su suvremeni i srodni sa predmetima našega muzeja, u Trstu je u Museo Aquilejese proučio sredovječne klesarske spomenike, srodne sa hrvatsko-bizantinskim, a u Sarajevu je obašao sve odsjeke onog zemaljskog muzeja, svrativši osobitu pozornost na kovinske predmete etnografske sбирke, koji su srodniji sa predmetima naših izkopina. Još je u Beču za nekoliko dana pohodio knjižnicu c. kr. muzeja austrijskoga, koja je obzkrbljena velikim brojem povjestno-umjetničkih obćenitih i specijalnih djela, ne bi li se s njima okoristio za proučavanje naših starina. Bilješke, učinjene u spomenutoj knjižnici i u muzejima, upotrebit će pri opisivanju i razjašnjivanju raznih predmeta naših sbiraka i drugih naših umjetničkih spomenika iz doba hrvatskih vladalaca narodne krvi i iz druge polovine srednjega vieka.

Još je naš urednik, na rodnom svojem otoku Braču, početkom prošatih jesenskih praznika, izpitao i nacrtao malu jednu ali znamenitu trobrodnu baziliku hrvatsko-bizantinskoga sloga, koju će objelodaniti u ovom časopisu, ako Bog da, tečajem ove godine.

Uredništvo.

Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. An. XVIII. No. 11. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin). — Terme romane a Liassa (Kupelji rimske na Visu). — Recensione dell'opera „La Dalmatie“ de 1797—1815 (Ocjena djela „La Dalmatie“ de 1797—1815). — Castel Abbadessa (Kaštel Gomilica). — Ex Vol. Diversa Notariae 1496 reip. Rhagusinae (Iz Knjige „Diversa“ dubrovačke republike). — Bibliografija. — I. Supplemento: Isprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re Bosnesi Kotromanović). — II. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). — No. 12. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin). — Nomi e marche di fabbrica sui laterizi acquistati dal Museo nell'a. 1895 (Imena i pečati tvornice na opekam i posudam nabavljenim od Muzeja god. 1895). — Descrizione delle lucerne fittili acquistate dal Museo nell'a. 1895 (Opis svjetiljaka glinenih nabavljenih od Muzeja god. 1895). — Recensione dell'opera „La Dalmatie“ de 1797—1815 (Ocjena djela „La Dalmatie“ de 1797—1815). — Il restauro del Campanile del Duomo di Spalato (Popravak zvonika Stolne Crkve u Spljetu). — Elenco degli oggetti d'arte acquistati dal Museo nell'a. 1895. (Popis umjetnina nabavljenih od Muzeja g. 1895). — Indici (Kazala). — I. Supplemento: Isprave i rodopis bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re Bosnesi Kotromanović). — II. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski). — Anno XIX. No. 1. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Pituntium (Neobjelodanjeni nadpisi: Podstrana Poljica). — Le gemme dell' i. r. Museo in Spalato acquistate nell'a. 1895 (Drago kamenje Muzeja Spljetskoga nabavljeno g. 1895). — Recensione dell'opera „La Dalmatie“ de 1798—1815 (Ocjena djela „La Dalmatie“ de 1797—1815). — Nekrolog (Necrologia). — Bibliografija. — I. Supplemento: Isprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re Bosnesi Kotromanović). II. Supplemento: Statuti di Sebenico (Štatut Šibenski).

Glasnik zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann, vladin savjetnik. God. VII. Br. 4. Uredništvo: Vjenceslav Radimsky. (Sa 1 slikom u tekstu.) — V. Radimsky: Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni (Nastavak i svršetak. Sa 6 slika i 18 tablica u tekstu.) — Adrien Dollfus: Isopodes terrestres de la région Balcanique (Bosnie, Hercegovine, Serbie et de l'île Corfon.) — Kopnene isopode balkanskog pojasa (Bosna, Hercegovina, Srbija i ostrvo Krf). (Sa 12 slika u tekstu.) — Franjo Fiala: Rezultati pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1895. (Sa 52 slike u tekstu.) — Dr. Čiro Truhelka: Stari bosanski natpisi. (Sa 7 slika u tekstu.) — Karlo Patsch: Epigrafski nahodjaji iz godine 1895. (Sa 21 slikom u tekstu.) — Uredništvo: Nekoliko izvjava o III. svesku „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“. — Viktor Apfelbeck: Nove Otiorrhynche iz Bosne i Hercegovine. — Različito. — Uredništvo. Naučno putovanje bečkog antropološkog društva Bosnom i Hercegovinom u septembru ove godine. — Otmar Rajser: Gnjetao (Phasianus colchicus), ubijen u Bosni. — Sadik Ugljen: Crnice iz naroda. — Josip pl. Šloser: Jevrejski rukopis sa slikama iz srednjeg vijeka.

Izvestja Muzejskoga Društva za Kranjsko. Urejuje Anton Koblar. Letnik V. *Sešitek 3.* 1895. Vsebina: 1. Konrad Črnologar: Grobni spomeniki v Stičini. (Konec.) — 2. I. Vrhovnik: Janez Debevec (Konec.) — 3. I. Vrhovnik: Nekaj Vodnikove ostaline. — 4. Janko Burlč: Obseg ljubljanske škofije pod škofom Hrenom (Konec.) — 5. A. Koblar: Kranjske cerkvene dragocenosti I. 1526. (Dalje.) — 6. S. Robič: Kranjski lišaji (Lichenes). (Dalje.) — Mali zapiski: 1. I. V.: Anton Linhart kot dijak. — 2. I. V.: Slovenski umetnik Franc Jelovšek. — 3. I. V.: Kapelica v Krakovem. — 4. J. Šašelj: Zemeljski potres v Mokronogu. — 5. S. R.: Letošnja razkopavanja na Brezju pri Mirni Peči. — *Sešitek 5.* Vsebina: 1. S. Rutar: Claudia-Celeia. — 2. Dr. Fran Kos: Iz domače zgodovine (Oblast Vzhodnih Gotov.) — 3. A. Koblar: Beleške iz zapisnikov kapiteljskih sej pod škofom Hrenom. — 4. A. Koblar: Krajske cerkvene dragocenosti I. 1526. (Dalje.) — Mali zapiski: 1. S. Rutar: Prazgodovinske izkopine na Dolenskem. — 2. S. Rutar: Nove najdbe okoli koloseja v Rimu. — 3. I. Vrhovnik: Marijino znamenje na sv. Jakoba trgu v Ljubljani. — 4. I. Vrhovnik: Pozabljen ljubljanski pomočnik

zoper potres. — 5. Dr. Fr. Kos: Kje je Ortaona? — 6. Dr. Fr. Kos: Kratko pojasnilo. — 7. Ivan Jager: Bonishne Bronshne. — *Sešitek 6.* Vsebina: L. S. Butar: Završniška gosposčina na Krasu. — 2. Kourad Črnolagar: Cerkev in samostan v Stičini. (Konec.) (S 3 podobami.) — 3. A. Koblar: Kranjske cerkvene dragocenosti I. 1526. (Konec.) — Mali zapiski: 1. S. Rutar: Prazgodovinska razkopavanja pri Brezju. — 2. S. Rutar: Olimpijske igre — oživljene! — 3. A. K.: O zemeljskih potresih na Kranjskem v 18. stoletju. — 4. S. Rutar: Meščanska bolnišnica v Ljubljani. — 5. S. Rutar: Slovenski plemiči Nagerschigg. — 6. M. S.: Kislov nagrobni spomenik. — 7. M. S.: Umetne starine v dvorski cerkvi pri Polhovem Gradcu. — 8. M. S.: Majolika peči. — 9. M. S.: Stare kranjske hiše. — 10. V. Levec: Cesarica Marija Luiza v Ljubljani.

Věstník českoslovanských museí a spolků archaeologických. Roč. I. *Číslo 6.*
Obsah: Tablice za přivrščívání starinā. — Odkrívání i iztražívání nalazištā. — Zanimiva mjestna imena u Moravskoj. — Popis listinā na kvieru arhiva kraljskoga vanjskoga grada Melnika. — Čuvanje starinā iz bezustrojnih tvari: 7. od stakla, 8. od jantara. — Lučbeno i fizikalno iztražívání starinā. — Popis konservatorā u Českoj. — La-Tenska nekropola Kralovička u Plzenu. — Nalazi. — Literatura: Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. — Glasnik zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini. — Zbornik jugosl. umj. spomen. — Bull. di arch. e st. dalm., Živa. — *Číslo 7.* Obsah: Slovački Muzej u Turč. S. Martinu. — Gradski Muzej u Klatoví. — Vjeenceslav Radimský, archeolog (Ovaj je nekrolog hrvatski tiskan, napisao naš suradnik Vid Vuletić-Vukasović). — Odkrívání i iztražívání nalazištā starinā. — Popis konservatorā u Českoj. — Popis listinā na kvieru arhiva kraljskoga pokrajinskoga grada Melnika n. L. — Najzadnja odkrića u Troji. — Viesti i nalazi. — Literatura. — Am Ur-Quell. — Archiv Český. — Dějiny Čech a Moravy nové doby. (Povjest Česke i Moravske novoga doba.) — Český Lid. (Česki puk.) — Materijali po archeologija-ta na Blgarija od Vaclava Dobrouškého. — Příspěvky k starému místopisu a dějinám Hradce Králové. — *Číslo 8.* Obsah: Naši gradovi i njihovi spomenici. — Odkrívání i iztražívání nalazištā starinā. — Archeologički sadržaj časopisa „Vesmir“. — Poslovodna viest muzejalnoga društva „Palacký“ u Poličcu. — Viesti. — Nalazi. — Literatura: Zprava o činnosti národopisného musea česko-slovanského. — Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. — Katechismus dějin umění, napsal Josef Braniš. (Katekizam povjesti umjetnosti, napisao Jos. Braniš.) — Kvartalnik historičny.

Dva odlična i učena poljačka Isusovca, brat sadašnjeg našeg ministra-predsjednika Badeni-a, Ka. Jan Badeni i H. Marcin Czermiński putovali su lani kroz Dalmaciju, i tom su prigodom posjetili u Kninu naš Prvi Muzej hrvatskih starina i naše izkopine u Biskupiji i na Kapitulnu, u društvu sa našim društvenim predsjednikom. — Prvi je utiske svojeg putovanja priobćio u članku „*Dalmackim brzegiem*“ (Od Zadaru do Kotaru) tiskanu u lanjskom Nr. 141 „*Przegląd Powszechny*“ (str. 336—373). O našem muzeju (str. 354) on kaže, da se ni iz daleka ne može sravniti sa spljetskim, „ale dla horwackiego patryoty skromny Knin, skromne jego muzeum droższe, jeśli nie piękniejsze od salonskich skarbów“. Pošt. O. Czermiński napisao je o svojem putovanju obsežnu knjigu pod naslovom: „*W Dalmaciji i Czarnogórze*“. Sa 15 slika, planom i dvie tablice. U Krakovu 1896. str. 325 u vel. osmini. „Kninu, davnoj hrvatskoj priestolnici“ posvetio je O. Czermiński cielo VII. poglavje (str. 93—116). On je tu u kratko izložio povjest Knina, opisao je izkopine u Biskupiji, te naš muzej. Nekakvom pometnjom broji medju kninske spomenike i prepornu plohozoranu ploču spljetske krstionice, koje donosi i sliku. Ob osobi s krunom na glavi kaže, da neki drže, da je to „cesarz bizantijski“ ili koji „królów krockich“, a nití ne spominje mñenje onih, koji ju drže za Spasitelja našega Isukrta.

Uredništvo.

Umoljavaju se čestiti društveni povjerenici, da nastoje što bolje „Starohrvatsku Prosvjetu“ razširiti, te što više društvu sakupiti članova. Sa dosadanjim predplatama i članarinama tek se mogu podmiriti potrošci oko društvenog glasila. Sa eventualno novim predplatama ili članarinama društvo bi nastojalo, da nastavi od tri godine obustavljene izkopine, koje za svih strana društveni mašklin očekivaju. Tom namjerom mogu se slobodno svakom imućnijem Hrvatu predstaviti, da onako neznatnim godišnjim doprinosom podupre obret najdavnijih i najslavnijih narodnih spomenika, a teško da će se naći i cigli sviestan rodoljub, koji bi taj preznameniti podhvat prezreo.

Moljeni su gg. članovi i predplatnici, da nekasne ovogodišnji prinos društvu poslati, kao što da svaku neurednost u primanju glasila ili slučajne promjene u adresama izvole odmah društvenomu upraviteljstvu u Kninu dojaviti. Ona pak gospoda, koja su lani redovito „Starohrvatsku Prosvjetu“ primala a nisu još lanjski prinos podmirila, neka to što skorije učine ili društvu primljene brojeve povrate.

I. tečaj „Starohrvatske Prosvjete“ može se još kod društvenog upraviteljstva u Kninu dobiti.

Svoj učećoj hrvatskoj mladeži biti će „Starohrvatska Prosvjeta“ ustupljiva za pola cijene, a pučkim učiteljima, koji obećaju poslati društvu tekom godine po dva izvještaja o starinama svoje okolice, „Starohrvatska Prosvjeta“ šalje se badava.

Upraviteljstvo.

Predplatiše „Starohrvatsku Prosvjetu“ za god. 1895
p. n. gospoda:

Franjo Matičić, župnik, Boljun-Istra. — Ženski licej, Zagreb. — Literarno društvo „Plug“, Križevci. — Šime pop Torić, župnik, Arbanasi kod Zadra. — Ivan Golubić, kapelan, Djakovo. — Joakin pop Melada, župnik, Karrija kod Šibenika. — Miho Smetiško, kanonik, Zagreb. — Miho Bielić, pomorski kapetan, Viganj-Pelješac. — Učiteljska knjižnica kotara Volosko, Kastav-Istra. — Dragutin Grdenić, posjednik i zastupnik naroda, Križevci. — Petar pop Nikolanci, duhovnik kat. bogoslovja, Zadar. — Vinko pop Karadjole, kateketa, Šibenik. — Hrvatska Čitaonica, Jelša. — Šćepan Putica, župnik u Prenju-Stolac. — Dr. Dujam Rendić, odvjetnik, Split. — Ivan Ambrož, kapelan c. i kr. mornarice, Pula. — M. Bedjanić, upravitelj gimnazije, Mostar. — Ot. Rafo Borić, župnik, Brista-Gradac.

